BIJDRAGE

TOT DE KENNIS

VAN

HET EILAND

BALI,

DOOR

F. A. LIEFRINCK.

Uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, Tijdsch. Ind. T. L. en Vk., deel XXXIII.

BATAVIA.
ALBRECHT & RUSCHE.
1890

INHOUD.

Bladz.

EERSTE AFDEELING.

De volksgodsdienst.

TWEEDE AFDEELING.

De desahuishouding.

DERDE AFDEELING.

Het grondbezit.

AANHANG.

Desareglementen van Bali.

EERSTE AFDEELING.

DE VOLKSGODSDIENST.

HOOFDSTUK I.

DE INVLOED VAN HET HINDOEISME.

Inleiding. Het Hindoeisme in Voor-Indië en op Bali. Kastenstelsel. Lijkenverbranding. De Hindoesche kleuren. Verdraagzaamheid.

In de laatstelijk verloopen jaren werd op last der Nederlandsch-Indische Regeering in de Goevernementslanden van Bali een onderzoek ingesteld naar de rechten welke aldaar op de onbebouwde gronden worden uitgeoefend, zoomede naar eenige andere aangelegenheden, waarvan de kennis noodzakelijk te achten was om te kunnen geraken tot eene goede organisatie van het Hollandsche gezag aldaar op den grondslag der vestiging van het rechtstreeksch bestuur, waartoe in het jaar 1882 door het Opperbestuur was besloten.

Dat onderzoek is tevens dienstbaar gemaakt aan het verzamelen van eenige gegevens ten opzichte van Bali omtrent het veelbesproken onderwerp der vormen welke het grondbezit in Oostersche landen aanneemt en het doel van dit opstel is hoofdzakelijk de daarbij verkregen resultaten in beknopten vorm mede te deelen.

Ten einde echter zich rekenschap te kunnen geven van de verschillende stadiën waarin op Bali het grondbezit verkeert, is het noodzakelijk te voren na te gaan hoe de inrichting is van de Balische maatschappij, want het een hangt met het ander ten nauwste samen, vooral in een land waar

de landbouw verreweg het voornaamste middel van bestaan is der bewoners.

Over de maatschappelijke instellingen van Bali en al wat daarmede in verband staat is reeds meermalen door bevoegde hand geschreven [1]) en het doel der volgende bladzijden is daarom ook niet het geven van een volledig overzicht dier instellingen, maar alleen het releveeren, en zooveel mogelijk in eene doorloopende schets samenvatten, van het bijzondere gedeelte daarvan, dat met het ons thans bezig houdende onderwerp rechtstreeks of zijdelings in verband staat en waarvan de kennis noodzakelijk is tot goed begrip van hetgeen volgen zal, omtrent de rechten die door den souverein en de bevolking worden uitgeoefend op de bebouwde en de onbebouwde gronden.

Evenzoo mag gezegd worden, dat het onmogelijk is een juist inzicht te krijgen der sociale toestanden van dit volk voor iemand die niet bekend is met zijne godsdienstige begrippen en zijne wijze van godenvereering. De godsdienst toch doordringt het geheele leven; de goden zijn alom tegenwoordig; overal zijn zij oppermachtig en kunnen zij invloed uitoefenen over de menschen en hunne lotgevallen, zoowel ten goede als ten kwade; geene enkele handeling der menschen heeft plaats, de verhevenste noch de nietigste, waarin zij niet gemoeid zijn. Als een kind glimlacht in den slaap is het een teeken, dat zijn schutsengel boven de legerstede tegenwoordig is en over hem waakt; overvloedige regens en goede oogsten zijn een ander bewijs van de goedertierenheid der goden, die zich dikwijls, op welke wijze zal later blijken, met de menschen in verbinding stellen en hun voorschriften geven hoe zij handelen moeten in het meeste belang van hun desa en van hun geslacht. Doch ook zijn zij het, die in hun kwade luimen misgewas, epide-

---

[1]) Men leze het »Voorloopig verslag" van R. Friederich, de »Aanteekeningen" van P. L. van Bloemen Waanders en vooral de »Schetsen" van R. van Eck, welke onder de voornaamste der talrijke over Bali handelende geschriften genoemd mogen worden.

mieën en alle andere ongelukken te weeg brengen. De invloed dien zij ten goede uitoefenen wordt dankbaar erkend, doch vooral vreest men hun toorn, en het geheele leven der Balineezen is één onafgebroken streven om hen te vriend te houden en tevreden te stellen, als zij vertoornd zijn hen door allerhande offergaven weder te verzoenen, waarvoor geene opoffering hun te groot is.

De vraag welke de goden zijn, die in het leven dezer menschen zulk eene groote rol spelen, zal allicht beantwoord worden met er aan te herinneren, dat Bali de eenige plaats is waar het hindoeisme, na gedurende eeuwen nagenoeg in den geheelen Indischen archipel, en vooral op Java, invloed te hebben uitgeoefend, zich tot op den huidigen dag heeft weten staande te houden en de gevolgtrekking ligt voor de hand, dat het dus ook de Hindoesche godheden zullen zijn, die er thans nog worden aangebeden.

Wanneer wij, om de juistheid van dit antwoord na te gaan, het oog richten op Voor-Indië, dan bemerken wij alras, dat ook in deze bakermat van het Hindoeisme de grootste verscheidenheid van godsdienstige gezindheden is waar te nemen, die in zoovele punten van elkander afwijken, uit zulke heterogene bestanddeelen zijn samengesteld, dat het onmogelijk is ze onder één beeld saam te vatten.

De meest grove en sensueele afgodendienst vindt er eene plaats naast een zóó verheven en philosophisch godsbegrip, dat tusschen beiden niet de minste verwantschap is op te merken. Een der schrijvers over Britsch-Indië uit den jongsten tijd, die eenige jaren daar doorbracht en door zijne vroegere studiën in staat werd gesteld met een ruimen blik de toestanden die hij waarnam te omvatten [1]), komt tot de volgende slotsom „de term van Hindoe heeft dus uit een ethnologisch oogpunt ten eenenmale geene vaste beteekenis. In Indië zelf verstaat men daaronder eenvoudig een ieder

[1]) Dr. GUSTAVE LE BON in zijn prachtwerk »Les civilisations de l'Inde", Paris 1887.

die noch Muselman, noch Christen, noch Jood, noch Parsi is en die in betrekking staat tot een der kasten door den Brahmaanschen godsdienst ingesteld en die, zoo al niet in principe, toch zeker wel feitelijk door de Boeddhisten zelven zijn erkend."

Onder deze zeer ruime omschrijving kunnen ook de Balineezen begrepen worden, want het kastenwezen, dat het voornaamste criterium uitmaakt, is tot op heden, zij het ook niet in al zijne oorspronkelijke gestrengheid, onder hen in stand gebleven en zij belijden geene der vorengenoemde andere godsdiensten. Beschouwt men echter het kastenwezen meer als eene sociale instelling, den godsdienst alleen aan den buitenkant rakende, en vestigt men het oog op de leerstellingen van het Hindoeisme: Brahma, als het godsbegrip, waarnaast later nog Wishnoe en Siwa zich kwamen stellen, de incarnaties van Boeddha enz., dan zal een ieder die eenigen tijd onder de Balineezen geleefd heeft, kunnen constateeren, dat zij niet alleen van die begrippen niet doordrongen zijn, maar dat zelfs de klank dier woorden den meesten hunner onbekend is.

Alvorens over te gaan tot het geven eener korte beschrijving van den volksgodsdienst, worde melding gemaakt van de instellingen en gebruiken op Bali waaraan nog duidelijk de sporen van vreemden invloed te herkennen zijn. Ook de kennis van deze aangelegenheid is voor ons onderwerp van belang, o. a. daar zij er toe kan bijdragen om met juistheid te beoordeelen in hoeverre de opvatting der Hindoesche wetboeken omtrent de rechten van den vorst op den grond, op Bali toepasselijk kan beschouwd worden.

Van de voornaamste dier instellingen, de indeeling der menschen in kasten, werd hierboven reeds terloops gewag gemaakt. Men onderscheidt in hoofdzaak dezelfde kasten als in Voor-Indië bestaan, de Brahmanen, Satrija's en Wésja's, terwijl alle personen die daarbuiten vallen eigenlijk geene kaste hebben en gewoonlijk met den naam „Soedra", welk

woord ook wel in ruimer zin gebruikt wordt van iets dat gering en vulgair is, worden aangeduid. Met zekerheid kan wel gezegd worden, dat de stamvaders der families die tot de drie kasten behooren, hetzij als kolonisten dan wel als veroveraars, naar Bali zijn overgekomen, en over het algemeen hebben zij het hooge standpunt dat zij zich van den beginne af aan boven de oorspronkelijke bewoners van het land hebben toegekend, vrij wel weten te handhaven, want zoowel de bestuurders van alle Balische rijken als de meeste hunner ondergeschikte hoofden, en mede de priesters die den vorsten als raadgevers ter zijde staan bij het beslechten der geschillen onder de bevolking gerezen, behooren tot een der drie kasten. Wanneer het oorspronkelijke doel van de instelling der kasten is geweest om te voorkomen dat een klein getal veroveraars, behoorende tot een supérieur ras door vermenging met de op een lageren trap van ontwikkeling en beschaving staande oorspronkelijke bewoners van het land zoude te niet gaan of afdalen tot het peil der laatsten, dan is dit op Bali slechts gedeeltelijk bereikt geworden, want veelvuldig heeft vermenging der leden dier kasten met Soedra's plaats gehad. Evenwel alleen door toedoen van de mannelijke leden der kasten, want overal waar nog zelfbestuur bestaat, wordt onverbiddelijk het doodvonnis voltrokken aan de vrouw die zich met iemand van lagere kaste dan de hare afgeeft en over haren medeplichtige.

De verschillende onderafdeelingen der kasten zijn mede naar Bali overgekomen; zoo worden bijv. de Brahmanen nog weder in zes klassen verdeeld, waarvan Kam'noeh de hoogste is, welke oorspronkelijk gesproten moet zijn uit beide tot de kaste der Brahmanen behoorende ouders, terwijl bij de laagste Pĕtapan alleen de vader tot de kaste der Brahmanen behoorde en de moeder eene slavin was. Op Bali overgebracht, zijn die onderafdeelingen stabiel geworden en alle kinderen worden daar gerekend tot dezelfde afdeeling te behooren als hun vader, onverschillig wie hunne moeder was.

Eene der eigenaardigheden van het Indische kastenstelsel,

dat de leden van elke kaste zich in het bijzonder, met uitsluiting van anderen, op een bepaald bedrijf of eene groep van bedrijven toeleggen, is op Bali geheel te loor gegaan, om een enkel voorbeeld te noemen, leden van alle kasten zonder onderscheid, zoowel Brahmanen, Satrija's en Wésja's als Soedra's nemen deel aan het landbouwbedrijf.

Wel is de positie van de leden der kasten nog eene geprivilegeerde, doch in hoofdzaak kenmerkt deze zich alleen door de wijze waarop zij worden bejegend, de taal die tot hen wordt gesproken en het recht dat hun wordt toebedeeld door de vorsten en priesters, waarbij als regel geldt, dat hoe hooger de misdadiger staat, hoe lichter straf tegen hem voor hetzelfde vergrijp wordt uitgesproken, hoe hooger daarentegen de stand van den persoon tegen wien de misdaad gepleegd is, hoe zwaarder de straf die er op volgt. Met een dergelijk verschil in rechtsbedeeling heeft men de hoogere kasten in de gelegenheid willen stellen hunne supérioriteit tegenover het volk te handhaven, zich te doen beschouwen als personen van ander maaksel dan de hun omringenden en zóó doordrongen zijn velen van hunne meerderheid, dat men bijv. op Lombok, waar onder de daar gevestigde Balineezen het kastenstelsel nog het zuiverst wordt in stand gehouden, de aanzienlijken vaak met een piek in de hand voor hun deur zal zien staan, of met een kris in den gordel op de sawahs aan het werk, om te allen tijde gereed te zijn hunne rechten te doen gelden tegenover degenen die er inbreuk op zouden willen maken.

Het aantal leden der kasten is in verhouding tot de geheele bevolking van Bali zeer gering, hetwelk ten gevolge heeft gehad, dat hun invloed grootendeels beperkt is gebleven tot hunne onmiddellijke omgeving, zeer duidelijk blijkende uit hunne verhouding tot de desavereenigingen, waarop later in het bijzonder de aandacht gevestigd zal moeten worden.

In de streken van Bali waar het Europeesch bestuur zich heeft gevestigd, is het kastenwezen desniettemin in stand gebleven, doch veel meer nog dan elders zijn daar de scherpe

kanten er van afgegaan, ten eerste doordat vele zware straffen ter zake van op de kasten betrekking hebbende overtredingen, als strijdende met hetgeen door de nieuwe bestuurders geacht werd recht en billijk te zijn, werden gewijzigd en verzacht, ten andere door den omgang der Balineezen met de vele personen van anderen landaard en behebt met andere begrippen, die zich, hoofdzakelijk als een gevolg van het nieuwe bestuur, daar zijn komen vestigen.

Eene andere instelling die waarschijnlijk haar ontstaan aan Hindoeschen invloed te danken heeft is de verbranding der lijken. Zooals bekend is, laten de bewoners der aan de rivier Ganges grenzende streken hunne dooden op een vlot den heiligen stroom afdrijven die ze naar zee voert; doch waar zulks niet mogelijk is, en vooral sedert het door Engelschen invloed zooveel mogelijk wordt tegengegaan als schadelijk voor den gezondheidstoestand, worden de lijken verbrand en de asch in de Ganges of in de zee geworpen. Terwijl nu in eenige desa's van Bali, waar vermoedelijk invloeden van buiten af slechts weinig of in het geheel niet zijn werkzaam geweest, de dooden ook thans nog worden begraven of in het bosch geëxponeerd totdat de tijgers er zich van komen meester maken, is in alle andere streken de verbranding van de lijken der afgestorvenen en het werpen van de asch in zee een gebiedende plicht, die op de achtergebleven betrekkingen der dooden rust. De hooge kosten die aan de lijkenverbranding verbonden zijn, nopen soms er jaren lang mede te wachten en dan voor verscheidene dooden te gelijk de plechtigheid te doen plaats hebben, doch geheel nagelaten mag ze nimmer worden.

Met de lijkenverbranding in nauw verband staat de gewoonte van het volgen van den echtgenoot in den dood door eene of meerdere zijner vrouwen (mĕbéla, mĕsatia) dat, als de mededeeling die de heer le Bon daaromtrent doet, juist is, in geheel Britsch-Indië met uitzondering van het onaf-

hankelijke Nepal in het Himalajagebergte, is afgeschaft, doch op Bali, hoewel zeldzaam, nog voorkomt.

De heer HELMS, een Deen die in de jaren 1847 en 1848 eenigen tijd te Badong, een rijkje aan Bali's zuidkust, verbleef en na nog in verschillende andere deelen van den archipel te hebben rondgezworven zijne lotgevallen beschreef [1]), had de gelegenheid eene weduwenverbranding bij te wonen en geeft daarvan, benevens eene niet zeer fraaie teekening, eene uitvoerige beschrijving. Ook de heer Friederich citeert verschillende gevallen en in lateren tijd heeft het mede nog plaats gehad, doch zeldzaam, daar alleen vorstelijke personen of hunne naastbestaanden zich de weelde van een dergelijk uitgeleide in den dood mogen veroorloven.

Voorts valt nog te wijzen op het veelvuldig voorkomen op Bali der Hindoesche kleuren, rood, wit en zwart, die als versiering in tempels of hanevechtbanen worden aangebracht en die ook de kleuren zijn van de vlag der vorsten van Lombok. De bouw der tempels wijst in sterke mate op Hindoeschen invloed, doch opmerkelijk is het intusschen, dat de buitenpoort van de meesten dier tempels, welke tot de eerste afdeeling toegang verleent, een gespleten vorm heeft (tjandi bĕntar) en den indruk geeft alsof een piramidaalvormig bouwstuk in tweeën ware gezaagd en de stukken daarna een eind van elkaar waren gezet om doorgang te verleenen. Deze bouworde nu, komt bij de vele monumenten van den ouden en van den tegenwoordigen tijd die in Britsch-Indië worden aangetroffen in het geheel niet voor, hetgeen de veronderstelling wettigt, dat men hier met een zuiver oud-Javaansche bouwwijze te doen heeft, of wel dat Hindoe kolonisten van andere streken dan het tegenwoordige Britsch-Indië, streken die nog niet door Europeanen geëxploiteerd zijn, zich in den Indischen archipel neergezet en daar invloed uitgeoefend hebben.

---

[1]) HELMS, »Pioneering in the far east", London 1882

Omtrent deze tempels en eenige andere onderwerpen met het hindoeisme in verband staande, zal hierna te gelegener plaatse nog het een en ander worden medegedeeld, doch eenige punten van overeenkomst releveerende tusschen de verschillende vormen van godsdienst in Voor-Indië en Bali, mogen wij niet van dit onderwerp afstappen zonder ook melding te hebben gemaakt van de groote verdraagzaamheid die de godsdienst van Bali in het bijzonder met het Boeddhisme gemeen heeft, en die wordt betracht zoowel tegenover belijders van andere godsdiensten als door de verschillende klassen der maatschappij onderling. Wel is waar bestaat het kastenwezen, doch in verzachten vorm; bepaalde klassen der maatschappij die aan verachting zijn prijs gegeven, komen niet voor; geene kleederen of andere uiterlijke kenteekenen onderscheiden de leden der verschillende kasten van elkander en deze van de Soedra's. Een onbekend persoon op weg bejegenende en een gesprek met hem willende aanknoopen, dient daarom steeds vooraf te worden geinformeerd tot welke kaste hij behoort, ten einde te weten in welke taal hij moet worden aangesproken.

Onverdraagzaamheid jegens andersdenkenden is den Balineezen onbekend, omdat zij het gewoonlijk zoo druk hebben met hunne eigen zaken, die hun steeds van het allerhoogste gewicht toeschijnen, dat geen tijd overblijft om ook nog aan die van anderen te denken. Ook zullen zij nimmer trachten bekeerlingen te maken, daar het hun ten eenen male onverschillig is of hunne buurlieden andere goden willen aanbidden en op eene andere wijze dan zij zelven. Eigenaardig is vooral de houding die zij aannemen tegenover degenen die hen willen bekeeren, waartoe, zooals licht valt na te gaan, door de Mahomedanen vele pogingen zijn in het werk gesteld, maar met weinig succes. Zij waren voorzeker wel genegen hen aan te hooren en zich te laten vertellen over de vormen en begrippen van dien anderen godsdienst, doch ware het alleen maar dat zij afstand zouden moeten doen van hun geliefkoosde spijs, het varkensvleesch, reeds dit

zoude voldoende zijn om hen van het omhelzen der Islamitische leer terug te houden. Het beste resultaat dat ooit van dergelijke bemoeiingen werd verkregen, bestond daarin, dat de Balineezen, eenigszins geimpressionneerd door de groote macht van dien vreemden god waarvan men hun vertelde, en door den ijverigen dienst die, naar zij zagen, aan hem door zijne aanhangers werd bewezen, een zekeren twijfel bij zich voelden oprijzen en eindigden met te denken, het mocht toch eens zijn dat die toean Allah zulk een machtig heer is en zooveel invloed heeft, welnu, wij zullen hem ook trachten te vriend te houden en een plaatsje gunnen in onze huis of andere tempels en zoo gebeurde het, waarna dan niet werd verzuimd bij bijzondere gelegenheden aan den déwa-slam offeranden aan te bieden, zonder varkensvleesch.

Er hebben wel is waar bekeeringen van Balineezen tot het Islamisme van tijd tot tijd plaats gehad en nog plaats, doch altijd om eene bijzondere reden, meestal „de vrouw", wanneer namelijk een islamitische vader als voorwaarde tot het verkrijgen zijner dochter stelde, dat de Balinees die naar hare hand dong, zijn eigen geloof zoude vaarwel zeggen en het Islamitische omhelzen.

Een andere reden die wel tot bekeeringen heeft aanleiding gegeven, is, dat personen die zich aan het een of andere misdrijf tegen den adat hadden schuldig gemaakt, zich willende onttrekken aan de rechtsmacht van den Raad van Kĕrta's, die hen anders zoude veroordeelen, tot het Islamisme overgingen, waardoor zij justiciabel werden voor eene rechtbank, die hen wegens het gepleegde vergrijp niet konde veroordeelen of slechts eene lichte straf opleggen.

Aan bekeeringen die onder dergelijke omstandigheden plaats vinden, kan voorzeker weinig waarde gehecht worden en zij doen niets te kort aan den regel, dat de Balinees tot op heden getrouw is gebleven aan zijne oude godheden.

Welke dat zijn dient thans te worden nagegaan. ([1])

([1]) Al komt bekeering van Balineezen tot den Islam weinig voor, dit neemt niet

HOOFDSTUK II.

DE AARD VAN DEN VOLKSGODSDIENST.

Fusie van verschillende eerediensten. Drieledig doel van den volksgodsdienst. Verzoening der booze geesten. Vereering der plaats van herkomst. Vereering der goden.

Konden wij hierboven spreken over eenige sociaal-godsdienstige instellingen op Bali die bepaaldelijk een uitheemschen oorsprong hebben, moeielijker valt het de herkomst na te sporen van de verschillende wijzen van godenvereering die er thans nog gebruikelijk zijn.

Het is ontwijfelbaar dat de bevolking van Java ten tijde van de Hindoe-overheersching een grooten invloed op Bali heeft uitgeoefend, welke dateert van lang voor den tijd van het rijk Madjapait, een invloed die waarschijnlijk niet altijd met de wapenen in de hand verkregen werd, maar veeleer gaandeweg, nadat handelsrelaties beide volken met elkaar in aanraking gebracht hadden, veld won, dank zij den hoogeren trap van beschaving en kennis waarop de bewoners van het eerstgenoemde eiland stonden. Hunne godsdienst te dien tijde was het Hindoeisme, doch het lijdt geen twijfel, dat, toen dit geloof op Java gebracht werd, er ook daar eene fusie daarvan moet plaats gehad hebben met den goden- of afgodendienst van dat land.

---

weg, dat het Mahomedanisme zich op Bali op andere wijze zeer langzaam doch zeker uitbreidt, wat wel de aandacht verdient.

Door zijne voor den handel gunstige ligging toch, heeft het eiland steeds vele vreemdelingen tot zich getrokken, waarvan sommigen er zich mettertijd voor goed hebben gevestigd. Gedeeltelijk hebben deze lieden hunne nationaliteit behouden, doordat zij hunne vrouwen naar de nieuwe woonplaatsen medebrachten en zich zooveel mogelijk van de oorspronkelijke bewoners des lands afgezonderd hielden.

Een ander deel heeft zich met de inlandsche bevolking vermengd en daaruit is een nieuw geslacht ontstaan, het z. g. Balisch-mahomedaansche. De leden daarvan zijn, althans wat het uiterlijke betreft, ijverige volgers van den profeet en wonen op verscheidene plaatsen aan het strand en sommige plaatsen in het binnenland in afzonderlijke desa's of wijken bijeen. Zij vormen een krachtig ras van menschen en overal waar zij gevestigd zijn, nemen zij voortdurend in aantal en rijkdom toe, veelal ten koste der omwonende Balische bevolking.

Is alzoo in Voor-Indië zelf het Hindoeisme een moeilijke met vaste trekken te omschrijven eeredienst, toen het, waarschijnlijk over Java, op Bali aankwam, had het zich reeds met een anderen cultus vermengd. Ook op laatstgenoemd eiland moet van ouds een soort van heidensche eeredienst bestaan hebben, geen enkel volk is er geheel van verstoken; de lieden die de nieuwe leer, hetzij vrijwillig of gedwongen, omhelsden, konden zich van hun oude ideeën niet in eens los maken, verloren het geloof aan de geesten of verborgen krachten die zij tot dien tijd hadden vereerd, niet geheel; zelfs zal dit laatste in de gedachten van velen wel den boventoon zijn blijven voeren. Daardoor had dus eene nieuwe vermenging plaats en moesten langzamerhand allerlei nuancen in de wijze van godenvereering ontstaan, naarmate de afkomst der personen, de invloeden waaraan zij het meest blootgesteld waren geweest en andere omstandigheden. Om thans nog, nadat er eeuwen over heen zijn gegaan dat het Hindoeisme op Bali zijn intrede deed, met zekerheid vast te stellen wat behoort tot de oorspronkelijke toestanden en wat van buiten af werd ingevoerd, is in vele gevallen hoogst moeielijk, zoo niet onmogelijk. Dit punt zooveel doenlijk ter zijde latende, zal daarom in de volgende bladzijden alleen getracht worden om, voor zoover dat voor ons doel noodig is, met grove omtrekken de hoofdvormen van den volkseeredienst op Bali aan te geven.

De voornaamste bron waaruit voor dat doel geput kan worden, is het geschrift „Oesana Bali", waarvan door Dr. Friederich in het tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap eene vertaling geleverd werd en dat, volgens de daarin voorkomende opgave, waarvan de juistheid echter door den vertaler wordt betwijfeld, iets minder dan 500 jaren geleden vervaardigd zoude zijn. Het bevat eene populaire beschrijving van den worstelstrijd der Hindoesche goden tegen de op Bali heerschende reuzen, zoodat het een blik geeft op de instellingen van den Hindoeschen godsdienst op Bali, doch tevens op de gesteldheid van dat eiland vóór de invoering

van het Hindoeisme. Zeer te betreuren is het dat de vervaardiger van de Oesana Bali, evenals de meeste inlandsche geschiedschrijvers, er zich niet toe bepaalt een sober verhaal te geven van hetgeen hem bekend is of hetgeen hem door anderen is medegedeeld, doch dat door zijne vruchtbare verbeelding opsiert naar genoegen en daardoor dikwijls onverstaanbaar en aan de werkelijkheid ontrouw wordt.

Gelukkig dat, daar het thans eenvoudig geldt de beschrijving van nog bestaande toestanden, het daar medegedeelde door eigen aanschouwing kon worden gecontroleerd en aangevuld.

In hoofdzaak kan de godsdienst der Balineezen in drie onderdeelen worden gesplitst, te weten:

de verzoening der booze geesten,

de vereering van de plaats van herkomst der familie, en

de vereering der goden, die macht voeren over de aarde.

Voor de booze geesten (boeta) die de geheele lucht bevolken, wordt eene groote vrees gekoesterd, daar alle ongelukken die den mensch treffen voornamelijk aan hun invloed worden toegeschreven. Zij hebben een boosaardig karakter en berokkenen den menschen kwaad, niet als eene vergelding van hetgeen deze misdreven hebben, doch alleen om hen te plagen en onaangenaam te zijn. Soms weten zij zelfs het lichaam van een mensch binnen te dringen en deze wordt dan gek of idioot (boeta kapiragan). Door het doen van gaven moet getracht worden hen gunstig voor zich te stemmen en daar zij veelal tegen het vallen van den avond op de straten ronddwalen en trachten de huizen binnen te sluipen, zoo ziet men tegen dien tijd menig huismoeder naar buiten komen en voor de deur op het midden van den weg eenige levensmiddelen op pisangbladen neerleggen, wat rijst in verschillende kleuren, gebak en derg., waarbij een bakje met water wordt gevoegd en soms ook nog een lichtje om de boeta's daarheen den weg te wijzen; hebben zij eenmaal daarvan genuttigd, dan gaan zij verder en de honden en

varkens komen spoedig om het overschietende voor hunne rekening te nemen.

Moge dit in gewone omstandigheden voldoende zijn om de boeta's te bevredigen, andere tijden zijn er dat zij bijzonder zich doen gelden, zooals bij epidemieën en dan kan alleen het plengen van bloed hen eenigszins tot bedaren brengen. Het offeren van menschen heeft tegenwoordig op geheel Bali niet plaats en duidelijke overleveringen of zulks vroeger wel het geval geweest is, bestaan niet. Intusschen, door de heeren FRIEDERICH en VAN ECK wordt wel gewezen op sporen van een dergelijk vroeger bestaan hebbend gebruik en onwaarschijnlijk is het zeker niet.

Er bestaat in de desa Boelihan eene overlevering welke ook daarmede in verband gebracht zou kunnen worden, luidende dat in vroegere tijden in den desatempel aldaar menschengevechten plaats hadden die zoolang werden voortgezet totdat er bloed vloeide, waarmede de geesten bevredigd waren. Wat hiervan zij, tegenwoordig moeten zij zich met minder tevreden stellen, want in de gevallen dat het noodig is een bloedig offer te brengen, wordt er mede volstaan eenige hanen met elkander te laten vechten, terwijl bij groote gelegenheden een paar honden of kidangs geslacht worden.

Hoe waakzaam men ook zij om de boeta's van het erf en buiten het huis te houden, toch weten zij er wel door te dringen en daarom wordt het noodig geacht van tijd tot tijd ook daar notitie van hen te nemen, hetgeen veelal geschiedt den dag vóór het Balische nieuwjaar, den slachtdag, als wanneer midden op het erf een keur van offers voor hen wordt neergezet.

Alle deze voorzorgen zijn echter nog niet voldoende om de boeta's in toom te houden en zooveel mogelijk de kwade gevolgen van het onheil dat zij stichten te voorkomen. Uit dien hoofde moet jaarlijks in elke desa eene zuivering plaats hebben van het geheele desagebied. Elke desa kan daarvoor zelf een dag vaststellen, doch steeds moet het geschieden bij nieuwe maan. Het eerst wat gedaan moet worden, is

de grenzen van het desagebied juist af te bakenen, hetgeen geschiedt door op de hoofdwegen naar de vier windstreken, ter plaatse waar de grens deze snijdt, merkteekenen aan te brengen, bestaande in de jonge bladeren van den arenpalm (amboe) ter lengte van een vadem, waarmede de weg ter hoogte van een dĕpa-agoeng wordt overspannen. Deze plechtigheid heeft dus ook practisch nut, daar zoodoende elk jaar de grenzen van het gebied van iedere desa in het geheugen worden teruggeroepen en vele kwesties, die anders bij de uitbreiding der aanplantingen over desagrenzen ontstaan zouden, worden voorkomen.

Zijn alzoo de grenzen behoorlijk afgebakend, dan begint de eigenlijke plechtigheid van het uitdrijven der booze geesten, voor welker beschrijving verwezen kan worden naar hetgeen in de aan den aanhef dezes vermelde werken daaromtrent wordt medegedeeld.

De boeta's worden eigenlijk niet vereerd maar alleen gevreesd. De goden hebben macht over hen en maken van hunne tusschenkomst dikwijls gebruik als zij de menschen straffen willen, terwijl voor hetzelfde doel ook de tijgers, apen en andere schadelijke dieren dienst kunnen doen. In een der desareglementen die wij raadpleegden, worden de inwoners der desa aangemaand om toch niet nalatig te zijn in het vervullen hunner verplichtingen jegens de godheid. „Anders, heet het, zal deze niet nalaten tijgers en apen op hen af te zenden om hun vee te verslinden en hunne plantsoenen te vernielen". Daar deze dieren dus ook somtijds een werktuig kunnen zijn in handen der godheid, wordt door de Balineezen een bijgeloovige vrees voor hen gekoesterd, welke hun er van terughoudt buiten hooge noodzakelijkheid ze te dooden. Van eene vereering dier dieren in het algemeen, zooals in Voor- en Achter-Indië aan de slangen en tijgers te beurt valt, is hier echter geene sprake, evenmin als van de boeta's, en de afbeeldingen dezer laatsten in steen worden alleen geduld aan den ingang der tempels of daarbinnen ter zijde van de godenhuisjes, waarvan hun de be-

waking is toevertrouwd. Even buiten de tempelpoort staat een steenen offernis, de „toegoe", waarin van tijd tot tijd offers worden neergezet bestemd voor den boeta-tempelwachter (pĕtĕngan). Ook vele woonerven worden op dezelfde wijze door eenige boeta's bewaakt, maar toch worden ze steeds beschouwd als personnages aan wie niet te veel vertrouwen moet worden geschonken, en gebeurt er iets wonderlijks of geheimzinnigs op het erf, dan is gewoonlijk het eerste vermoeden dat de boeta huisbewaker weer stukjes heeft uitgehaald en de bewoner haast zich door het plaatsen van nieuwe offers in de toegoe, te trachten hem wederom gunstig voor zich te stemmen.

Den godsdienst besprekende is het eerst over de boeta's gehandeld, omdat deze in de gedachten der inlanders de eerste plaats bekleeden. Is zooveel mogelijk alles gedaan om de booze invloeden die den mensch het leven kunnen veronaangenamen af te wenden, dan eerst kan er aan worden gedacht, welke plichten nog rusten op degenen, die er prijs op stellen de algemeene achting te genieten en zich de gunst der goden te verwerven. Daarmede komen wij aan de tweede der drie afdeelingen waarin hierboven de eeredienst dezer eilanders is gesplitst, namelijk de vereering der plaats waar hunne voorouders zich het eerst hebben gevestigd, hetzij toen zij aan het zwervend leven vaarwel zeiden, hetzij toen zij van Java voor het eerst naar Bali overkwamen om daar te verblijven. De Balineezen hebben voor de plaats waar hun geslacht is gegrondvest, welke zij hun „kĕmoelan", hun oorsprong, noemen, eene groote vereering.

Vele families hebben zich met den loop der tijden zoodanig uitgebreid, dat samenwoning van alle leden niet langer mogelijk was en zijn dus uiteen moeten gaan; andere families weer zijn met have en goed moeten vluchten bij vijandelijke invallen of zijn om andere redenen uiteengespat, hebben zich heinde en verre verspreid en nieuwe woonsteden gevestigd. Op hunne beurt zijn zij de stamvaders van nieuwe families -

geworden, doch zoo lang nog de plaats van waar zij herkomstig zijn bij overlevering bekend is, zullen zij, zoodra de gelegenheid er wederom gunstig voor is, er offerplaatsen bouwen en zich op bepaalde tijden van het jaar daarheen begeven.

Zoo wonen er thans families in Boelèlèng, die volgens de overlevering, of ook wel blijkens de geslachtslijsten (pamĕntjangah) die de aanzienlijken bezitten, herkomstig zijn uit het westelijk gedeelte van Boelèlèng, dat vroeger bewoond was, doch sedert langen tijd eene woestenij is geworden en met zwaar bosch is begroeid. Dit neemt niet weg, dat die families zich de plaats daar midden in de wildernis nog herinneren van waar zij afkomstig zijn, er een tempel onderhouden en jaarlijks daarheen tochten ondernemen, waarbij mannen, vrouwen en kinderen zich aansluiten en welke wegens de ongebaande wegen die gevolgd moeten worden, het bivakkeeren in de wildernis, waar de tijgers op de loer liggen en andere gevaren dreigen, soms een avontuurlijk karakter dragen.

De namen dier geslachts- of familietempels „kaboejoetan", „poera-dadia", „poera-iboe", zijn in overeenstemming met de wijze waarop zij zijn ontstaan. Zij vormen een band tusschen verschillende afzonderlijk wonende families en zijn de aanleiding dat de inwoners eener desa of van verschillende desa's in groepen zijn vereenigd.

Zij richten ter behartiging hunner gemeenschappelijke belangen vereenigingen, „sĕka-dadia" op en uit hun midden kiezen zij een persoon, die het toezicht houdt in den tempel en alles regelt op de dagen dat er geofferd moet worden. Tot hem kan een ieder die van de groep deel uitmaakt zich steeds wenden om inlichtingen te bekomen omtrent de samenstelling der offeranden en alles wat verder met den dienst in dien tempel in verband staat.

Deze geslachtsgewijze vereering der plaats van herkomst zoude allicht doen denken, dat men hier te doen heeft met een cultus van de schimmen der voorvaderen, dat de herinnering aan dezen samensmelt met den godsdienst die men belijdt, in verband met den grooten eerbied die de indische

volken over het algemeen aan den dag leggen voor al wat oud is, dat daarmede van zelf iets eerwaardigs krijgt. Dit is hier echter niet het geval, zooals nader blijken zal wanneer de goden die in de bovenomschreven, zoowel als in de nog te vermelden, tempels vereerd worden, de revue passeeren. Wel worden zoolang het lijk nog in huis is daarvoor dagelijks offeranden bereid en deze door de naaste betrekkingen op de legerstede, of daar waar de overledene bij zijn leven het meest vertoefde, onder luid weegeklaag neergezet; wel wordt dit ook na de begrafenis op gezette tijden op de begraafplaats herhaald, waarbij de overledene wordt aangeroepen om van de spijzen te komen nuttigen, doch dit geschiedt in de veronderstelling dat in den eersten tijd na den dood alle aardsche betrekkingen nog niet zijn verbroken en het lichaam nog voortgaat in eenige mate dezelfde behoeften te gevoelen als bij zijn leven. Heeft de verbranding van het lijk eenmaal plaats gehad, dan wordt dit geheel gestaakt en slechts in bijzondere gevallen, en dan met lange tusschenpoozen, wordt nog een feest ter nagedachtenis van de voorvaderen aangericht; van eene geregelde vereering is echter geen sprake. Het eenige geval van vereering der dooden (mĕdéwa pitra) komt voor, wanneer iemand een ander die hem niets misdaan had van het leven heeft beroofd. Diens schim blijft den moordenaar en zijne afstammelingen steeds vervolgen en kan alleen verzoend worden door het bewijzen van eer, als ware hij eene godheid, en diensvolgens wordt er in den huistempel een altaar voor hem opgericht.

Heeft alzoo de eerste afdeeling van den eeredienst dezer eilanders ten doel eene verzoening der boeta's of booze geesten en het afwenden hunner kwade invloeden, ontsproot de tweede uit de aanhankelijkheid aan de plaats waar de familie is ontstaan, thans blijft nog over na te gaan welke de eigenlijke goden zijn die worden vereerd en op welke wijze dat plaats heeft.

De gezichtskring der Balineezen en hun gedachtengang strekken zich niet verder uit dan het eiland dat zij be-

wonen, met de zee die het omringt. Het kon wel niet anders of de natuurverschijnselen die zich aan hun oog voordoen, moesten een machtigen indruk op hen maken. Zij konden zich niet voorstellen dat die geheele natuur ten nutte der menschen zoude geschapen zijn en daardoor ontstond de overtuiging dat het land aan verschillende daar zetelende godheden toebehoort. De voornaamste onder die goden is Batara Soeria, de zonnegod, die de ziel is van de natuur en de natuurkrachten beheerscht. Als weldadige regens de aarde verfrisschen en de gewassen rijke vruchten doen dragen, wordt hem daarvoor dank gezegd, wanneer de te felle zonnewarmte, of stormen den oogst doen mislukken, is zulks een teeken dat hij vertoornd is op de menschen. Bij alle landbouwfeesten speelt hij een groote rol.

Doch ook het gebergte, dat Bali van oost naar west doorsnijdt, vervult den inlander, die nooit iets anders zag dan zijn eigen eiland, gewoonlijk zelfs een zeer klein gedeelte er van, met bewondering en verbazing. Op elken hoogen berg woont in zijne gedachten eene godheid, er zweeft eene andere godheid over de wateren der bergmeeren, er zijn er die zich ophouden in de boomen en in de valleien, in de huizen en op de kerkhoven en ook de zee wordt door eene godheid beheerscht Omtrent den aard dier goden maakt hij zich geen begrip en hij noemt ze in den regel eenvoudig naar de plaatsen die zij geacht worden te bewonen.

De voornaamste onder hen is die welke op den hoogsten berg van Bali, den Goenoeng-Agoeng, zetelt, terwijl die van den anderen vulkaan, aan welks voet het Batoermeer ligt, onmiddellijk daarop volgt. Doch behalve deze hoofdgoden, die over het geheele eiland vereerd worden, is het aantal der mindere goden nog legio, het is onmogelijk ze allen te kennen en alle lieden, hoe goed geloovig zij ook mogen zijn, moeten er zich toe bepalen die goden in hunne vereering op te nemen, welke meer in hun onmiddellijke nabijheid gezeteld zijn, tenzij er nog andere zijn die zij als bijzonder machtig hebben hooren afschilderen, of aan welke zij om de een of

andere reden bijzondere verplichting meenen te hebben. Ook wordt nog wel een enkele buitenlandsche godheid vereerd, als die van Madjapait, doch hoewel niet wordt ontkend, dat er buiten de balische godheden ook nog wel andere kunnen zijn die macht hebben, zoo bepaalt men zich toch over het algemeen tot die welke geacht worden zich in het land zelf te bevinden.

HOOFDSTUK III.

DE PLAATSEN EN WIJZE VAN GODENVEREERING.

De zes groote tempels. De huistempel. De desatempel. Godenbeelden. De taksoe. De tempelwachter. Nederdaling der goden. De doodentempel. De zeetempel.

De reeds bovenvermelde Oesana Bali maakt gewag van zes groote tempels, de sad-kahjangan, die op Bali zouden voorkomen, allen gewijd aan Siwa. In verschillende exemplaren van dat geschrift worden die tempels en de plaatsen waar zij zich bevinden, de goden die er verblijven, verschillend opgegeven. Waarschijnlijk worden hier tempels bedoeld welke zijn opgericht door de Hindoe-Javanen die op Bali oorlog gevoerd en het eiland gedeeltelijk veroverd hebben. Op sommige der genoemde plaatsen wordt ook tegenwoordig nog geofferd, voornamelijk door de vorsten en aanzienlijken des lands, plaatsen van algemeene vereering zijn ze echter voorzeker niet, en zelfs de namen daarvan zijn bij het gros van het volk onbekend. De godenvereering op Bali draagt veeleer een individueel karakter en al worden dezelfde goden vereerd, doet toch een elk dit het liefst op zijn eigen wijs en eigen gelegenheid, en waar de godenvereering zich voor velen concentreert, worden zelden de grenzen van het dorp overschreden, of wel bepaalt de aansluiting zich tot de afstammelingen van een zelfde geslacht.

Vele der plaatsen waar de goden verblijven zijn moeielijk te bereiken. Aan de beklimming der bergen zijn gewoonlijk groote bezwaren verbonden, de meeren zijn gelegen op aan-

merkelijken afstand van de dichtst bewoonde plaatsen, zoodat de gelegenheid om zich daarheen te begeven om de voorgeschreven offeranden te brengen en gebeden uit te spreken, zich slechts zelden voordoet.

Om na te gaan hoe de Balinees er in slaagt desniettegenstaande aan zijne verplichting jegens de goden te voldoen zonder het zich zelven te moeielijk te maken, is het noodig vooraf een vluchtigen blik te slaan op het familieleven dat met den godsdienst ten innigste is verbonden. De familiebanden zijn over het algemeen zeer hecht. Elke familie bewoont een afzonderlijk erf, dikwijls van vrij aanzienlijke uitgestrektheid en steeds door een kleimuur geheel van de buitenwereld afgezonderd, liefst zoo hoog dat de onbescheiden blik van den vreemdeling niet kan bespeuren wat daarbinnen gebeurt.

Een der voornaamste banden die de familie te zamen houdt, is de verplichting die op hen rust om te zorgen dat alle déwa's tot wie de familie in betrekking staat, hoe ver weg hunne verblijfplaats ook zijn moge, de hun toekomende offeranden ontvangen. Tot de bereiking van dat doel wordt van elk erf een gedeelte afgezonderd voor de vereering der goden. Deze plaats is weer afzonderlijk ommuurd, een aan beide zijden door een steenen wachter bewaakte poort verleent er toegang en het ziet daar veel netter en ordelijker uit dan op het eigenlijke woonerf, terwijl er veelal ook eenige boomen en bloemen zijn aangeplant, die elders op het erf gemist worden, tengevolge van gebrek aan ruimte bij de zich telkens voordoende behoefte aan nieuwe woningen.

Deze plaats is de huistempel (sanggah), aan eene of meerdere zijden langs den muur staan reien van houten offerhuisjes of steenen offernissen, elk waarvan aan eene bijzondere godheid is gewijd, waar deze van tijd tot tijd als hij wordt aangeroepen komt vertoeven, hetwelk aan die gebouwtjes den naam van „pasimpangan" d. i. eene plaats waar iemand zich tijdelijk ophoudt of die nu en dan wordt bezocht, heeft

doen geven. Zoo heeft de godheid van den Goenoeng-agoeng in bijna elken huistempel zijn pasimpangan, nevens vele mindere goden wier aantal soms bij tientallen te noemen is. Welke dat voorts zijn, hangt geheel van omstandigheden af, naar mate de eigenaar van het huis aan sommige goden in het bijzonder veel macht toekent, of deze de familie in moeielijke omstandigheden hebben geholpen.

Elk mannelijk lid der familie richt daar voorts op den dag van zijn huwelijk een eigen altaar op, zijn „sanggah kĕmoelan", dat, eerst maar vluchtig van loof en takken opgebouwd, later van bamboe wordt gereconstrueerd en eerst wanneer dit laatste van ouderdom in elkaar valt, mag er toe worden overgegaan het te vervangen door een houten altaar.

De vrouwen gaan dagelijks hunne offeranden aan bloemen én vruchten daar nederzetten en bij verjaardagen van de déwa's of van de leden der familie, alsook bij andere groote gelegenheden, wordt daar veel wierook gebrand en worden velerlei ceremoniën er verricht. De mannen gaan er niet zoo dikwijls binnen, doch wanneer zij ver van huis moeten, zullen zij toch niet verzuimen aldaar eene voorspoedige reis te gaan verzoeken. Ook bij ziekte zijner kinderen gaat de vader er genezing afsmeeken en groote beloften worden gedaan, om te bewerken dat de zieke door de hulp der goden in het leven moge blijven. Is de afloop niet naar wensch, blijft de bede onverhoord, dan treedt hij wel eens toornig de sanggah binnen en trapt het altaar van den déwa tot wien hij zich in dit bijzonder geval om hulp gewend had in elkaar en verscheidene dagen blijft alles in dien desolaten toestand. Tot nadenken gekomen, ziet hij echter al spoedig in onbillijk geweest te zijn en overijld te hebben gehandeld. Zonder tot een zijner huisgenooten een woord te spreken, neemt hij zijn bijl op en gaat in het bosch hout kappen en de volgende dagen is hij ijverig in de weer daarvan een nieuw godenhuisje aan het vorige gelijk te vervaardigen, dat weder op de oude plaats wordt neergezet.

Op welke wijze en om welke redenen in den loop der

tijden verschillende families zich bij elkaar hebben aangesloten om de politieke eenheden te vormen die men desa's noemt, zal in een volgend hoofdstuk worden uiteengezet. Genoeg zij het reeds thans te vermelden, dat ook de vorming dier desa's in nauw verband staat met den godsdienst en dat een der eerste werkzaamheden die na de totstandkoming eener desa te doen is, bestaat in het oprichten van tempels gewijd aan de goden, die verondersteld worden macht te voeren over de streek, waar de nieuwe vestiging is verrezen.

De meeste dier tempels bestaan uit twee of drie afdeelingen. Tot de eerste, het voorhof, treedt men binnen door de gespleten poort (tjandi bĕntar). Veel gebruik wordt daarvan niet gemaakt, soms staat er eene balé of pĕndapa waar besprekingen gehouden worden. De steenen poort die tot de tweede afdeeling toegang verleent heeft veelal een piramidalen vorm (padoeraksa) en is in het midden van een houten deur voorzien. De daarachter gelegen ruimte wordt ook nog maar half en half beschouwd als tot den tempel te behooren en draagt daarom den naam „djaba-tĕngah." Daar worden de vergaderingen gehouden, heeft in bijzondere gevallen de eedsaflegging plaats en worden de voorbereidende werkzaamheden verricht voor de feesten en het aanbieden der offeranden, voor welk doel eenige pĕndapa's zijn opgericht. Door een muur en een steenen poort is de beschreven open ruimte afgescheiden van de derde afdeeling, de eigenlijke tempel, die evenmin als de beide andere overdekt is, maar waarbinnen een menigte afzonderlijke godenhuisjes zijn op te merken, zeer uiteenloopend van vorm. De eenvoudigste zijn houten of steenen, op een dito-voetstuk staande, offernisjes; voor de voornamere goden worden echter op een verhevenheid, waarheen een steenen trap leidt, kleine met pannen gedekte huisjes opgericht, die met een miniatuur deurtje gesloten zijn (gĕdong). Als de meest verheven vorm van godshuis wordt echter de „méroe" beschouwd, een houten gebouwtje met een van drie tot elf varieerend maar steeds oneven aantal van „doek" (de vezel van den arenpalm) ver-

vaardigde daken voorzien, die al kleiner zijn naar mate zij hooger zijn aangebracht. De „méroe" is ontleend aan het Hindoeisme, doch de beteekenis er van wordt veelal niet begrepen en de vorm die aan een altaar gegeven wordt, hangt soms meer af van de middelen waarover de oprichters kunnen beschikken dan van den aard der godheid die er wordt aangebeden. Met een algemeenen naam worden de plaatsen alwaar gemeenschappelijke vereering van goden plaats heeft „prahjangan" genoemd. Het woord „poera" of „poeri" heeft dezelfde beteekenis, maar is minder voornaam, en niet zoo exclusief op te vatten als verblijf der goden, daar ook de huizen der Balische vorsten en aanzienlijken met die namen worden aangeduid. Djĕron-déwa heeft eene met poera overeenkomstige beteekenis.

Onder de voornaamste tempels die, behalve de aan elk erf verbonden huistempels (sanggah), in eene welgeordende desa moeten worden aangetroffen, behoort in de eerste plaats vermeld te worden de eigenlijke desatempel, in Djambrana poera-poesĕh, in Boelèlèng eenvoudig poera-desa of veelal poera-balé-agoeng genoemd. Waaraan hij dien laatsten naam ontleent, zal blijkèn wanneer de samenstelling der desavereeniging besproken wordt.

Uit de voorafgaande beschrijving blijkt, dat de aard van de desatempels wel eenigszins overeenstemt met dien der huistempels, doch de eersten dienst moeten doen in ruimer kring. In den desatempel worden de plaatselijke goden vereerd, die welke in het belang van alle desalieden te vriend gehouden moeten worden, nevens hen vinden de zonnegod en de algemeene goden van de bergen Agoeng en Batoer eene plaats, terwijl het voorts van de lotgevallen die de desa sedert hare stichting gehad heeft, kan afhangen, welke bijzondere goden van elders ook voor vereering in haren tempel in aanmerking komen.

In de huistempels wordt met de dewa's alles verhandeld wat uitsluitend op de familie zelve betrekking heeft, zij dienen als het ware voor de dagelijksche aanraking met de goden,

in de gevallen dat hunne hulp of voorlichting noodig is. In de desatempels daarentegen worden alleen de aangelegenheden behandeld welke vóor de desa in het algemeen van belang zijn. Het aanbieden van offeranden heeft daar dan ook zeldzamer plaats, in den regel alleen bij volle en nieuwe maan, de dagen welke als de gunstigste beschouwd worden om zich met de goden in betrekking te stellen.

Alvorens na te gaan hoe dat geschiedt, ga een enkel woord over den aard dier goden vooraf. Afbeeldingen van hen worden zelden vervaardigd, doch in elken tempel moeten zich een of meerdere poppetjes bevinden, niet veel grooter dan een handspan en van kèpéngs vervaardigd, waaraan zooveel mogelijk eene menschelijke gedaante gegeven wordt. In deze poppen, „palalingga" ook wel „ramboet sĕdana" genaamd, worden de déwa's geacht zich te kunnen incarneeren, wanneer zij den tempel moeten verlaten om naar het strand of naar de rivier gebracht te worden.

De beelden van hout of van steen die in de tempels voorkomen, stellen gewoonlijk personages uit een wajangverhaal voor, soms ook worden zij alleen als wachters beschouwd, maar zelfs in het zeldzame geval dat een beeld in den tempel eene godheid voorstelt, dient dit toch alleen tot versiering, het wordt niet vereerd en vindt eene plaats buiten het huisje dat aan de godheid gewijd is; daarbinnen is in den regel niets anders te zien dan een klein stellage, dat dienst doet om er de offers op neer te zetten. De Balineezen beschouwen de godheden als onzichtbare wezens, die wel is waar hunne vaste verblijfplaatsen hebben maar daaraan toch niet gebonden zijn en zich vrijelijk door het luchtruim kunnen bewegen om de verschillende plaatsen te bezoeken waar zij worden vereerd.

Bij alle belangrijke gebeurtenissen die zich in het menschelijk leven voordoen, bij voorspoed en tegenspoed, zoowel als met eenige werkzaamheid op het veld een aanvang zal worden gemaakt als bij de oprichting van een nieuw huis,

komt een goedgeloovig Balinees tot geen vast besluit, alvorens de goden er mede in wetenschap gesteld te hebben. De vraag moet derhalve rijzen, op welke wijze het mogelijk is zich met die onzichtbare wezens in aanraking te stellen, hoe zij hunne stem kunnen doen hooren.

Bij eene eerste bezichtiging van eenen tempel, zal het licht der aandacht ontgaan, dat in de nabijheid der goden huisjes in den een of anderen boom, nog een kleine houten nis is bevestigd; mocht er geen boom zijn die daarvoor geschikt is, dan wordt ze gedragen door een voetstuk bestaande uit een enkele houten of steenen pilaar. In dat onaanzienlijke verblijf houdt zich de zoogenaamde „taksoe" op, die als tusschenpersoon fungeert bij de aanrakingen der déwa's met de menschen.

„Djĕro taksoe", zooals hij beleefdheidshalve gewoonlijk wordt aangeduid, is ook een onzichtbaar wezen, doch met geenerlei goddelijke macht bekleed. De desalieden die in den tempel te zamen gekomen zijn om de godheid te raadplegen, beginnen met zich op den grond neder te zetten in de nabijheid van de plaats, waar de taksoe zich ophoudt. Door het aanbieden van eenige offeranden is te voren reeds getracht hem gunstig te stemmen en hem te bewegen spoedig neder te dalen in een der aanwezigen, die onderwijl door het uitspreken van eenige formulieren en het branden van wierook er zich toe voorbereiden om den geest te ontvangen. Op een gegeven oogenblik verliest een hunner zijn bewustzijn en begint krampachtige bewegingen te maken, hetgeen als een teeken beschouwd wordt, dat de taksoe in dat lichaam gevaren is. Hem wordt nu afgevraagd, of de déwa tot wien men zich wenden wil in den tempel tegenwoordig is en of hij genegen is de desalieden te woord te staan. Na eenigen tijd, gedurende welken de taksoe, die zooals blijkt de functies van kamerdienaar en ceremoniemeester bij de goden vervult, geacht wordt zijne boodschap over te brengen, wordt op dezelfde wijze, hetzij een gunstig antwoord ontvangen, of wel te kennen gegeven wanneer de desalieden terug moeten komen.

De taksoe heeft nu voorloopig zijne taak vervuld en verlaat den mensch in wien hij gevaren was, waardoor deze zijn bewustzijn herkrijgt.

In geval de déwa zich genegen heeft verklaard om audientie te verleenen, heeft de aanbieding der offeranden plaats door tusschenkomst van den pamangkoe of tempelwachter, aan welk personnage thans eenige aandacht moet worden gewijd.

Reeds in de Oesana-Bali wordt over de pamangkoe's gehandeld. Een zekere mangkoe Koelpoetih komt van Java over en vestigt zich bij den goenoeng-Agoeng, om zich in den tempel van Basoekih aan den dienst der goden te wijden.

Tegenwoordig is aan de meeste tempels een pamangkoe geattacheerd, die rechtstreeks door de goden gekozen wordt uit de desalieden. Zijne betrekking is tegenover de goden eene zeer nederige, in de desageschriften wordt hij veelal eenvoudig als „djoeroe sapoeh Ida Batara" aangeduid, hetgeen er op wijst, dat zijne eerste verplichting is dagelijks den tempel aan te vegen en het voortdurend toezicht te houden op de zich daar bevindende gebouwtjes, waarvoor hij aansprakelijk is.

In het oog der desalieden is de pamangkoe echter een belangrijk personnage wegens zijn familiaren omgang met alle zaken die voor heilig worden gehouden, en als zij hem daar in den tempel ver verheven boven allen, geheel in het wit gekleed, zien zitten, bezig de gaven uit de handen der offeraarsters te ontvangen om ze den goden aan te bieden, dan omstraalt hem eene zekere heiligheid, die hem in het gewone dagelijksche leven ook niet geheel verlaat.

De pamangkoe's zijn lieden uit het volk voortgekomen, zij leven daarmede te zamen en deelen in zijn lief en leed. Zij staan het volk dus veel nader dan de brahmaansche priesters. De invloed, dien de eersten daardoor bij het volk verkrijgen, is groot, maar strekt veelal ten goede; onverdraagzamheid is ook hun geheel vreemd en mits zij niet gestoord worden in het uitoefenen hunner functies, willen zij niets liever dan ook anderen ongestoord hun gang te

laten gaan en bekommeren zij er zich in het minst niet over, wat er buiten hunne desa geschiedt, noch welke goden daar worden vereerd.

Wij zullen de pamangkoe's nog weer terugvinden als later het desabestuur ter sprake komt, waarmede zij ook in verbinding staan: voor het oogenblik keeren wij naar de in den tempel vergaderde desalieden terug. De „taksoe" heeft hen doen weten dat de déwa tegenwoordig is en hun te woord wil staan, de pamangkoe heeft zich belast met het aanbieden hunner offeranden aan de godheid en hun medegedeeld dat ze welgevallig waren, de gelegenheid is dus gunstig om de verzoeken die men te doen heeft voor te dragen. Doch de godheid is onpersoonlijk en kan hare stem dus niet doen hooren, al wederom is het noodig, dat het lichaam van een mensch als hulpmiddel door den déwa te baat genomen worde.

Er bestaan personen, doch zij zijn niet vele, die eene voorbeschiktheid hebben om den dewa tot tijdelijke verblijfplaats te dienen: zij zijn bekend onder den naam van „pĕrmas".

In de gevallen dat de godheid geraadpleegd zal worden, gaan de desalieden eenige dezer permas uitnoodigen om in den tempel te komen en hunne tusschenkomst te verleenen. Soms verliezen zij nog t'huis zijnde reeds hun bewustzijn en worden dan met eerbewijzen naar den tempel overgebracht, gereed om dadelijk de godheid in zich op te nemen. Veelal duurt het echter eenigen tijd alvorens de gewenschte toestand intreedt, hetwelk bevorderd kan worden door het inademen van wierookdamp en het omgeven van den patient door eene schaar van zingende mannen of vrouwen.

De ziel van den permas verlaat tijdelijk het lichaam, dat daardoor beschikbaar komt voor den déwa en hetgeen de pĕrmas van dien tijd af spreekt, zoomede al zijne handelingen, gaan, tot op het oogenblik dat het bewustzijn weder intreedt, niet uit van den persoon maar van de godheid. De pĕrmas in dezen toestand verkeerende wordt pĕrmadé genoemd, hij is een „déwa kapiragan", een tot mensch ge-

worden godheid. Daardoor is het mogelijk geworden om verschillende vragen tot de godheid te richten en van deze antwoord te bekomem. Het lichaam door de godheid bezeten is tijdelijk onstoffelijk geworden, hetgeen blijkt wanneer na afloop der raadpleging dansen met krissen en pieken worden uitgevoerd, waarbij het onmogelijk geacht wordt den pĕrmadé, die dan den naam van „wĕwalĕn" draagt, te verwonden.

De tweede tempel, die in nagenoeg elke desa wordt aangetroffen, is de „poera-dalĕm" of doodentempel. Deze verrijst naast de gemeenschappelijke begraafplaats der desalieden en de inrichting er van komt veelal in hoofdzaak overeen met den te voren beschreven tempel. Hier treedt de invloed van het Hindoeisme weer eenigszins op den voorgrond, want de voornaamste godheid die er wordt vereerd is Batari Doerga, zij het ook soms onder een anderen naam.

Zij is het die geacht wordt de booze invloeden te besturen en die de oorzaak is van alle droefheid welke de menschen treft. Het zijn duistere machten waarover Batari Doerga heerscht, en de geheele aan haar gewijde dienst heeft een geheimzinnig karakter. Degenen die willen leeren tooveren en beheksen (nglèjak, ndèsti) wenden zich tot haar met vele offeranden en brengen vele nachten in de doodentempels door.

De zielen der afgestorvenen komen het eerst bij Batari Doerga en worden door haar naar den hemel gebracht en overgegeven aan hen die er over beslissen zullen, of zij door hun leven op aarde waardig geworden zijn om in den hemel te worden opgenomen of naar de hel verwezen moeten worden.

Ook wordt hare hulp ingeroepen om beterschap te verkrijgen in ernstige ziektegevallen.

Wanneer de zieke daarneder ligt en, hoewel het leven nog niet geheel is geweken, hij toch geen bewustzijn meer heeft van hetgeen om hem heen gebeurt, dan gelooft men dat de ziel het lichaam reeds heeft verlaten (mĕlas adma),

doch deze zich nog op aarde bevindt in den doodentempel bij Batari Doerga. Alle hoop is dus nog niet vervlogen en de naastbestaanden van den zieke begeven zich tot de gevreesde godheid om haar door offeranden en beloften te bewegen de ziel weder aan hen af te staan. Zij blijven daar vertoeven, onverschillig hoe lang het duren moge, totdat de godheid het orakel heeft doen spreken, om de middelen aan te wijzen waarvan nog genezing te verwachten is, of ook wel om te kennen te geven, dat alle hoop moet worden vaarwel gezegd.

De desa- en doodentempels bevinden zich te midden of in de onmiddellijke nabijheid van de desa. Dat is in den regel niet het geval met den aan het strand gebouwden tempel, de poera-sĕgara, gewijd aan den zeegod, welke toch ook elke desa noodig heeft om er op gezette tijden eenige plechtigheden te verrichten, waarbij de andere goden uit de desa in bonten optocht daarheen getransporteerd worden.

De poera-boekit daarentegen, waar de berggod van tijd tot tijd komt verwijlen en als opperste godheid zetelt, ligt ergens in het bosch of op den top van den naast bijzijnden berg of heuvel, en daarmede is het stel tempels dat iedere desa onderhoudt compleet.

Evenwel kunnen zich omstandigheden voordoen die het oprichten van nog meerdere plaatsen van vereering voor de gezamenlijke desalieden noodzakelijk maken, en dat ook de landbouwvereenigingen hunne eigen tempels en hunne afzonderlijke goden hebben, werd reeds vroeger vermeld en de beteekenis daarvan omschreven.

In geval eenige lieden of huisgezinnen er belang bij meenen te hebben nog eenigen tempel op te richten, waartoe echter de desa niet genegen is mede te werken, dan richten zij onder elkaar eene vereeniging op, de sĕka-pamaksan geheeten, die zich ten doel stelt door gezamenlijke krachten harer leden, doch onafhankelijk van de overige desalieden, den verlangden tempel tot stand te brengen en aldaar de

noodige offers te brengen. Aan dergelijke omstandigheden hebben de „poera pamaksan" hun onstaan te danken, waar van vele in de desa's worden aangetroffen.

Den in het gebergte gelegen desa's valt het dikwijls moeielijk den vereischten zeetempel op te richten, vooral als hun gebied niet tot aan het strand reikt en zij zich dus tot andere desa's moeten wenden om den noodigen grond te verkrijgen dan wel de vergunning om mede van hunne tempels te mogen gebruik maken.

Evenwel laten de desalieden zich noch door deze noch door andere moeielijkheden, die zich mogen voordoen, afschrikken, vooral niet de bewoners der afgezonderd in het gebergte gelegen desa's. In die desa's welke zich meer in de nabijheid der kust bevinden, waar de centra van den handel gelegen zijn, de bewoners veelvuldig in aanraking komen met vreemde oosterlingen en westerlingen, wint het ongeloof, of liever de onverschilligheid, eenigszins veld en wordt er wel eens tegen de voorschriften der dewa's gezondigd, vooral als deze het schuiven van opium of het planten van koffie in sommige streken verbieden, en de ouden van dagen die het zien, schudden het hoofd en klagen dat „les dieux s'en vont". Over het algemeen wordt echter aan den dienst der goden nog steeds veel zorg besteed, moeite noch kosten worden gespaard om hun welgevallig te zijn en bijna geen dag gaat voorbij, dat niet het een of ander voor hen gedaan of bereid moet worden; de verrichting der ceremoniën, de samenstelling der offeranden luisteren zóó nauw, dat de godendienst werkelijk eene heele levensvervulling wordt, voor de mannen zoowel als de vrouwen.

In een land waar de behoeften betrekkelijk gering zijn, en na voldoening daaraan nog zooveel vrije tijd overblijft, moet het in zeker opzicht een heilzamen invloed uitoefenen dat de goden zoo veeleischend zijn en zooveel tijd aan hun dienst moet gewijd worden. Tot meerdere inspanning noodzakende werkt het mede de energie der lieden staande te houden.

Of ook de zedelijkheid er door bevorderd wordt is eene andere vraag. Van eene opvolging der angstvallige zedelijkheidsvoorschriften der wetboeken welke zelfs den man strafbaar verklaren die zich opzettelijk neerzet op de plaats zoo even door eene vrouw verlaten, of dengeen die eene vrouw passeerende met zichtbaar welbehagen de geur opvangt van de bloem die zij in het haar draagt, is reeds lang geen sprake meer, zoo zij al ooit zijn opgevolgd geworden. Vooral op de groote plaatsen zijn tegenwoordig de zeden zeer vrij, waartoe de godsdienst wel eenigermate bijdraagt: bij de godsdienstige feesten, die soms den ganschen nacht het verblijf in de half duistere tempels noodzakelijk maken, is het den ouders onmogelijk den jongelieden niet veel vrijheid te laten, en menige jonge dochter komt van zulk een feest t'huis met een ivoren, zeldzamer een gouden, ringetje om den vinger, waarvan zij de ware herkomst aan niemand vertellen zal.

TWEEDE AFDEELING.

DE DESAHUISHOUDING.

HOOFDSTUK I.

DE DESAVEREENIGING.

Stichting eener desa. Gehechtheid aan de geboorteplaats. Oprichting der desa's. Eerste type. De balé-agoeng. Aanneming van nieuwe leden. De leerlingen. De ceremoniemeesters. Vestiging van vreemdelingen. Gewone en buitengewone leden. Maatschappelijke lagen in de desa.

Over geheel Bali is de bevolking in vaste woonplaatsen gevestigd en de verhouding van het aantal inwoners tot de uitgestrektheid van het eiland dat zij bewonen, wettigt het vermoeden, dat dit reeds eeuwen lang het geval moet geweest zijn, zooals ook bevestigd wordt door de berichten die uit den ouden tijd tot ons gekomen zijn, allen reeds melding makende van het bestaan van desa's, alwaar eene zekere mate van beschaving en welvaart heerschte.

Doch al is omtrent het tot standkomen der oorspronkelijke desa's niets uit directe bron bekend, met vrij groote zekerheid kan worden geconstateerd op welke wijze dat plaats gehad moet hebben, door na te gaan hoe in den tijd waarover nog vertrouwbare mondelinge inlichtingen te verkrijgen zijn nieuwe desa's zich gevormd hebben uit reeds bestaande en hoe dat ook tegenwoordig nog van tijd tot tijd geschiedt.

Velerlei omstandigheden kunnen den eersten stoot geven tot het oprichten eener nieuwe desa. Bepalen wij ons voor het oogenblik tot het eenvoudigste en meest voorkomende geval.

Bij het toenemen van het aantal inwoners eener plaats breekt een tijd aan, dat de in de naaste omgeving der woningen gelegen gronden geen voldoende opbrengst meer leveren, om in het levensonderhoud van allen te voorzien. De personen bij wie de nood begint te dringen, gaan er toe over ook de verderaf liggende gronden, waarvan tot dien tijd door niemand notitie is genomen, in oogenschouw te nemen, kiezen er eenige uit en getroosten zich dagelijks het afleggen van den verren afstand heen en terug om den nacht in de desa te kunnen doorbrengen. De resultaten die zij op die velden verkrijgen, zijn echter niet gunstig, de grond is van slechter kwaliteit en ongunstiger ligging dan de vroeger bebouwde, terwijl de verre afstand dier velden van de bewoonde buurt, het moeielijk maakt de vruchten van den arbeid te beschermen tegen de dieren uit de naburige bosschen en tegen oneerlijke lieden.

Gesteld nu het geval, dat de in bebouwing zijnde gronden der desa aan ééne zijde begrensd worden door een diep ravijn; aan gene zijde daarvan strekt zich de wildernis uit. De tocht daarheen is moeielijk, soms zelfs onmogelijk als na aanhoudende regens groote hoeveelheden water door het ravijn moeten afgevoerd worden. Evenwel begeven sommige der desalieden zich nu en dan daarheen om hout te kappen voor het bouwen van woningen of andere doeleinden, dan wel om boschproducten te verzamelen, die zij in hunne huishouding noodig hebben.

Behalve de met zwaar bosch begroeide gronden liggen er ook nog andere, die uitstekend geschikt zouden zijn om in bebouwing gebracht te worden. Doch zij zijn zoo ver van de desa afgelegen, dat er aanvankelijk geen aandacht aan is geschonken, totdat eindelijk, als de behoefte aan bouwgronden ter andere zijde van het ravijn zich te zeer begint te doen gevoelen een der ondernemendsten besluit zijn geluk in die nieuwe streken te gaan beproeven. Het was zijn voornemen elken avond naar de desa terug te keeren en aanvankelijk deed hij het ook, hoe groot de vermoeienis ook

was, maar nadat het hem eenige malen was overkomen dat het bandjirde in het ravijn, waardoor hij den nacht in de open lucht had moeten doorbrengen, besloot hij in de nabijheid zijner velden, zoo met de bebouwing daarvan reeds goede resultaten verkregen werden, eene tijdelijke woning (koeboe) te bouwen, waar hij, in de tijden dat de landbouwwerkzaamheden het drukst waren, een onderkomen kon vinden en welke tevens kon dienen als bergplaats voor zijn gereedschap. Zijne familie bleef echter in de desa wonen en telkens als de gelegenheid daartoe gunstig was, keerde hij naar huis terug; zoodra de oogst van het veld was, transporteerde hij die het ravijn over en de volgende maanden bleef hij rustig 't huis doorbrengen bij zijne familie, totdat met het naderen van den volgenden westmoesson de tijd aanbrak om de velden op nieuw te gaan bebouwen.

Intusschen had hij tijdens zijn verblijf in de desa niet stil gezeten, doch eenige desagenooten, die het door de uitbreiding hunner familie ook niet ruim hadden, weten over te halen zijn voorbeeld te volgen en de goede gronden te gaan ontginnen, welke nog in overvloed in de nabijheid der zijne voorkwamen. Zoodoende verrezen daar meerdere koeboe's, er ontstond langzamerhand eene kleine vestiging en nu er gezelschap was, had het ook minder bezwaar in er wat langer te verwijlen. Werd vroeger den landbouwer het eten geheel toebereid door een zijner kinderen dagelijks gebracht, thans hadden zich een paar vrouwelijke familieleden, oude weeuwtjes of andere die niet door vaste werkzaamheden aan de desa gebonden waren, laten vinden om mede het ravijn over te steken en daar voor de arbeiders te kooken, wat reeds eene groote verbetering in hunne positie bracht. Nog steeds echter bleef hunne vestiging een tijdelijk karakter dragen, want zoodra de oogst binnen was, keerden allen naar de desa terug. Om voor goed te verhuizen, daartoe gingen zij niet licht over.

De Balineezen zijn over het algemeen zeer gehecht aan

de plaats waar zij geboren en getogen zijn, vooral de bewoners van de bergstreken, waar de oorspronkelijke toestanden het best zijn blijven bestaan en de voorvaderlijke instellingen en gebruiken het meest in eere worden gehouden. Een eigenaardig en sterksprekend voorbeeld levert daarvan de desa Méngandang. Voor dat het Hollandsche gezag in Boeléléng gevestigd werd, was dat rijk dikwijls in oorlog met Bangli en de genoemde desa had toen herhaaldelijk van de invallen der Bangliërs te lijden, hetgeen de inwoners noodzaakte een veiliger woonplaats te gaan opzoeken. Zij vonden die, na de rivier Géloeng te zijn overgetrokken, op het desagebied van Galoengan, wier bewoners overvloed van goeden grond te hunner beschikking hadden, en dus geen enkel bezwaar maakten een deel daarvan aan de immigranten af te staan. Zoo ontstond de vestiging Antaban, welker bewoners zich weldra verhengden in het bezit van goede tĕgalvelden, waarvan, nadat het gelukt was er besproeiingswater heen te leiden, langzamerhand sawahs werden gemaakt. Dit was een groote vooruitgang voor de lieden, die op hunne vroegere woonplaats, hoog in het gebergte gelegen, zich steeds hadden moeten afsloven, om op slecht gelegen velden djagong en dergelijke gewassen te planten, waarmede zij zich een karig bestaan verschaften; in dien tijd was voor hen de rijst een groote weelde en alleen bij feestelijke gelegenheden werd ze genuttigd.

Niettegenstaande dat alles, zoodra door de vestiging van het Hollandsch bestuur voor goed een einde was gekomen aan de onveiligheid in de grensstreken, keerden die lieden naar hunne oude woonplaats in het bosch terug, daartoe gedreven door de gehechtheid aan hun geboortegrond, maar vooral door het verlangen om weer de noodige zorgen te kunnen wijden aan de dorpsgoden, wier altaren bij de vroegere verhuizing achter hadden moeten blijven en dientengevolge in desolaten staat verkeerden.

Van hun eigen bergachtig desagebied te midden waarvan zij weer wonen, trekken zij tegenwoordig geenerlei voordeel,

de bebouwing daarvan vinden zij nu te weinig loonend en voor boschkoffie is de grond niet geschikt. Zij hebben echter hunne huizen en sawahvelden te Antaban, waarvan zij nu meerdere palen ver weg wonen, behouden en jaarlijks als de tijd van de veldbewerking daar is, heeft een geregelde exodus uit Mĕngandang plaats. Mannen, vrouwen, kinderen, huisdieren en huisraad, alles gaat over berg en door bosch naar Antaban, slechts worden een paar wakers bij de huizen achtergelaten. Zoodra de oogst binnen is, heeft dezelfde tocht in tegenovergestelde richting plaats en de volgende maanden worden doorgebracht met het herstellen der huizen, tempels, het vieren van offerfeesten en overigens in ledigheid.

Een treuriger voorbeeld levert de langzaam uitstervende desa Tèmbok. De weinige inwoners die een hoogen leeftijd bereikt hebben, herinneren zich den tijd nog, dat de desa een tachtigtal dienstplichtigen telde en dat er goede huizen stonden; alle gronden van het niet uitgestrekte desagebied waren toen beplant en werden goed onderhouden. Tegenwoordig is achteruitgang op te merken overal waar men het oog wendt, het aantal dienstplichtigen is tot twaalf verminderd, de inwoners getroosten zich de moeite niet meer de erven met kleimuren af te sluiten, zooals elders gebruikelijk is, doch zij vergenoegen zich met pagĕr's te maken van de stelen der lontarbladen en zelfs zijn de muren der huizen van hetzelfde materiaal vervaardigd. De vrouwen brengen er slechts weinig kinderen ter wereld en de inwoners zelven voorzien, dat na verloop van eenigen tijd de desa zal uitsterven. Zij schrijven hun tegenspoed toe aan den grond die, hoewel zeer vruchtbaar, „tĕngĕt" is, d. w z. onheilaanbrengend, ten gevolge van de booze geesten die er verblijven. Spoort men de reden na waarom zij, eenmaal tot die overtuiging gekomen, er niet toe overgaan zoo spoedig mogelijk te verhuizen naar herbergzamer oorden, dan blijkt, dat in de eerste plaats de kracht der gewoonte zich doet gevoelen; zij zijn daar geboren, hebben er lief en leed ondervonden en willen er nu ook maar sterven, zij het ook wat

eer dan elders het geval zoude zijn. Al verder zien zij op tegen den last van het verhuizen en tegen het verlaten der gronden die zij reeds eenmaal in cultuur gebracht hebben Doch wie het meest gewicht in de schaal leggen, dat zijn de goden die van ouds worden aangebeden, hetzij in den desatempel of in de poera di poeséh, in den zeetempel aan het strand, bij de gemeenschappelijke badplaats of in de huistempels. Hen willen de desalieden niet in den steek laten en ze mee te nemen met al hunne ab- en dependenties gaat ook niet aan, er nog van gezwegen dat het de groote vraag is, of de déwa's zelven genegen zouden bevonden worden om te verhuizen. De lieden blijven dus maar waar zij zijn en wachten af wat er gebeuren zal, hoewel dit voor niemand twijfelachtig kan zijn, want het lot dat de naburige desa Ngis trof, die een twintigtal jaren geleden onder soortgelijke omstandigheden geheel uitstierf, ligt velen nog in het geheugen.

Het bovenstaande zij voldoende om aan te toonen, dat de oud-Balinees niet lichtvaardig er toe overgaat te verhuizen, soms zelfs de gehechtheid aan zijne geboorteplaats tot in het bespottelijke overdrijft.

Het jongere geslacht is, vooral in de streken van het groote verkeer, dikwijls vrijgeviger denkbeelden toegedaan, en wanneer wij thans wederkeeren tot de hierboven besproken desa, waar gebrek aan grond, ook voor het bouwen van woonhuizen, begon te ontstaan, dan stellen we het geval, wat al licht kan voorkomen, dat de kinderen der lieden die het eerst het ravijn overtrokken en die, van den tijd af aan dat zij een patjol konden hanteeren, behulpzaam geweest zijn aan het bebouwen der daar gelegen velden, wanneer zij in het huwelijk gaan treden aan een flink woonerf op de nieuwe gronden de voorkeur zullen geven boven een bekrompen plaatsje op het vaderlijke erf. Het gegeven voorbeeld zal weldra door zijne vrienden, die in dergelijke omstandigheden verkeeren, gevolgd worden en zoodoende ontstaat de kern van eene nieuwe permanente vestiging, die al

naar mate de uitgestrektheid der beschikbare bouwgronden, de gelegenheid die er bestaat om goed drink- en besproeiingswater te krijgen, de gezondheidstoestand van de plaats en andere factoren die invloed kunnen uitoefenen, zich verder zal ontwikkelen. De tijdelijke vestigingen verdwijnen en de oorspronkelijke desa is weer teruggebracht tot hare vroegere bouwvelden in de omgeving der woningen.

Zoodra degenen die zich afscheidden, een voldoend aantal bereikten en zich sterk genoeg gevoelden om als zelfstandige desa op te treden, zagen zij in, dat het nu eene gebiedende noodzakelijkheid voor hen was geworden te zorgen, dat zij het hoofd konden bieden aan de gevaren die hen bedreigden van de dieren in de omringende bosschen, van den kant der zee waar in vroegeren tijd de zeeroovers heerschten, van de landzijde in het geval dat andere desa's op hunne rechten inbreuk wilden maken, of wel dat zij bij de conflicten tusschen de verschillende vorsten in het gedrang mochten geraken.

Zij zagen de noodzakelijkheid in, zich nauw bij elkander aan te sluiten om aan die vijandige invloeden weerstand te kunnen bieden, hetgeen aanleiding gaf tot de stichting eener vereeniging tot onderlinge hulp, en ten einde ten allen tijde volkomen op elkander te kunnen vertrouwen, werd soms wel de bepaling gemaakt, dat geen enkel vreemdeling in de vereeniging zoude opgenomen worden en het oorspronkelijke ledental gehandhaafd zoude blijven.

Er bestond, behalve de zorg voor de veiligheid, nog eene andere aanleiding tot eene nauwere aaneensluiting dan eenvoudige samenwoning. In de inleiding bespraken wij reeds, hoe de Balinees zijn geheële eiland bevolkt denkt met geesten en goden, die machtig zijn boven de menschen, de beschikkers zijn over hun lief en leed en wien dus eer bewezen moet worden. Al spoedig zullen de nieuwe bewoners zich daarom door den een of anderen tempelwachter hebben laten inlichten welke de godheid was, die in het bijzonder macht voerde over de streek, waar zij zich hadden neergezet.

In den schaduw van eenige groote boomen bouwden zij dan een eenvoudig huisje voor die godheid en beschouwden haar in het vervolg als de beschermster der desa, een ieder ging daar elken vijfden dag der week zijne offeranden aanbieden en bij iedere volle maan kwamen allen daar te zamen om de belangen der vereeniging te bespreken.

Zóó, ongeveer, moet de oorsprong der oude desavereenigingen geweest zijn; en ofschoon vele eeuwen daarover zijn heengegaan; gedurende dien tijd eene aanmerkelijke wijziging in den landbouw heeft plaats gegrepen, voornamelijk ten gevolge van de invoering der natte rijstcultuur; leden uit verschillende vorstenhuizen elkander het gezag hebben betwist en beurtelings beheerschers van deze landen geweest zijn, doch ten slotte allen hebben plaats moeten maken voor het Hollandsche gezag; niettegenstaande vele desa's enorm in welvaart en rijkdom zijn vooruitgegaan, de bevolking van sommigen vertiendubbeld is; toch hebben deze vereenigingen stand gehouden tot op het huidige oogenblik. Hare tradities en bepalingen zijn in hoofdzaak dezelfden gebleven; zij vormen als het ware de kern der gemeente en alle zaken van eenig aanbelang die op de desahuishouding betrekking hebben, worden door hen geregeld en berecht, waarbij zij aan geene hoogere macht onderworpen zijn en te werk gaan volgens hetgeen hun recht en billijk voorkomt.

Uit het bovenstaande moge tevens blijken dat, althans op Bali, de wel eens geopperde meening als zoude de desa niets anders zijn dan eene uitbreiding der familie, geene bevestiging vindt.

Wanneer één persoon zich op eene nieuwe plaats ging vestigen, dan waren twee gevallen mogelijk, namelijk dat de proef mislukte door ongunstige omstandigheden die zich in den weg stelden en hij na langeren of korteren tijd te hebben volgehouden het met den dood moest bekoopen of den strijd opgeven, of wel hij slaagde naar wensch en dan kwamen spoedig meerdere personen zich bij hem aansluiten; niet te denken was het dat de gunstige gelegenheid die zich

daar voordeel, gereserveerd zoude blijven voor de nakomelingen van den eersten bewoner, daar dit noch in het belang van dezen, noch in dat van anderen geweest ware. Aller belang eischte het tot stand komen binnen zoo kort mogelijken tijd eener vereeniging van een dusdanig aantal personen, dat zij sterk genoeg waren om aan alle vijanden het hoofd te bieden en daarbij kon niet gelet worden op familiebanden, doch alleen op de sociale positie; er was een zeker aantal personen noodig in dezelfde omstandigheden verkeerende en de behoefte gevoelende om zich door aansluiting bij elkander sterk te maken.

Deze meening vindt eene bevestiging bij de beschouwing van den aard der tempels in de inleiding beschreven. Ware de desa slechts eene uitbreiding geweest van één familie, of een klein aantal elkaar nabestaande families, dan moesten de geslachtstempels ook in den loop der tijden de eigenlijke dorpstempels geworden zijn. Dit nu is niet het geval; zij zijn geheel van elkaar afgescheiden en terwijl de eersten uitsluitend een familiebelang vertegenwoordigen en daaraan wordt deelgenomen door personen die soms heinde en ver van elkaar verspreid wonen, doch een zelfden stamvader hebben gehad, zijn de dorpstempels meer als maatschappijen te beschouwen en bepaalt de deelname daar zich tot de inwoners van het dorp zelf.

Dat werkelijk de desavereenigingen zijn ontstaan tengevolge van den natuurlijken loop der zaken en als uitvloeisel der bovenvermelde omstandigheden, wordt bevestigd door verscheidene passages uit de desageschriften, waarover later uitvoeriger gehandeld zal worden, en die voornamelijk op deze vereenigingen betrekking hebben. „Hare leden, heet het daar, voeren het beheer over een zeker gebied, dat echter aan de goden toebehoort (wong desa angĕrtanin goemin Ida Batara)". Een eerste plicht der desalieden is het dus, om voor die goden te zorgen, hun de verschuldigde eer te bewijzen en offeranden aan te bieden. Daarom moeten er tempels voor hen worden opgericht en goed onderhouden, want wordt dit

nagelaten, dan zullen zij zich vreeselijk daarover wreken. Elders wordt daaraan toegevoegd, dat het doel der vereenigingen is om door onderlinge aaneensluiting zich sterk te maken en de goede verstandhouding tusschen de desabewoners te bevorderen; hun wordt op het hart gedrukt samen te leven als eensgezinde broeders en verwanten, als vreedzame buren, waar zulks mogelijk is elkander hulp verleenende.

Doch het blijft niet steeds bij eene aanmaning; zoo is het een gebiedend voorschrift, dat als er boosdoeners of vijanden in de desa doordringen en het dorpshoofd door het slaan op het alarmblok den desalieden daarvan konde doet, alle mannelijke inwoners hunne werkzaamheden direct moeten staken en gewapend uitkomen om de kwaadwilligen te verdrijven. Wie dat niet doet, wordt beboet met 1250 kèpèngs, welke som vermeerderd wordt tot 2500 kèpèngs als een der andere desalieden bij die gelegenheid gewond is geraakt, en tot 5000 kèpèngs bijaldien een hunner er het leven bij heeft ingeschoten.

Voorloopig kunnen wij de beschouwing der nieuwe zich vormende desa laten rusten, later zullen wij ze moeten hervatten, wanneer de primitieve vormen van het grondbezit ter sprake komen. Vooraf is het noodig eene schets te geven van de huishouding eener sinds langen tijd tot volle ontwikkeling gekomen desa.

De desa's over het algemeen verkeeren in overeenkomstige omstandigheden; zij zijn allen als het ware in eene zelfde omgeving geplaatst en worden te zamen bewoond door een volk, in hetwelk de verschillende elementen die het hebben helpen samenstellen, tot een nagenoeg homogeen geheel zijn saamgesmolten; zij hebben allen ongeveer hetzelfde punt van ontwikkeling en beschaving bereikt, waren successievelijk aan dezelfde invloeden blootgesteld. Aan den anderen kant echter staat, dat elke desa zich steeds vrij heeft kunnen ontwikkelen, onafhankelijk van naburen en het gevolg van een en ander is geweest, dat wel is waar in algemeenen zin in alle desa's een gelijksoortige toestand is ontstaan,

doch dat zij, wat de bijzonderheden aangaat, de grootste verscheidenheid te aanschouwen geven, afhankelijk van plaatselijke gesteldheid, de lotgevallen die elke desa in het bij zonder heeft gehad, als anderszins.

Wanneer dus eene beschrijving gegeven zal worden van de huishouding eener desa, de samenstelling der vereeniging en van het bestuur, de macht die aan haar is toegekend, de vergaderingen die er worden gehouden, de desageschriften naar welker inhoud zij zich regelt, dan zoude, indien alleen datgene konde vermeld worden wat alle desa's zonder uitzondering gemeen hebben, slechts een beeld kunnen ontworpen worden in zeer algemeene trekken, dat de belangstelling niet zoude wekken, want bij het nasporen der bestaande toestanden, zijn het dikwijls juist de kleine bijzonderheden welke het meest teekenen en een eigenaardig licht werpen op het leven en streven van het volk dat wij willen leeren kennen.

Het zal daarom de voorkeur verdienen eenige desa's als typen uit te kiezen en aan de beschrijving daarvan de bijzonderheden vast te knoopen welke in andere desa's de aandacht getrokken hebben en der vermelding waardig schijnen.

De desa's welke gelegen zijn in de onafhankelijke rijken van Bali, moeten buiten beschouwing gelaten worden, de inlichtingen die daaromtrent verkregen konden worden, waren te vaag om voor mededeeling geschikt te zijn, hoewel alles er op wijst dat de toestanden daar in vele opzichten eene groote overeenkomst hebben met die welke in Boelèlèng en Djambrana worden aangetroffen.

In de laatstgenoemde landschappen heeft ook het Hollandsche bestuur reeds middellijk en onmiddellijk invloed uitgeoefend op den gang van zaken en is eene niet onbelangrijke wijziging der toestanden daarvan het gevolg geweest. Ten einde een zuiver beeld te kunnen ontwerpen der Balische desahuishouding, zal echter die invloed voorloopig buiten rekening gelaten worden, hetgeen gemakkelijk valt, daar hij betrekkelijk nog pas zoo kort gewerkt heeft. Wanneer

later de positie die de soeverein op Bali inneemt, ter sprake komt, zal de gelegenheid daar zijn, om ook aan den invloed van het Hollandsche bestuur, waar dat de soevereiniteits rechten verkregen heeft, eenige aandacht te wijden.

De desavereenigingen in Boelèlèng kunnen, in het algemeen beschouwd, tot twee typen teruggebracht worden.

In eene tot de eerste type behoorende desa zijn aan het lidmaatschap der vereeniging bepaalde voordeelen verbonden, gewoonlijk bestaande in het genot van eene zekere uitgestrektheid bouwgronden, het aantal leden is beperkt en tusschen hen heerscht volkomen gelijkheid; te zamen regelen zij de desa-aangelegenheden onder leiding van een raad der oudsten hunner, waarvan dus een ieder op zijne beurt, mits hij tijd van leven hebbe, deel uit zal maken. Die desa's, waarvan ook een vast kenmerk is het bezit eener balé-agoeng, zijn allen van ouden oorsprong en komen hoofdzakelijk voor in het oostelijk gedeelte van Boelèlèng, in de streken welke samenhangen met het Banglische Batoergebergte.

In de desa's welke uit den nieuweren tijd dagteekenen, nemen ook nog wel alle leden der vereeniging aan het beheer der zaken deel, doch de toetreding tot de vereeniging is gemakkelijk gemaakt, vele vreemden zijn er zich bij aan komen sluiten, en daardoor is veel van de innigheid van den band, welke tusschen de bewoners der eerstvermelde desa's bestaat, in de meer moderne desa's verloren gegaan. Deze laatsten hebben ook meer aanrakingen met andere desa's en met den heer van het land, waardoor het noodig geweest is aan het hoofd der vereeniging een of meerdere personen te plaatsen, aan wie de behandeling der dagelijksche zaken geheel kan worden overgelaten, terwijl alle leden alleen nog maar in bijzondere gevallen ter bespreking hunner belangen en regeling der desa-aangelegenheden bij elkaar komen. De desa's waar de eerstbeschreven toestand bestaat zijn voorzeker de belangwekkendste, de traditie's van vorige eeuwen

zijn daar bewaard gebleven en aan deze worde dus het eerst eenige aandacht geschonken.

Bij het oprichten van eene vereeniging in sommige der tot die groep behoorende desa's zijn de leden, ten einde daaraan meer stabiliteit te geven en om te voorkomen dat vreemdelingen later het voordeel zouden trekken van de moeite die de oprichters zich getroost hebben om die plaats bewoonbaar te maken, er dadelijk toe overgegaan de gronden, die in de nabijheid der vestiging het gunstigst gelegen waren, in gelijke aandeelen te verdeelen, waarvan bij minnelijke schikking aan elk der leden één aandeel werd toegewezen, met de bedoeling een onvervreemdbaar familiegoed te creëeren, waarvan de opbrengst voldoende zoude zijn om ruimschoots in de behoeften van de leden der vereeniging en hunner nakomelingschap te voorzien. In hoeverre het doel, om aan die families een voortdurenden welstand te verzekeren, is bereikt, zal later blijken, wanneer gehandeld wordt over de verschillende vormen van het grondbezit.

Zooveel is zeker, dat de oorspronkelijke inrichting der desavereeniging is blijven bestaan. Nog steeds komen de leden op bepaalde tijden bijeen in de nabijheid van het godenhuisje dat bij de stichting der desa het eerst werd opgericht en dat daarom ook wel „kĕmoelan desa", de oorsprong van de desa, genoemd wordt, want gedaan zoude het zijn met alle welvaart en voorspoed zoo zij zich van die beschermende godheid afwendden. Doch de desa is in bloei toegenomen, hare bewoners hebben eene zekere mate van welstand bereikt en hebben om de eerste offerplaats, die in al zijn eenvoud is blijven bestaan, een fraaien dorpstempel gebouwd, waartoe een kunstig gebeeldhouwde buitenpoort, versierd met saterkoppen die den binnentredende grijnzend aanzien, toegang verleent. Nog vele nieuwe goden hebben binnen dien tempel eene plaats gekregen en aan de altaren voor hen opgericht is meer geld en arbeid besteed dan aan dat oorspronkelijke déwahuisje, maar toch blijft de daar zetelende godheid als de voornaamste beschouwd worden, bewijst men haar de meeste eer.

Door de uitbreiding die de tempel verkregen heeft, kunnen de vergaderingen der desaleden binnen hare muren plaats hebben en zij behoeven er niet meer op den grond te zitten, want in den voorhof van den tempel is een lange loods opgericht, de „balé-agoeng" genaamd, waaraan de geheele tempel, die hierboven als de voornaamste desatempel beschreven werd, den naam van „poeta balé agoeng" ontleent.

Deze balé agoeng is voorzeker de voornaamste plek in de desa, de vergaderingen der desaleden worden daar gehouden, de aanneming van nieuwe leden heeft er plaats, de gemeenschappelijke maaltijden, die een deel uitmaken van de groote nachtelijke godsdienstige feesten, worden daar genuttigd, de personen die de gasten zijn van het geheele dorp worden er gelogeerd: in één woord, alles waarbij het belang van de geheele desa betrokken is, wordt daar verhandeld en die plaats verdient dus eenigszins nader in oogenschouw genomen te worden. Vooraf worde vermeld, dat de balé-agoeng alleen wordt aangetroffen in de oude desa's, behoorende tot de eerste der beide bovengenoemde rubrieken; de oorsprong daarvan dagteekent van de oudste tijden en staat waarschijnlijk in verband met een verschillende afkomst of groepeering van de oprichters der desa en de personen die zich later daar gevestigd hebben. Dit staat vast, eene desa die eenmaal van ouds geene balé-agoeng heeft, zal er later nooit toe over mogen gaan er een op te richten, evenmin als de in den tegenwoordigen tijd zich vormende desa's geacht worden het recht daartoe te hebben.

Eene aandachtige beschouwing en vergelijking der desa's, vooral ook wat hun bestuur betreft, doet het vermoeden rijzen, dat die welke tot de eerste rubriek behooren, dateeren van vóór den tijd dat het Hindoeisme op Bali de heerschende godsdienst werd, de andere van na dien tijd.

Hoe dit zij, in de desa's welke een balé-agoeng hebben, is deze het middelpunt van het sociale leven. De vorm van dat gebouw is overigens eenvoudig genoeg. De vloer, bestaande uit aangestampte aarde, is tot ongeveer een halven

meter opgehoogd. Daarop staat een met atap of bamboepannen gedekte loods, vijf meters breed en soms tot vijf en twintig of meer meters lang, hetgeen zich regelt naar het aantal der desaleden. Nagenoeg de geheele ruimte onder die loods wordt ingenomen door één doorloopende balébalé, bank of tafel, al naar de omstandigheden dat medebrengen, gewoonlijk voor beiden te gelijk dienstdoende, rustende op verscheidene tot het dak reikende stijlen, waardoor ze in een zeker aantal vakken wordt verdeeld. Aan het eene uiteinde, dat als het boveneinde wordt beschouwd, is de balébalé afgesloten door een tusschen de uiterste stijlen geplaatst tot aan het dak toe reikend houten beschot, de „parba", dat dikwijls met voorstellingen uit het een of andere tooneelstuk is beschilderd, dan wel met beeldhouwwerk versierd.

Het aantal leden der thans in beschouwing zijnde desavereeniging is beperkt; sedert de oprichting is daarin geene verandering aangebracht. Sterft een hunner, dan wordt hij vervangen door zijn oudsten zoon, en zoo hij geene zoons heeft, door zijn naasten mannelijken bloedverwant, die hetzelfde erf met hem bewoont en van denzelfden huistempel gebruik maakt (toenggal sanggah) en als ook deze ontbreken, dan komen de verdere verwanten, die op de plaats wonen, in aanmerking. Worden er in de desa in het geheel geene mannen, die in eenige bloedverwantschap tot den overledene staan, aangetroffen, hetgeen in eene welvarende desa eene hooge uitzondering zal zijn, dan is er eene plaats in de desavereeniging vacant en de overige leden beraadslagen, wie der andere inwoners van de desa in aanmerking zoude kunnen komen om in hun midden te worden opgenomen, van wien te verwachten is, dat hij de op het desaschap rustende verplichtingen het getrouwst zal nakomen.

De uitverkorene zal zich gewoonlijk die keuze laten welgevallen, ook al zijn de verplichtingen die hij daarmede op zich neemt, groot, en al zijn ook de voordeelen welke daaraan oorpronkelijk verbonden waren, als bevoorrechting ten

aanzien van het grondbezit, geheel of gedeeltelijk verloren gegaan, wat vaak het geval is.

Er zijn toch nog andere redenen dan van financieelen aard die in eene groote desa het lidmaatschap der desavereeniging begeerlijk maken, en wel voornamelijk het aanzien dat het verschaft, want de leden nemen in het dorp eene hooge positie in. Het beheer over de tempels is hun geheel toevertrouwd en zij treden op als bestuurders der desa. Tot de maandelijksche vergaderingen wordt buiten hen niemand toegelaten; alle aangelegenheden voor de desa van belang worden daar geregeld, alle zaken worden door hen in eersten aanleg onderzocht en, zoo zij daarvoor vatbaar zijn, afgedaan.

Degenen die door hunne geboorte voor het lidmaatschap zijn aangewezen mogen zich daaraan niet onttrekken, al zouden zij het wenschen. Wie dat deed, zoude in de eerste plaats zijne gronden verbeuren of, in het geval men daardoor geen vat op hem had, eenvoudig van het desagebied verwijderd worden.

De aanneming van nieuwe leden geschiedt gewoonlijk op den verjaardag van den beschermheilige der desa (odalan), bij welke gelegenheid een groot feest in den tempel wordt gevierd. Zij moeten een zeker intreegeld (patjingkrĕm) betalen, waarvan het bedrag niet in alle desa's hetzelfde is; elke desa houdt zich te dien aanzien aan hetgeen van ouds gebruikelijk geweest is. In sommige desa's wordt bij zulke gelegenheden goede sier gemaakt, en kunnen de nieuwe leden volstaan met de levering van verschillende voor een feestmaal benoodigde artikelen, als rijst en toewak, of ook wel zaken van meerdere waarde; zoo kan men bijv. op de houten tempeldeur te Ambĕngan eenige inkervingen zien, de maat aangevende welke het varken moet hebben, dat de nieuw aangekomene zijnen medeleden aanbiedt (pasĕrah)

De laatst bijgekomen leden worden niet dadelijk door de anderen als hun gelijken behandeld, maar moeten, hoewel reeds lid zijnde, nog een zekeren leertijd doorloopen. Bij de

vergaderingen en de groote feesten in de balé-agoeng nemen zij niet bij de anderen op de balé-balé plaats, doch zoolang de zitting duurt, en dat is dikwijls van middernacht tot aan den dageraad, moeten zij zich met een plaatsje beneden op den grond vergenoegen. Zij dragen den naam van plajan (in de geschriften „palaihan") en moeten met dien titel ook aangesproken worden; hun eigenlijke naam mag ter gelegenheid der desavergaderingen en der feesten niet worden uitgesproken. In sommige desa's schijnen dezelfde lieden met den naam van „kasinoman" te worden aangeduid.

Zij worden eenigszins als leerlingen beschouwd, die nog moeten worden opgeleid tot waardige desaleden. De anderen moeten zij bedienen, en hoewel zij meestal schappelijk behandeld worden, zijn er ook wel desaleden die, in de innige overtuiging dat men, om waardig te zijn te bevelen, eerst goed moet hebben leeren gehoorzamen, op allerlei wijzen den draak met hen steken en hen commandeeren. Zelfs gebeurt het niet zelden, dat men van de bank der oud-leden hen als „hond van een plajan" hoort toespreken en meer dergelijke liefelijkheden hun worden toegevoegd. Dat groenloopen duurt zoolang, totdat er door het sterven van een der leden voor den oudste der plajan's, wier aantal van twee tot zes varieert, eene zitplaats op de balé-balé beschikbaar komt.

Niemand, welken ouderdom hij ook bereikt hebbe, of welke betrekking hij ook moge bekleeden bij het lid worden der desavereeniging, kan er aan ontkomen eerst dien leertijd door te maken, en als een sterk bewijs van den echt democratischen geest, die in de desavereeniging heerscht, kan het feit aangehaald worden, dat een der vroegere districtshoofden van Koeboetambahan, hoewel eene zeer flinke persoonlijkheid, toch, terwijl hij reeds die betrekking bekleedde, twee jaren lang plajan van de desavereeniging en als zoodanig bij de vergaderingen en godsdienstige feesten de onderdanige dienaar van de overige desaleden is geweest en beneden op den grond gezeten hunne bevelen heeft afgewacht.

Er bestaat eene ranglijst der desaleden, waarop elk zijne

vaste plaats heeft, gerekend naar het tijdstip waarop hij lid is geworden, de laatst bijgekomene staat dus geheel onderaan. Hij schuift eene plaats op telkens wanneer een der boven hem staande leden sterft, of om andere redenen uit de vereeniging treedt. Ook bij het plaats nemen op de balé-balé ter vergadering wordt deze rangschikking in acht genomen en een ieder hebbe wel toe te zien, dat hij op geen hoogere plaats gaat zitten dan hem toekomt, want dan verbeurt hij eene boete. Geleidelijk avanceeren alzoo de leden van het ondereinde der balé-agoeng naar het boveneinde, alwaar de oudsten, die een soort van bestuur vormen, de rama-desa, gezeten zijn, waarmede wellicht de naam van krama desa in verband staat, zijnde dit de term waarmede de leden der desavereeniging als zoodanig steeds worden aangeduid, terwijl het deelnemen aan alle verrichtingen der vereeniging „mĕtatakrama" genoemd wordt.

Behalve de bovenvermelde plajan's, die ter gelegenheid der samenkomsten voor de anderen moeten kooken en hen bedienen, in één woord de mindere werkzaamheden verrichten, zijn er onder de leden der vereeniging nog eenige die bepaalde functies te vervullen hebben, evenals dat ook plaats heeft bij de soebakvereenigingen, waarvan vroeger eene beschrijving gegeven werd.

Die lieden worden met den naam van „saja" aangeduid en zijn als het ware degenen, die voor de desavereeniging de honneurs waarnemen. Op elken vijfden dag der week (klion) moeten zij in den tempel offeranden gaan nederzetten op het altaar van den beschermgod der desa, dat daarom ook wel „panglionan" wordt genoemd. Wanneer personen op uitnoodiging der vereeniging van verre gekomen zijn om aan de feesten deel te nemen en dus als de gasten der desa beschouwd worden, moeten de saja's voor hen zorg dragen, hen huisvesten en, als het verblijf niet te lang duurt, te eten geven. Bij de beschouwingen over den godsdienst zagen wij reeds, dat de godheden uit den een of anderen tempel

van tijd tot tijd verlangen op reis te gaan; zelfs zij kunnen behoefte gevoelen aan eenige afwisseling en om eens wat anders te aanschouwen dan wat binnen hunne tempelmuren voorvalt. Zij worden dan door velen der aan hun dienst gewijde lieden geëscorteerd en bezoeken, na zich vooraf er van vergewist te hebben dat zij welkom zullen zijn, verschillende desa's, wier gasten zij met hun gevolg zijn zoolang het verblijf duurt.

Komt de vorst in eenige desa, dan wordt ook hem door de geheele vereeniging gastvrijheid aangeboden, en wordt hij op gezamenlijke kosten der leden onthaald.

De functies der saja's strekken zich echter nog verder uit dan het ontvangen der gasten. Voor de benoodigdheden der maandelijksche vergaderingen moet eveneens door hen gezorgd worden; zij bereiden de offeranden en verschaffen de bloemen en de kleine versnaperingen, die aldaar worden rondgediend. In sommige desa's is hun ook nog opgedragen het doen van aanzeggingen bij de desaleden, het oproepen voor vergaderingen, hetzij huis aan huis, hetzij door het slaan op de koelkoel, doch veelal zijn voor de laatstgenoemde werkzaamheden andere personen aangewezen.

De saja's, verschillend in aantal naar mate van de uitgestrektheid der desa, wisselen elkander om de maand af, zoodat alle leden hunne beurt krijgen, behalve die welke deel uitmaken van het desabestuur. Dewijl zoodoende alle belanghebbenden bij de zaken der vereeniging als saja fungeeren, is hun ook wel opgedragen het uitoefenen van contrôle over de verrichtingen van dengene die de desakas beheert en het doen der executies, wanneer er wanbetalers onder de desaleden mochten zijn, op wier goederen beslag gelegd moet worden.

Eene afwijking van den hier beschreven toestand levert de desa Sĕmbiran. Aldaar heeten de lieden met die functies belast „pĕngoeloe" en verwisselen zij niet om de maand doch om de zestien maanden. De aftredende pĕngoeloe blijft daarna nog zestien maanden „bahan," en krijgt als zooda-

nig gedurende dien tijd de regeling der offerfeesten en de bereiding der offeranden voor zijne rekening.

De verplichtingen welke op de kramadesa gezamenlijk rusten, zijn het oprichten en het onderhouden der dorpstempels, het bekostigen der offeranden en der offerfeesten aldaar, voorts het bijeenbrengen van al het benoodigde in de gevallen dat de desa als zelfstandig lichaam moet optreden. Elk der leden komt op voor een gelijk aandeel, zoowel in de lusten als in de lasten, zulk een aandeel draagt den naam van „tĕgakan". Het kan niet anders of de uitgaven eener desa moeten stijgen naar mate de daar gevestigde families zich uitbreiden, alleen de hoofden daarvan echter zijn in de desavereeniging opgenomen en daardoor rijst de vraag, komen nu ook alle verplichtingen ten hunnen laste of kunnen zij een deel daarvan op de andere familieleden overdragen?

Het antwoord daarop moet luiden, dat de leden der vereeniging als zoodanig de verantwoordelijke personen zijn, en bij de vergaderingen, hetzij die welke eens in de maand plaats hebben (sangkĕpan), hetzij die welke bij buitengewone gelegenheden bijeengeroepen worden (paoeman), als ook bij de officieele feesten (mĕtata-tĕgak, mĕtata-loenggoeh), moeten de leden steeds persoonlijk opkomen en kunnen zich niet door een ander laten vertegenwoordigen. Degenen die verhinderd zijn te komen, wegens ziekte of ander ongeval, geven daarvan kennis door een kris en een volledig stel kleeren ter vergadering te zenden Deze worden op hunne plaats op de balé-balé neergelegd en eerst na het oplezen der ledenlijst daarvan verwijderd.

De leden der vereeniging zijn de representanten van hunne geheele familie en worden in alle opzichten tevens als de hoofden daarvan beschouwd. Van de macht, die zij daardoor verkrijgen, mogen zij gebruik maken om de andere lasten dan de bovengenoemde, welke het lidmaatschap der vereeniging oplegt, door de overige familieleden, die tot werken in staat zijn, mede te doen dragen, bijv. in de gevallen dat de tempelmuren herstelling behoeven, dat goederen ge-

transporteerd, boodschappen naar andere desa's gedaan of dergelijke werkzaamheden meer verricht moeten worden. De regeling daarvan heeft bijna immer op minnelijke wijze plaats door de familieleden onder elkaar en met inachtneming van de mate van geschiktheid en bekwaamheid die ieder persoon heeft, de omstandigheden waarin hij verkeert.

De gastvrijheid is eene deugd die door de Balineezen in eere wordt gehouden. Hiervoren werd daarover reeds het een en ander medegedeeld, toen het geval ter sprake kwam dat hooge gasten in de desa vertoeven, doch ook gewone lieden, die op reis zijn of hunne koopwaren rondventen, vinden in de desa's, die zij bezoeken, steeds huisvesting en een gastvrij onthaal. Wanneer zij maar de voorzorg nemen aan hun gastheer mede te deelen welke goederen zij bij zich hebben, dan is deze aansprakelijk daarvoor, en in het geval dat hij die aansprakelijkheid niet op zich wenscht te nemen, kan hij ze op de geheele desa overdragen, eenvoudig door het dorpshoofd mededeeling te doen van de komst van zijn gast en eene opgave te verstrekken van de door hem medegebrachte goederen.

De houding echter welke door de desavereenigingen wordt aangenomen tegenover vreemdelingen, die zich in de desa voor goed wenschen te vestigen, hangt geheel af van de omstandigheden. Is het gebied der desa niet groot, zoodat alle gronden die voor bebouwing geschikt zijn, zoo ze al niet reeds in beslag genomen werden, toch in een niet ver verwijderde toekomst benoodigd zullen zijn voor de inwoners der desa en hunne nakomelingen, dan worden de vreemdelingen geweerd en hun niet vergund zich in de desa te vestigen, omdat hun geen voldoend levensonderhoud kan verzekerd worden en zij dus ten laste van de andere bewoners zouden komen. In het tegenovergestelde geval, dat het desagebied uitgestrekt is en er nog bouwgronden in overvloed aanwezig zijn, dat de desa vrij geisoleerd is gelegen en er nog al verwoesting wordt aangericht in de plantsoenen

door de dieren uit het woud, dan brengt het belang der desa zelve mee, dat vreemdelingen zich daar komen vestigen. Deze bouwen hunne huizen rondom de reeds bestaande, waardoor de veiligheid in deze grooter wordt en ook de bouwgronden zijn beter beschermd, wanneer zij, in de plaats van aan de bosschen te grenzen, door andere bouwgronden zijn omgeven.

In verscheidene desa's wordt daarom de vestiging van vreemdelingen die te goeder naam bekend staan, en bereid zijn zich naar de van kracht zijnde bepalingen te gedragen, aangemoedigd. Zoolang zij nog slechts een tijdelijk onderkomen gevonden hebben bij een der andere desabewoners, worden zij geheel vrij gelaten van alle diensten en betalingen, alleen moeten zij bij de jaarlijksche hanengevechten één vechthaan leveren en 50 képèngs betalen als huldeblijk aan de desavereeniging.

Dengenen die daartoe het verzoek doen, moet een woonerf in de desa worden aangewezen, groot genoeg om er een slaaphuisje, waarin een balé-balé met zes stijlen kan staan, een rijstschuur, een keuken, een koestal en een huistempel op te richten, waarvan de afmetingen vast bepaald zijn. Is de nieuweling, die voorloopig zijn intrek genomen had bij een der andere desabewoners, hiermede gereed, dan begint hij er aan te denken zich ook in het bezit te stellen van een stuk grond, om er de gewassen te telen voor zijn levensonderhoud benoodigd. Wederom wendt hij zich daartoe tot de vereeniging en treft hij het nu, dat door het uitsterven eener familie eene plaats in de vereeniging open is, dan kan hij, ingeval door de leden genoegen met zijn persoon genomen wordt, die innemen, waardoor hij in het genot treedt van het beschikbaar gekomen aandeel van den desagrond, nadat te voren voor de oud-leden der vereeniging de gelegenheid is opengesteld dat aandeel tegen het hunne te ruilen, mits op nieuw intreegeld aan de vereeniging betalende. In desa's waar eene betrekkelijke mate van welvaart heerscht en het klimaat gezond is, zal het echter zel-

den voorkomen dat alle mannelijke leden eener familie uitsterven. De nieuwelingen hebben dus naar nieuwe bouwgronden uit te zien, die wegens minder gunstige gesteldheid buiten de aanvankelijk plaats gehad hebbende verdeeling gelaten zijn; ook voor de verkrijging daarvan moeten zij zich tot de vereeniging wenden die, naar luid van sommige desareglementen, hun als minimum een veld toewijst, dat met het zaad van honderd djagongvruchten kan beplant worden.

Gedurende twee of drie jaren wordt den vreemdeling den tijd gelaten wat op zijn verhaal te komen. Hij heeft een huis met alles wat daarbij behoort kunnen bouwen, zijn grond is in ontginning gebracht en hij is zoodoende een gevestigd ingezetene der desa geworden. Nu zoude hij dus ook aan het sociale leven in de desa kunnen gaan deelnemen, maar de toetreding tot de desavereeniging als gewoon lid is voor hem niet opengesteld. Om aan de billijke wenschen van de nieuwe ingezetenen, die toch ook belang hebben bij al hetgeen in de desa gebeurt en van dezelfde dorpstempels gebruik maken, tegemoet te komen, is besloten hen als buitengewone leden tot de vereeniging toe te laten. Als zoodanig dragen zij den naam van „sampingan'', te verklaren als lieden die aan de buitenzijde gezeten zijn, om de oude desavereeniging, die de kern vormt, heengeschaard. De verplichtingen die aan hen kunnen worden opgelegd zijn verschillend. Nemen de leden der vereeniging ten aanzien van het grondbezit eene bevoorrechte stelling in, dan komt het onderhoud der dorpstempels en het bekostigen der offerfeesten aldaar geheel voor hunne rekening, alleen aan den doodentempel nemen ook de sampingan's gelijk op deel, want allen hebben daarbij, evenals bij de begraafplaats, hetzelfde belang. Genieten de krama-desa geene voorrechten boven de andere inwoners, noch ten opzichte der bouwgronden, noch anderszins, billijk is het, dat hun dan ook geene buitengewone verplichtingen worden opgelegd en in zulk een geval doen de sampingan's mee aan alle werkzaamheden en

het bestrijden van alle onkosten welke ten laste der desa komen; het eenige verschil van hen met de krama-desa is dan, dat zij niet deelnemen aan de vergaderingen, noch aan het bestuur der desa.

Zeer duidelijk zijn dus verschillende maatschappelijke lagen waar te nemen in eene Balische desa als die waarvan sprake was.

De bovenste bestaat uit de hoofden der families, wier stamvaders de oprichters der desavereeniging geweest zijn, de krama-desa. Zij regelen alles wat op de desa-huishouding betrekking heeft, zij zijn de bewaarders der adat en verklaren die; alle andere inwoners zijn aan hen gehoorzaamheid verschuldigd.

De tweede laag wordt gevormd door de soms vrij talrijke klasse van familieleden der krama-desa, wier voornaamste taak het is, den vertegenwoordiger hunner familie bij te staan in het vervullen zijner maatschappelijke plichten, ten allen tijde en overal waar hij zulks mocht verlangen.

Onder de vorige lagen, en ook eenigszins daaromheen gegroepeerd, ligt die der sampingan's, de personen die zich later in de desa zijn komen vestigen en daar wel is waar geheel als vrije lieden leven en op dezelfde wijze als de andere bewoners in hun onderhoud voorzien en aan de diensten in de tempels deelnemen, maar die, minder bekend zijnde met de adat en de tradities der desa, in de regeling der desazaken geen stem hebben en zich moeten voegen naar al hetgeen de gewone desaleden goedvinden te besluiten.

In enkele desa's van oost-Boelèlèng is nog eene vierde laag op te merken, de „sĕmoedjan", lieden, berooid van alles in de desa aangekomen, wien een klein stuk grond door de desavereeniging ten gebruike is afgestaan tegen betaling eener zekere huursom of wel, zoo zij aanleg hebben voor muziek, tegen het op zich nemen der verplichting om bij feestelijke gelegenheden de dorpsgamĕlan in den tempel te bespelen. Zij mogen van de desatempels ook gebruik maken, maar hebben geen stem in het kapittel, de

eenige diensten die hun daar wel eens worden opgedragen, bestaan in het herstellen der buitenmuren en het schoonhouden der erven. Van de desavereeniging en de regeling der desaaangelegenheden zijn zij geheel buitengesloten.

HOOFDSTUK II.

DE VERPLICHTINGEN DER LEDEN EENER DESAVEREENIGING.

Overgangdesa's. Tweede type. Verplichte werkzaamheden der mannen en vrouwen, gehuwde en ongehuwde. Onderhoud der tempels en wegen. Weduwnaars. Afkoop van diensten. Vrijstellingen. Buitensluiting van sommige categorieën van personen. Grondslag der dienstplichtigheid.

Alvorens over te gaan tot de beschrijving eener desavereeniging behoorende tot de tweede der vroeger aangenomen typen, waarvan een der voornaamste kenmerken is het toelaten van een onbeperkt aantal leden, worde nog melding gemaakt van den in eenige desa's aangetroffen toestand welke te beschouwen is als de overgang van de eene type tot de andere. De voornaamste onder die tusschendesa's zijn Klandis en Bila. Het aantal der desaleden is daar wel vast bepaald, doch het lidmaatschap is niet erfelijk in de families; ieder inwoner kan op zijne beurt krama-desa worden.

Bij zijn huwelijk als buitengewoon lid, sampingan, in de desavereeniging opgenomen, treedt de inwoner dier desa's dadelijk in het genot der daaraan verbonden voordeelen, de beschikking over een erf en over de noodige bouwgronden. Na eenige jaren sampingan te zijn geweest, gedurende welken tijd de gronden goed in ontginning zijn gebracht en een zekere mate van welstand is bereikt, in één woord, wanneer de landbouwer geworden is wat men in de desa ver-

staat onder een gezeten man, dan kan hij in aanmerking komen voor opneming onder de kramadesa, wier aantal voltallig gehouden wordt door aanvulling uit de sampingans. De kinderen van desaleden genieten dus geen privilegie, na hun huwelijk komen zij onder aan de lijst der buitengewone leden te staan, terwijl bij vacaturen in de desavereeniging de plaatsen worden vervuld door de sampingan's, die het langst als zoodanig ingeschreven zijn geweest.

Hiermede zijn wij gekomen tot de tweede soort van desavereenigingen, welke aangetroffen worden in de meer moderne desa's, waar de toepassing van het beginsel der gelijkheid niet beperkt blijft tot de oorspronkelijk daar gevestigde families, doch zich ook uitstrekt tot degenen die eerst later zich in de desa zijn komen vestigen, de desa's waar de toelating van vreemdelingen geheel onbeperkt plaats heeft.

Als algemeene regel is voor deze vereenigingen aangenomen, dat elke mannelijk ingezetene der desa lid wordt, wanneer hij in het huwelijk treedt, en hij dus iemand thuis heeft die, wanneer de belangen der vereeniging zijn tijd in beslag nemen, voor hem den pot kan kooken en op het huis passen.

Het valt licht na te gaan, dat in de desa's met een onbeperkt aantal leden, waar de toetreding zoo gemakkelijk mogelijk gemaakt wordt, aan het lidmaatschap slechts weinig voordeelen verbonden zijn. In die streken heerscht bijna uitsluitend individueel grondbezit; van eene bevoorrechting der leden ten aanzien der bouwgronden kan dus geen sprake zijn en door het groote aantal der leden genieten zij ook geen bijzonder aanzien; wel is waar mogen allen mede beslissen over de zaken welke voor de desa van belang zijn, doch men maakt van dat recht een matig gebruik en laat de regeling der meeste zaken over aan de personen die met het dagelijksch bestuur belast zijn.

De eenige voordeelen aldaar aan het desaschap verbonden, zijn de meerdere veiligheid die verkregen wordt door de onderlinge aaneensluiting, het vrije gebruik van de dorpstempels en het recht om te zijner tijd een plekje op de alge-

meene begraafplaats van het dorp te verkrijgen, waarvoor dòor de familie van eene vreemdeling, die toevallig in de desa mocht komen te sterven, betaald moet worden.

Deze voordeelen zijn, het moet erkend worden, vrij gering en het doel van de oprichting van vereenigingen in deze desa's, is dan ook hoofdzakelijk het gezamenlijk vervullen der verplichtingen, die op de desa rusten tegenover de goden en tegenover den souverein, zoomede het behartigen van de belangen der gemeenschap.

Om een inzicht te verkrijgen in de werking dier vereenigingen, zal het daarom het best zijn na te gaan, welke maatschappelijke plichten op een mannelijk en een vrouwelijk ingezetene der desa rusten, van af hunne jeugd tot aan het graf.

Wij hebben daarbij ook te spreken over de vrouwen, want, hoewel zij niet als leden in de desavereeniging worden toegelaten, komen zij daarmede toch veelvuldig in aanraking; eerst wanneer zij als jong meisje hun vader de behulpzame hand bieden, later als zij hun man ter zijde staan bij het verrichten van dusdanige werkzaamheden in de tempels of elders, die meer eigenaardig tot de competentie der vrouw behooren.

Zoodra de jongens den leeftijd achter den rug hebben waarin zij nog tot niets nut zijn dan om de karbouwen te hoeden, en zij dus in aanmerking beginnen te komen om een kris in den buikband te dragen, is voor hun de tijd aangebroken, om aan de desagemeenschap eenige diensten te gaan bewijzen. Zij dragen dan den naam van „troenaboenga" en later, wanneer zij reeds volwassen zijn, doch nog niet gehuwd, noemt men hen kortweg „troena". Hun vallen alleen de lichtere diensten ten deel, veelal bestaande in het bespelen van de gamĕlan in de tempels, en het uitvoeren van verschillende dansen aldaar, hetgeen geschiedt onder toezicht en de leiding van eenige oudere personen, die bijzonder muzikaal of vlug ter been zijnde, zich, hoewel reeds gehuwd, bereid hebben verklaard de jeugd te onderrichten (noewain). Reeds vroeg worden deze jongelieden (djoeroe-

gamël en djoeroe-igël) er aan gewend in onderling overleg te werk te gaan, doordat zij te zamen ook eene vereeniging vormen (séka-gong), waar zij onder elkaar hun eigen zaken mogen regelen, mits de bevelen die zij van de desavereeniging ontvangen nauwkeurig opvolgende. Soms worden hun door de desa ook eenige kleine inkomsten afgestaan, die zij zelven beheeren en ten voordeele hunner vereeniging aanwenden. Bij de optochten in of buiten de tempels zijn zij belast met het escorteeren der déwa's, die rond worden geleid, zij dragen daarbij de staatsiepieken en de andere voorwerpen, die als de attributen der déwa's beschouwd worden, met welker bewaking zij ook zijn belast. Wanneer de godheid in een mensch nederdaalt, waarbij deze zijne bezinning verliest en geen meester meer is over zijne bewegingen, dan is het de taak der troena's om op hem te passen en te zorgen dat hem geen ongeluk overkomt. Voor de materialen in de tempels benoodigd, die gemakkelijk in de buurt der desa kunnen verzameld worden, moeten de troena's hun aandeel bijdragen, doch nooit behoeven zij het desagebied te verlaten, tenzij om den anderen dienstplichtigen hun leeftocht na te dragen, wanneer deze voor verscheidene dagen op verren afstand te werk gesteld worden.

De diensten welke ten behoeve der desa van de jonge meisjes worden gevorderd, hebben veel overeenkomst met die welke de jongens moeten presteeren. Reeds op zes of achtjarigen leeftijd neemt hun vader ze fraai uitgedoscht mede naar den tempel en moeten zij de feesten aldaar opluisteren door het uitvoeren van reiendansen; deze kleine danseressen heeten „rédjang". Eenige jaren later, wanneer het haar reeds zoo lang geworden is dat zij het kunnen opbinden (mĕsaoeb bok), worden zij ingedeeld bij de „pĕsarèn" of desamaagden [daä desa], in sommige geschriften ook wel „pĕloekkajoe" genaamd. Deze jonge dames mogen zich eenigszins emancipeeren en genieten het voorrecht minstens eens in de maand geheel vrij bijeen te komen, om over

hunne belangen te spreken en hunne werkzaamheden in de tempels onder elkaar te regelen.

In de tempels vormen zij een koor, dat de gamĕlan begeleidt, en wanneer eene vrouwelijke godheid mocht nederdalen, dan maken zij hare eerewacht uit, terwijl ook de geinspireerde vrouwen door hen worden bewaakt. De „sangiangs", jonge meisjes die na bedwelmd te zijn dansen uitvoeren welke een godsdienstig karakter dragen, worden door de desamaagden aangekleed en opgeschikt en door hen geen oogenblik uit het oog verloren, zoolang de voorstelling duurt.

Uit het bovenstaande blijkt, dat de diensten die van de jonge lieden gevorderd worden van lichten aard zijn, en voornamelijk ten doel hebben hen een weinig te oriënteeren in de desamaatschappij. Eerst bij het in het huwelijk treden breekt de tijd aan, dat zij ook aan de zwaardere diensten moeten deelnemen, zoomede aan het bestrijden van de desa uitgaven.

De jongeling die zich in het huwelijk begeeft, wordt daardoor onttrokken aan het vaderlijk gezag; hij gaat op zich zelven wonen en moet voortaan voor zich zelven zorgen. Zijn vader geeft hem een stuk van het woonerf om er zich een huis te bouwen en een gedeelte van den grond, dien hij in bewerking heeft, om in zijn levensonderhoud te voorzien: kan de vader zelf zijn zoon een en ander niet verschaffen, zoo wendt hij zich daarvoor tot het desabestuur.

Den jonggehuwden man wordt in den regel een jaar den tijd gelaten om met zijne vrouw, die hij, vóór hij haar schaakte, wellicht pas een paar malen in den tempel gezien had, toen zij hare moeder behulpzaam was bij het daarheen brengen der offeranden, nader kennis te maken en hunne onderlinge verhouding te regelen. In dien tijd behoeft hij nog niet deel te nemen aan de desadiensten. Met jongelieden uit andere desa's afkomstig, die na de schaking de wijk hebben moeten nemen om zich aan de wraak van niet met het huwelijk ingenomen bloedverwanten te onttrekken, bemoeit het desabestuur zich eveneens een jaar lang niet, ten

einde hun in de gelegenheid te stellen op hun gemak hunne familiezaken te regelen. Ook de gehuwde vreemdelingen (ĕndokĕndokan) die zich in de desa komen vestigen, worden niet dadelijk aan hunne verplichtingen herinnerd; in den eersten tijd laat men ook hen met rust, bij de oproepingen voor het herstellen der tempels en wegen of het verrichten van andere diensten gaat de „saja" hun deur voorbij, daar zij den tijd moeten hebben om huis en veld in orde te brengen.

Alle personen echter moeten, zoodra zij een jaar na hun huwelijk in de desa verblijf gehouden hebben, aan alle verrichtingen der gezamenlijke desabewoners deelnemen. Hunne namen worden door den dorpsschrijver op zijne lijsten bijgevoegd en de eerste maal dat er weer betaald of gewerkt of iets geleverd moet worden, ten behoeve van de desa of van den landsheer, hebben zij hun aandeel daarin te dragen.

Men heeft het geval voorzien, dat iemand, in de desa gevestigd, zich aan zijne verplichtingen jegens de gemeenschap zou willen ontrekken door célibatair te blijven en zijne huishouding te doen waarnemen door zijne zuster of eene vriendin. Behalve dat daardoor de lasten voor de andere inwoners verzwaard zouden worden, zou het toelaten daarvan op de zedelijkheid een verderfelijken invloed uitoefenen, en daarom is in de meeste desa's de bepaling gemaakt, dat ook op zich zelven wonende jongelieden één jaar nadat hunne tanden gevijld zijn, het teeken dat zij het tijdperk der puberteit zijn ingetreden, aan de desadiensten moeten deelnemen.

Hierboven was steeds sprake van vrijstelling der diensten voor den tijd van één jaar, hetgeen dan ook de meest gebruikelijke termijn is. Aan elke desavereeniging staat het echter geheel vrij, om die aangelegenheid te regelen zooals zij zelve verkiest, waarbij rekening wordt gehouden met het aantal desadienstplichtigen, in verband met den omvang der diensten. Meermalen komen afwijkingen van den bovenvermelden termijn voor. Soedadji is een der desa's waar hij het ruimst gesteld is, namelijk op drie jaar: de bedoeling

daarvan wordt eenigszins verklaard door eene passage in het desareglement, luidende, dat na ommekomst der drie jaren een ieder dienstplichtig is „ook al heeft hij dan nog geene kinderen verwekt". Het slechtst er aan toe zijn de inwoners der bergdesa Pĕdawa, van welker instellingen later nog eenige interessante bijzonderheden te vermelden zullen zijn. Daar toch moeten de jonggehuwden, als er gemeenschappelijke werkzaamheden te verrichten zijn, reeds den vierden dag na hun huwelijk daaraan deelnemen.

Waar in het bovenstaande reeds eenige bijzonderheden werden ingelascht omtrent den aard der diensten die ten behoeve der desa van hare bewoners gevorderd worden, hadden zij hoofdzakelijk betrekking op den godsdienst, en werkelijk is dan ook een der voornaamste doeleinden waarmede de oprichting der vereenigingen heeft plaats gehad, te zorgen dat de desa tot bloei kon geraken door aan de godheid, welke over die plaats macht heeft, de noodige eer te bewijzen en haar tevreden te stellen. Dit kan alleen geschieden door getrouwe opvolging van de oude gewoonten en gebruiken, door het oprichten en onderhouden van tempels en het aanbieden aldaar van offeranden.

Over het maken van wegen bekommerde de desa zich vroeger niet zoo zeer; dat werd geheel als eene zaak van ondergeschikt belang beschouwd, zooals het best kan blijken uit de desareglementen, waarin de zorgen te wijden aan de tempels en de offeranden veelal eene ruime plaats innemen, terwijl slechts eene enkele maal de wegen ter sprake komen, namelijk in het reglement van Lamboekih, welks bewoners er worden aangemaand om tegen den tijd dat de vruchten rijpen de wegen, die toegang tot de desa verschaffen, in orde te maken, ten einde den reizenden kooplieden (pĕngaloe) de komst in de desa gemakkelijk te maken.

In dezen toestand is in lateren tijd veel verandering gekomen en tegenwoordig worden in de desa's, waar langs veel verkeer plaats heeft, de wegen in orde gehouden, ook

in andere tijden dan wanneer de vruchten rijpen. Het betrekken van wachthuisjes geschiedt thans eveneens wel in desadienst Ten aanzien dezer laatste verrichtingen bepalen de desalieden zich echter in den regel tot het opvolgen der van hooger hand ontvangen bevelen, hun eigen initiatief blijft beperkt tot de tempels.

De levering van de daarvoor benoodigde materialen wordt over alle leden omgeslagen (pakĕnan). Is er geld noodig voor het bezoldigen van handwerkslieden in het belang der desa in dienst genomen, en het aankoopen van artikelen die niet in natura geleverd kunnen worden, dan worden hanengevechten georganiseerd in eene daarvoor uitsluitend bestemde, aan de desavereeniging toebehoorende loods. Wanneer de oproepingen daartoe hebben plaats gehad, moet ten bestemden dage elk lid der vereeniging zich met een voorgeschreven aantal vechthanen (oeran) naar de kampplaats begeven op verbeurte eener boete bij verzuim. Dit algemeen geliefkoosde volksspel laat nimmer na een groot aantal belangstellenden te trekken, en het voordeel der desa bestaat in eene heffing op het bedrag van de weddenschappen, die er worden aangegaan. Degenen wier hanen niet kloppen, moeten eene zekere som als schadeloosstelling aan de desa betalen voor de winstderving, die zij daardoor ondervindt.

Wanneer de opbrengst der hanengevechten niet voldoende is, om alle voor de offeranden in de dorpstempels te maken kosten te bestrijden, wat tegenwoordig nog al eens het geval is daar het bestuur den duur der hanengevechten zooveel mogelijk beperkt, dan wordt het bedrag van het te kort over alle leden der vereeniging omgeslagen. Wie binnen vijf dagen zijn hoofdelijken omslag (patoeroenan) niet betaald heeft, wordt geëxecuteerd en bij verder gebleken onwil van het desagebied verwijderd of dood verklaard. De belasting in geld die van de desalieden gevorderd wordt, bereikt zelden een hoog bedrag, of het moest zijn bij eene bijzondere gelegenheid, bijv. dat de groote gong van de dorpsgamĕlan in het ongereede is geraakt en een nieuwe moet worden

ingekocht. Het grootste deel der benoodigdheden voor de offerfeesten wordt door de desalieden in natura geleverd, en evenals zulks plaats heeft voor de soebakvereenigingen wordt gemakshalve voor ieder persoon eens en voor goed vastgesteld welke zaken voor zijne rekening komen (laulauan).

Wie die stapels vruchten, gebak en allerhande andere eetwaren op houten borden gerangschikt, door de vrouwen op het hoofd naar de tempels ziet dragen, vraagt zich onwillekeurig af, waar dat alles blijft, want de godheid neemt van de offeranden alleen de „sari", het onstoffelijke.

De offeranden door elk der desa-lieden voor zich zelven bereid, nemen zij na afloop van het feest weer mede naar huis, behalve de kèpèngs die ten voordeele van de tempelwachters komen, doch de offeranden door de geheele desa voor gezamenlijke rekening gekocht of bereid vormen, na den goden te zijn aangeboden, de zoogenaamde „kawas", welke tusschen de leden der vereeniging verdeeld en gewoonlijk ook door hen in den tempel genuttigd wordt.

In het bovenstaande is een overzicht gegeven van hetgeen van een lid der desavereeniging gevorderd wordt na zijn huwelijk, in den tijd dus dat hij in de kracht van zijn leven is. Zijne vrouw draagt ook haar aandeel, veelal zelfs schuift de man alles op haar schouders wat maar eenigszins daarvoor in aanmerking kan komen, en in ieder geval is zij het die, door de geheele zorg voor het huishouden op zich te nemen, den man in staat stelt om altijd, wanneer zulks noodig is, beschikbaar te zijn voor den dienst der vereeniging.

Komt de vrouw te sterven, dan blijft de desaman lid van de vereeniging, bijaldien hij eene reeds volwassen ongehuwde dochter, zijne moeder of eene andere vrouw bij zich in huis heeft wonen.

Deze kan dan op het huis passen, als de man er op uit moet om aan het onderhoud der wegen of het herstel der tempels deel te nemen; zij zorgt dat hij zoo noodig leeftocht meekrijgt, of als hij t' huis komt, het maal toebereid vindt,

en past op de minderjarige kinderen, die nog in huis mochten zijn. Mist echter de weduwnaar de hulp eener vrouw en denkt hij er niet aan spoedig weer in het huwelijk te treden, dan kan hij het moeielijk schikken om lid van de desavereeniging te blijven, want zoovele dagen worden daardoor geheel in beslag genomen, soms ook gansche nachten bij de feestelijke gelegenheden in de tempels.

Hij moet dus besluiten om voor het lidmaatschap te bedanken, en zoo daaraan het gebruik van een gedeelte van den desagrond verbonden was, dan moet hij daarvan ook afstand doen, tenzij er geene bezwaren tegen bestaan, dat hem het genot van dien grond gelaten wordt tegen betaling van eene zekere huursom ten voordeele der desakas. In het eerste geval gaat hij bij een bloedverwant of kennis inwonen en tracht op eene andere wijze aan den kost te komen.

Daar het echter buiten zijne schuld is dat hij als lid der vereeniging is moeten uittreden, zoo worden hem niet alle daaraan verbonden voordeelen ontnomen. Hij mag voortgaan in de desa te wonen en gebruik te maken van de desatempels; eveneens blijft hij aandeelhouder in de dorpsbegraafplaats, maar daarvoor moet hij ook eenige bijzondere diensten presteeren in den doodentempel en een gering aandeel bijdragen in de kosten, welke bij tijden besteed moeten worden aan de zuivering der desa van booze invloeden (sĕsĕpèn, balik soempah, tjĕtjaron), dewijl daarbij alle inwoners evenzeer belang hebben.

Ook in de gevallen dat het geldt een dreigend gevaar van de desa af te wenden, bij amok of het ontvangen van eenig dringend bevel van hooger hand, in het kort, steeds wanneer het werkzaamheden betreft die zóó onverwacht komen en spoedvereischend zijn, dat alle krachten moeten worden ingespannen om ze tot een goed einde te brengen, kan de weduwnaar nog tot dienstprestatie worden opgeroepen, doch regel is dat hij het desagebied niet behoeft te verlaten en voor niets heeft te zorgen dan voor zijn eigen levensonderhoud.

In de meeste soebakvereenigingen is de gelegenheid opengesteld om zich door de betaling eener zekere som aan de soebakkas van alle dienstverrichtingen vrij te koopen. De desavereenigingen zijn daarmede lang niet zoo vrijgevig, waarschijnlijk dewijl de op hen drukkende diensten zwaarder zijn en ook daar het nuttiger geacht wordt dat een ieder zooveel mogelijk aan de gemeenschap blijft deelnemen en met haar mede leven. Regel is, dat in de desa afkoop van diensten alleen wordt toegestaan aan hen die aan eene sleepende ziekte lijden, en aan degenen die door toevallige omstandigheden wat ver uit de buurt der desa wonen, voorts aan op zich zelf wonende weduwen, wanneer zij volgens de desastatuten geacht worden na den dood van haar man nog dienstplichtig te zijn. De lieden, die zich hebben vrijgekocht, heeten „pĕngadjama", de afkoopsom „pamirak".

Bovendien wordt er in alle desa's rekening mede gehouden, dat zich omstandigheden in het huiselijk leven kunnen voordoen onder welke het hoofd des gezins zich moeielijk van huis kan verwijderen, en in zulke gevallen wordt steeds voor een of meerdere dagen vrijstelling verleend, mits tijdig van de verhindering aan het desabestuur worde kennis gegeven.

De vermĕlding dier gevallen volge hier, zooals ze in een der desareglementen voorkomt, om te doen zien welke door den Balinees de belangrijke gebeurtenissen van het leven geacht worden.

Men kan *één dag* vrijstelling krijgen wegens ziekte, de verbranding van een doode, gevaarlijke ziekte van een huisgenoot, overstrooming van het erf, brand, de voorbereiding tot een feest, het afleggen van sterfbezoek, het deelnemen aan een feest waarvoor een viervoetig dier geslacht is en waar toewak geschonken wordt, het herstellen van zijn huis, het verplaatsen van een rijstschuur of van een huistempel, het uitleggen der zaadpadi in het kweekbed, het uittrekken daarvan, het uitplanten van de bibit op het veld, het betalen van padjĕg, het opschuren van de geoogste padi;

drie dagen vrijstelling wordt verleend bij het bereiden der offers voor de rijstschuur, de viering van den verjaardag der goden en van den verjaardag van een kind, het bereiden der offeranden voor een zwaren zieke, het opsporen van een weggeloopen vrouw, het verdwijnen uit huis van een kind of een ander familielid dat hetzelfde erf bewoont;

vijf dagen kan men zich van de diensten exenseeren bij den oogst zijner padi, en het aannemen van een zoon;

zeven dagen voor het opsporen van verloren geraakt vee, het uitvoeren van een van den landsheer of het districtshoofd ontvangen last, het betrekken van de wacht aan de grenzen;

elf dagen bij het huwbaar worden eener dochter

Omtrent den tijd waarop een desaman ophoudt aan de desadiensten deel te nemen, bestaat geen vaste regel; deze aangelegenheid is ook weer in elke desa afzonderlijk geregeld en afhankelijk van den omvang der op haar rustende verplichtingen. Het meest voorkomend geval is, dat de vader vrijgesteld wordt zoodra zijn oudste zoon (sĕntana) in zijne plaats kan treden. Dit is zeker een der redenen van het veelvuldig voorkomend geval, dat een persoon, die zelf geen zoons heeft, het kind van een bloedverwant, soms zelfs van een geheel vreemde, als het zijne aanneemt, hetwelk geschiedt bij schriftelijke acte en voorts nog in de desa met vele formaliteiten en offeranden (meras) gepaard gaat. Van dat kind doet de eigen vader geheel afstand, en het wordt de sĕntana van dengene die het aangenomen heeft, moet hem behulpzaam zijn bij het verrichten zijner werkzaamheden op het veld en in de desa en valt, zoodra hij den leeftijd bereikt heeft om daarvoor in aanmerking te komen, als desa dienstplichtige voor zijn pleegvader in. Daar staat tegenover, dat deze hem ook geheel als eigen kind behandelt en hem de geheele nalatenschap te beurt valt, mits hij op zich neme naderhand de verbranding van zijn pleegvader te bekostigen.

Degenen die geen zoon hebben, noch eigen noch aangenomen, blijven zoo lang aan alle werkzaamheden deelnemen,

totdat hun de krachten voor het verrichten van behoorlijk werk gaan begeven. Eerst dan worden zij opgenomen onder de vrijgestelden, de „pĕngĕlé" of „pĕnjada", die geene diensten hebben te verrichten, noch betalingen te doen, behalve bij de zuivering van het desagebied.

De personen aan melaatschheid lijdende zijn voor altijd van het lidmaatschap der desavereenigingen buitengesloten. Ook mogen zij niet wonen in de nabijheid der tempels of aan den bovenstroom der beekjes, die het desagebied doorkruisen en waaruit de bouwvelden bevloeid worden.

In geval zij zich aan die voorschriften niet storen, zoo wordt den vorst verzocht hen naar het strand te verbannen, en bij weigering om te gaan moeten zij gedood worden „met een stok of een steen", staat er in het dorpsreglement; wapens mogen tegen hen niet worden gebruikt. Hunne lijken mogen niet op het gebied der desa begraven worden, hunne goederen worden verkocht en de opbrengst aangewend ter zuivering van het desagebied, dat door hen verontreinigd is.

In sommige desa's is ook degeen wiens vrouw onvruchtbaar is, van het lidmaatschap der desavereeniging uitgesloten, welke bepaling waarschijnlijk haar oorsprong vindt in de meening, dat dergelijke lieden te beschouwen zijn als door de godheid gestraften, die, ja, in de desa geduld kunnen worden, doch niet opgenomen in de desagemeenschap.

Thans blijft nog over duidelijker te omschrijven dan hiervoren plaats kon hebben, waarop de desadienstplichtigheid (den aard der meeste werkzaamheden in aanmerking nemende ware het juister te spreken van godendienstplichtigheid) rust.

Aanvankelijk moet de algemeene regel geweest zijn, dat het grondbezit de basis was van elke dienstregeling. Men redeneerde aldus: de desagemeenschap heeft de beschikking over al den grond op het gebied der desa, billijk is het dus, dat een ieder die zijn levensonderhoud krijgt van dien grond, een deel op zich neemt van de verplichtingen welke aan die gemeenschap zijn opgelegd, hetgeen in ongeveer dezelfde

bewoordingen te lezen staat, o. a. in het dorpsreglement van Panglatan. Een dergelijk geschrift van de desa Tĕnaon stelt zelfs de verschillende mate van dienstplichtigheid volgenderwijze vast, dat voor een sawah een vol aandeel, voor een tuin en ook voor een tĕgalveld met aangrenzenden boschgrond een half aandeel, voor een erf een kwart aandeel in de desadiensten verricht moet worden.

Deze regeling kon gehandhaafd worden zoolang de beschikking over den grond bleef berusten bij de desagemeenschap. Iemand die nalatig was in het verrichten der diensten, werd voor de eerste maal beboet, doch wanneer hij er daarna nog niet toe overging aan zijne verplichting te voldoen, werden hem, zonder vorm van proces, zijne gronden door de desavereeniging afgenomen, die ze aan een ander toewees.

In de meeste desa's echter heeft, bij de ontwikkeling van den landbouw als een noodzakelijk uitvloeisel daarvan, zooals later in het licht zal worden gesteld, trapsgewijze de overgang plaats gehad van desabezit tot zeer geprononceerd individueel bezit, waardoor het eene onmogelijkheid werd nog langer de dienstplichtigheid op den grond te laten rusten. Elke poging daartoe moest den vrijen overgang van den grond belemmeren, zonder bovendien het beoogde resultaat te hebben.

Ook het in lateren tijd toenemen in de desa's van het aantal inwoners, waarvan sommigen nog op andere wijze dan door bebouwing van den grond in hun onderhoud voorzagen, het daarmede samengaande zwaarder worden der op de desa rustende diensten, zoowel in de desatempels als ten behoeve van den soeverein, maakte het meer en meer noodzakelijk naar een anderen grondslag voor den dienstplicht om te zien dan het gebruik van den bouwgrond. Deze grondslag was te beperkt geworden, men behoefde er een die ruimer was gesteld. Het beginsel is echter niet losgelaten, dat aan de verplichtingen die den leden der desavereenigingen werden opgelegd, voordeelen tegenover moesten gesteld worden. De beschikking over den grond had de desa grootendeels door het veldwinnen van het individueel

bezit verloren. Welke voordeelen bood het lidmaatschap nu nog aan? Zooals wij reeds zagen, veiligheid van persoon en goederen, het bewaren eener goede verstandhouding met de dewa's, waardoor een ieder ongestoord zijnen kost kon verdienen, het vrije gebruik der tempels en het begraven der dooden op de begraafplaatsen van het dorp zonder betaling.

Aan die voorrechten heeft men toen de dienstplichtigheid willen verbinden, elk vast ingezetene van eene desa deelt in de opgesomde voorrechten, en zoo is het er toe gekomen, dat de dienstplichtigheid als het ware op den persoon is gaan rusten. Daarbij moest echter rekening gehouden worden met ieders omstandigheden. Van zelf konden geene diensten gevorderd worden van minderjarigen, noch van zeer oude lieden, terwijl ook de dienstplichtige verzekerd moest zijn, dat wanneer hij in dienst der vereeniging werkzaam was, in zijn levensonderhoud werd voorzien en voor zijn huishouden gezorgd.

Tegenwoordig dan is in sommige, doch lang niet alle, der tot de eerste der beschreven typen behoorende desa's de oude toestand blijven bestaan, namelijk dat de desa beschikking heeft over de bouwgronden en dat op het gebruik van een deel daarvan de dienstplichtigheid rust; in de overige desa's der eerste type en eveneens in alle desa's tot de tweede type behoorende, rust tegenwoordig de desadienstplichtigheid op den persoon als vasten inwoner van de desa, en is het criterium voor den tijd van aanvang en einde, de kracht om de gevorderde werkzaamheden te verrichten en het bezit eener vrouw.

HOOFDSTUK III.

HET DESABESTUUR.

Bestuur in eene desa der 1e type. De oudsten. De waardigheid van pasek. De dorpsschrijver. Functies der leden van het desabestuur. Hunne inkomsten en voorrechten. Bestuur in eene desa der 2e type. De klian desa. Verhouding van het desabestuur tot de desalieden.

Wij hebben nagegaan welke de verplichtingen zijn aan het lidmaatschap eener desavereeniging verbonden. Alvorens nu verder uiteen te zetten welke macht aan de desavereenigingen is toegekend ten opzichte van de personen en zaken, die zich op het gebied der desa bevinden, en van hetgeen daar voorvalt, is het, tot goed begrip der zaak, noodig eenige bijzonderheden te vermelden ten aanzien van de constitutie dier vereenigingen, voornamelijk betrekking hebbende op de drie volgende aangelegenheden: het dorpsbestuur, de dorpsvergaderingen, waarbij tevens de inkomsten der desa en de wijze waarop deze geadministreerd worden ter sprake zullen gebracht worden, en eindelijk de dorpsreglementen.

De inrichting der desavereenigingen is van zuiver democratischen aard. Allen die eenmaal tot lid zijn aangenomen en hun leertijd hebben volbracht, genieten volkomen dezelfde rechten; wanneer eene zaak tot beslissing gebracht moet worden, brengt elk lid een stem uit, en bij verschil van opinie beslist de numerieke meerderheid

Evenwel is de behoefte gevoeld geworden een of eenige personen aan te wijzen, om bij voorkomende gelegenheden de vereeniging te vertegenwoordigen, namens haar op te treden, de leden voor te lichten en hunne verrichtingen en vergaderingen te leiden.

De daartoe als het ware aangewezen personen waren degenen die, het langst lid der vereeniging geweest zijnde, geacht

konden worden het best op de hoogte te zijn van de adat en de bij monde der voorvaderen voortgeplante overleveringen, terwijl door op deze wijze te werk te gaan, ook de moeielijkheid vermeden werd om verkiezingen te houden.

Zooals boven reeds bleek, hebben alle leden der vereeniging hunne vaste plaats, zoowel op de ledenlijsten als op de balébalé (zitbank) bij de vergaderingen, naar mate van het tijdstip waarop zij zijn toegetreden. In sommige desa's nu, bestaat het zoogenaamde bestuur uitsluitend uit een zeker aantal der langst aanzijnde leden, die bekend staan onder verschillende benamingen, waarvan de afkomst en de beteekenis niet altijd juist is aan te geven. Soms heeten zij te zamen „pĕrwajah", of wel voeren slechts de twee oudsten dezen naam en zijn de op hen volgende leden de „koebajan", „baoe", „singgoekan", „pĕngabin", „pĕngĕnĕm", etc. Het is mogelijk, dat oorspronkelijk elk hunner zijne vast aangewezen werkzaamheden gehad heeft, doch tegenwoordig is dat niet meer met nauwkeurigheid bekend. Zij hebben allen gelijken rang in het dorpsbestuur en om eene zaak tot beslissing te brengen, moeten zij tot eenstemmigheid zijn gekomen en moet ook de goedkeuring der leden van de desavereeniging verkregen zijn.

Onder het bestuur zelf heeft ook opschuiving plaats; komt een koebajan te overlijden, zoo wordt hij opgevolgd door den oudste der baoe's, wiens plaats dan ingenomen wordt door een pĕngabin, die op zijn beurt door een pĕngĕnĕm wordt vervangen, en de oudste der gewone leden wordt mede in het bestuur opgenomen.

Opmerking verdient nog de wijze waarop in de desa Pĕdawa het dorpsbestuur is geregeld. Het bestaat er uit zes personen, waarvan de vijf oudsten elk den naam dragen van een der dagen van de oud-Javaansche vijfdaagsche of pasarweek, zoodat men hoort spreken van Dané [1]) Oemanis,

---

[1]) »Dané" is het persoonlijk voornaamwoord, dat men gebruikt sprekende over personen van aanzienlijken stand of geboorte, de leden der tweede kaste (satrja 's) nog ingesloten.

Dané Paing, Dané Pon, etc. De oudste wordt ook wel aangeduid als Dé Nawan. Aan elk hunner is een ongeveer gelijk en opeenvolgend aantal der leden van de vereeniging toegevoegd, die hun in alles moeten terzijde staan. De feesten, plechtigheden en offeranden, die in een der tempels moeten plaats hebben, het toezicht op de werkzaamheden die moeten verricht worden, dat alles komt voor rekening van dengene der bestuursleden op wiens dag zij vallen, dus op Wagé moet Dané Wagé er voor zorgen met de hem direct ondergeschikte desaleden, op Klion krijgt Dané Klion en zijne getrouwen een beurt, en zoo vervolgens. Het zesde der bestuursleden is Dané Bahan. Hij staat de anderen ter zijde voor de regeling der diensten, het toezicht op de werkzaamheden en voert de desa-administratie op een kerfstok, daar niemand er de kunst van schrijven verstaat.

Komt iemand in aanmerking om in het desabestuur te worden opgenomen, dan mag hij daarvoor niet bedanken, op straffe van uit de vereeniging gestoten te worden. Eene dergelijke bepaling is noodzakelijk, daar het bekleeden van een dier betrekkingen veeleer als een lastpost dan als een voorrecht beschouwd wordt, van wege de vrij groote verantwoordelijkheid en beslommeringen die er aan verbonden zijn, waaraan geene, of nagenoeg geene voordeelen tegenover staan.

Men ziet dat de wijze waarop een dergelijk dorpsbestuur gevormd wordt weinig kans aanbiedt, dat de waardigsten en de bekwaamsten der desaleden er toe zullen behooren. De leden zijn steeds degenen die het langst krama-desa geweest zijn, en dientengevolge zijn de bestuurders in den regel oude lieden, doch dit schaadt niet zoozeer, daar het minder op hun weg ligt het initiatief te nemen tot hetgeen door de desa ondernomen zal worden, dan wel hunne dorpsgenooten te leiden, van goeden raad te dienen en hen in te lichten omtrent de oude gewoonten en gebruiken in gevallen die slechts zelden voorkomen, waartoe zij door hun langdurige ondervinding en de inlichtingen, die zij in hunne jeugd hebben kun-

nen verkrijgen van de ouden van dagen van toenmaals, het best in staat zijn. Boven lien, wanneer belangrijke aangelegenheden aanhangig zijn, worden deze steeds in de vergaderingen van alle desaleden behandeld, en staat het een ieder vrij zijne opinie te kennen te geven, waardoor de meest ontwikkelden toch ook hun invloed kunnen doen gelden, en hun advies veelal bij de beraadslagingen den doorslag zal geven.

De bovenomschrevene is de eenvoudigste vorm van bestuur; de leden er van geven geene bevelen, doch zijn eenvoudig de leiders en raadslieden van hunne dorpsgenooten; zij zijn dat geheel belangeloos en daar zij ook veelal de voorgangers zijn bij vele godsdienstige verrichtingen in de tempels, zoo genieten zij een bijzonder aanzien, zonder zich daarop in eenige mate te laten voorstaan. Dit is de toestand in de desa's die van ouden oorsprong zijn, waar vreemde invloeden zich nog weinig hebben doen gelden en de voorvaderlijke instellingen het zuiverst bewaard zijn gebleven.

In vele dier desa's staat naast of boven dien raad van oudsten nog een persoon, die ook tot het bestuur behoort; het is de „pasěk". Zijne functies dragen in het bijzonder een godsdienstig karakter, trouwens het geheele ontstaan en de samenstelling der desa en der desavereeniging hangt ten nauwste samen met den dienst der goden, want het volksbegrip is, dat aan hen alles toebehoort en dat de desalieden den grond met alles wat er op leeft en groeit, slechts van hen ten gebruike ontvangen.

Wanneer de godheid het noodig oordeelt haren wil in eenige zaak kenbaar te maken, of wanneer de desaleden hare voorlichting hebben ingeroepen, dan incarneert zij zich, zooals wij zagen, in een mensch, wiens woorden dan zijn die der godheid; de pasěk is het, die in zulk een geval den déwa te woord staat. In de behandeling der desazaken heeft hij ook een voorname stem en bij de vergaderingen zit hij aan het hoofd van het bestuur. De waardigheid van pasěk is erfelijk in de familie, het behoeft echter niet altijd de zoon te zijn van den titularis, die hem bij zijn

dood opvolgt, doch wel is het noodzakelijk dat zijn vervanger uit dezelfde familie is voortgekomen en van den zelfden huistempel gebruik maakt. Ook komt het wel voor, dat bij deze en andere betrekkingen die erfelijk zijn in de familie, de daaraan verbonden verplichtingen niet op één persoon, doch op alle mannelijke leden der familie te zamen rusten. Gewoonlijk bepaalt het zich tot de broeders, doch bij het ontbreken daarvan, kan het hoofd der familie zich ook door zijne neven doen bijstaan of door andere lieden, mits deze denzelfden stamvader hebben als hij Zij wisselen elkaar dan om het jaar af, of treffen eene andere regeling geheel naar eigen verkiezing. In de desa's waar de oude pasĕkfamilie is uitgestorven, wordt die betrekking niet meer vervuld.

De pasĕks, waarvan ook in de Oesana Bali melding wordt gemaakt, staan bij het volk zeer in aanzien, meer nog dan de pemangkoe's, die men evenwel zelden aantreft in de desa's waar een pasĕk is. Naar de reden daarvan zoekende, zoude de veronderstelling kunnen worden gemaakt, dat de pasĕk behoort tot de bedienaars van den ouden afgodendienst, dagteekenende uit den tijd die aan de invoering van het Hindoeisme voorafging, terwijl de betrekking van pamangkoe eerst daarna is ingesteld. Toen door den invloed der belijders van het Hindoeisme tempels werden opgericht, zijn, daar waar zij veel invloed konden doen gelden, de priesters van het oorspronkelijke heidendom daarbuiten gehouden en is de dienst opgedragen aan pamangkoe's In de verder verwijderde desa's daarentegen, zijn deze laatsten nooit op den voorgrond getreden, hebben de oude Balische hoofden, tevens de priesters van den volksgodsdienst, ook in de nieuwe tempels hun invloed doen gelden, en zijn zij de voornaamste bedienaars gebleven van den ouden met een nieuw kleed getooiden afgodendienst.

Een persoon die eerst in lateren tijd deel is uit gaan maken van het dorpsbestuur, is de pĕnjarikan-desa of dorpsschrijver. Aanvankelijk, wanneer de desa's nog slechts weinig

inwoners tellen en weinig met de buitenwereld in aanraking komen, wordt geene behoefte gevoeld aan een persoon die zich speciaal met de administratie der desa belast; wanneer eenige werkzaamheid ten bate van de geheele desa verricht moet worden, welke in den regel zal strekken ten behoeve der dorpstempels, zoo wordt daarvan door den tempelwachter kennis gegeven aan de oudsten der desa, en deze, na zich van de noodzakelijkheid van het werk overtuigd te hebben, roepen door middel van eenige slagen op het in den voorhof van den tempel of in een boom opgehangen signaalblok (koelkoel) alle leden der desavereeniging bijeen, die dan te samen het noodige werk verrichten. Moeten godsdienstige feesten gevierd worden, dan worden ook de kosten daarvan over alle desalieden gelijkelijk omgeslagen, aan den tempelwachter of een der oudsten ter hand gesteld en door hem voor het bepaalde doel aangewend. Toen de desa's zich echter uitbreidden, zich aldaar verschillende klassen van lieden vormden, die al naar gelang van de betrekking waarin zij stonden tot de desavereeniging ook in verschillende mate dienstplichtig waren, toen de desavereenigingen bepaalde inkomsten verkregen en er een eigen kas op na gingen houden om daaruit de desauitgaven te bekostigen, en het voordeel werd ingezien de daarin aanwezige gelden, zoolang ze niet benoodigd waren, op interest te zetten, deed de noodzakelijkheid zich gevoelen een bepaald persoon als beheerder aan te stellen. De pĕnjarikan-desa voorziet in die behoefte. Hij wordt gekozen door de leden der vereeniging uit degenen in hun midden, die de kunst van schrijven verstaan, waarbij gewoonlijk niet wordt nagelaten van te voren over den te verkiezen persoon de godheid te raadplegen. Gewoonte is het om, wanneer een pĕnjarikan steeds een goed beheerder der hem toevertrouwde belangen geweest is, hem door zijn zoon of een zijner andere mannelijke bloedverwanten te doen opvolgen.

De pĕnjarikan desa is aan den pasĕk en den raad van

ondsten ondergeschikt; hij is belast met het regelen der werkzaamheden en het houden van toezicht daarop. De oproepingen doet hij door het slaan op de koelkoel, dan wel door aanzegging huis aan huis, waarbij hij wordt ter zijde gestaan door eenige leden der vereeniging (saja). Dengenen die daarbij nalatig zijn in het voldoen aan hunne verplichtingen, legt hij boeten op, waarvan hij onmiddellijk aanteekening houdt en die hij ter eerstvolgende vergadering int. Doen zich bij de inning moeielijkheden voor, dan geeft hij daarvan kennis aan de andere leden van het bestuur.

Bij de talrijke gelegenheden dat feesten gevierd worden in de tempels, moet de pĕnjarikan zorg dragen, dat de levering van alle benoodigdheden tijdig door de desaleden geschiede, hij houdt toezicht op de bereiding van het feestmaal en wijst een ieder zijne werkzaamheden aan. Terwijl zij daarmede in den voorhof van den tempel bezig zijn, bevinden de pasĕk met de andere tempelbeambten en hun gevolg zich in het binnengedeelte van het heiligdom, om de gebruikelijke gebeden en andere ceremoniën te verrichten, die aan het nederdalen van de godheid moeten voorafgaan

Zooals boven werd omschreven, behoort de verhouding te zijn tusschen den pasĕk en den pĕnjarikan, en in den vorm is dit ook altijd het geval, doch het valt licht na te gaan. dat degeen van hen die het meest bij de hand is, den meesten invloed krijgt, en dat het dan ook dikwijls gebeurt dat, hoewel aan den pasĕk steeds overal de voorrang wordt toegekend, de pĕnjarikan, iemand die per se moet kunnen schrijven en daarom al licht ook in andere opzichten wat meer ontwikkeld is, bij wiens verkiezing gewoonlijk de voorkeur gegeven wordt aan dengene die het best gezien is bij zijne dorpsgenooten en het rapst is van leden, de man is die bij het afdoen der desazaken den doorslag geeft. Dikwijls is er reden den pĕnjarikan voor het eigenlijke hoofd der desa aan te zien.

De leden van het desabestuur worden altijd met eenige

onderscheiding behandeld. Van de groote rustbank waarop de vereeniging vergadert, is soms een gedeelte voor hen gereserveerd en door een sleuf van de zitplaats der anderen gescheiden (balé-pĕgat); ieder geval zitten zij aan het bovèneinde der vergaderplaats van de andere leden der vereeniging een weinig afgezonderd.

Materieele voordeelen levert het lidmaatschap van het bestuur in den regel weinig op. Wel is in sommige dorpsreglementen bepaald, dat zij bij de verdeeling van den desagrond recht hebben op het dubbele van een gewoon aandeel, doch deze bepaling wordt slechts bij uitzondering nagekomen; er zijn nog maar enkele desa's waar vaste velden beschikbaar worden gehouden om er het gebruik van aan sommige der leden van het bestuur te verzekeren, en dan nog heeft dit alleen plaats voor den pasĕk en den pĕnjarikan, nimmer voor de „oudsten". Bij de verdeeling van de offeranden in de tempels (kawas) krijgen de leden van het bestuur een dubbel aandeel.

Daar de soeverein bij zijne aanrakingen met desa's veelvuldig de tusschenkomst der leden van hun bestuur noodig heeft en van hunne diensten gebruik maakt, zoo stelt hij hun daarvoor schadeloos door het toekennen van een klein gedeelte van de inkomsten die hij trekt van de bouwgronden, hem door de desa's, die in zijn onderhoud moeten voorzien, ter belastingheffing afgestaan. De desalieden, op hunne beurt, stellen de leden van het bestuur vrij van de deelname aan de werkzaamheden hun door den soeverein in 's lands belang of te zijnen eigen behoeve opgelegd.

Thans blijft nog over een blik te slaan op de samenstelling van het bestuur in de desa's van lateren tijd, die grootendeels gelegen zijn in de meest volkrijke streken.

De betrekking van pasĕk, zoo die er al ooit bestaan heeft wordt niet meer vervuld; in zijne plaats is de pamangkoe getreden, wiens werkzaamheden zich echter geheel tot den tempel bepalen; met bestuurszaken heeft hij geenerlei bemoeienis.

De vereeniging is op andere wijze georganiseerd dan in de oude desa's; elk desabewoner wordt na zijn huwelijk lid en eene rangschikking der leden naarmate van den tijd waar op zij tot de vereeniging zijn toegetreden, heeft niet plaats. Ook de raad van oudsten bestaat daar niet of niet meer, en in hunne plaats is de leiding der vergaderingen en het voeren van het dagelijksch bestuur opgedragen aan een persoon, die den titel voert van „klian".

De vermoedelijke afleiding van dit woord (=oudste, eerste; van „klih") schijnt nog wel te duiden op den ouden bovenomschreven toestand, doch overigens zijn vele der kenmerkende eigenschappen daarvan verloren gegaan.

Tot klian wordt een der leden van de vereeniging aangesteld volgens aanwijzing der godheíd, die bij monde van door haar geinspireerde personen in den tempel haar wil kenbaar maakt. Niet altijd echter achten de desalieden zich door dezen geopenbaarden wil der godheid gebonden; veel hangt af van de mate van eerbied die den goden wordt toegedragen, en van de reputatie der geinspireerde personen, van het vertrouwen dat zij bij de bevolking genieten. Wilden zij iemand doen verkiezen, die niet in den smaak valt der desalieden, of niet te goeder naam en faam bekend staat, zoo zoude daarmede niet zoo voetstoots genoegen genomen worden, de tempelbeambten zouden in discrediet geraken en er zoude aangedrongen worden op eene nieuwe raadpleging der godheid, daar van deze alleen eene verstandige keuze te verwachten valt.

De gelegenheid tot het plegen van knoeierijen wordt bovendien beperkt door de gewoonte, om zooveel mogelijk personen voor de betrekking van klian te nemen uit eene en dezelfde familie, en regel is het zelfs, dat de Klian die geen reden tot ontevredenheid gegeven heeft over de wijze waarop hij zijn ambt vervulde, bij zijn dood door zijn zoon wordt opgevolgd.

Bovendien zijn die ambten over het algemeen weinig ge-

zocht, daar er veel last en weinig voordeel aan verbonden is. Dikwijls kost het de grootste moeite de aangewezen personen over te halen om de hun toegedachte ambten te aanvaarden, en moeten allerlei overredingsmiddelen daartoe aangewend worden

Als voorbeeld worde aangehaald dat een der thans nog levende klian-desa na den dood van zijn vader vijf jaren lang onwillig bleef om aan den wensch der déwa's en der desalieden, dat hij zijn vader als dorpshoofd zou opvolgen, te voldoen. Zij wilden niet tot eene andere keuze overgaan en al dien tijd bleef de betrekking onvervuld. De onwillige leidde intusschen een onbezorgd leven en op de nakoming der op hem als gewoon desalid rustende verplichtingen viel niets aan te merken. Slechts ééne zaak was er die hem zorg baarde, namelijk dat zijne vrouw hem geene kinderen schonk. Van deze omstandigheid wisten de tempelbeambten, waarschijnlijk voorgelicht door de bloedverwanten van den als klian begeerden persoon, partij te trekken. Eindelijk, na vijf jaren wachtens, konden zij hem beloven dat, als hij toegaf, zijn wensch zou bevredigd worden. Hij liet zich overhalen, en werkelijk, geen veertien dagen later kwam zijne vrouw hem het heuchelijke vooruitzicht mededeelen. Hij is er nu vast van overtuigd, dat hij zijn vaderschap te danken heeft aan zijne bereidwilligheid om den wensch der goden op te volgen, doch de veronderstelling ligt voor de hand, dat de wijze waarop wellicht die beide zaken met elkander in verband staan, wel eene andere zal zijn dan hij zich voorstelt.

Een ander geval deed zich onlangs aldus voor. Een dorpshoofd, wien zijne taak te zwaar begon te vallen, had zijn ontslag gevraagd en hoewel de goden het hem niet wilden geven, bleef hij er op aandringen. Toen hij kort daarna bij de dorpshanengevechten aan de hand verwond werd door de stalen spoor van een kemphaan die losgebroken was, beschouwde hij, en velen met hem, dit als een teeken van den toorn der goden en, bevreesd voor verdere gevolgen, heeft

hij er zich toen maar in geschikt zijne betrekking nog eenigen tijd te blijven vervullen.

Op dergelijke wijzen weten de tempelbeambten, hetgeen zij zelven verlangen als den wil der godheid voorstellende, veelmaals partij te trekken van het bijgeloof der desalieden, doch zelden hebben zij daarbij eigen geldelijk voordeel of het bereiken van andere baatzuchtige doeleinden op het oog, hetgeen trouwens al licht bekend zou worden en hun allen invloed doen verliezen.

Zoo de klian desa niet tevens als pĕnjarikan kan fungeeren, wordt daarvoor nog een bijzonder persoon door de desalieden gekozen en deze beide lieden vormen dan het geheele desabestuur. Wel is waar nemen op de vergaderingen de leden van het sawahbestuur en de tempelbeambten ook bij het dorpsbestuur plaats, doch alleen dewijl zij als de notabelen van de desa beschouwd worden; zij hebben zich verder met niets te bemoeien dan hunne eigene bijzondere werkzaamheden.

In geval de desa's zeer uitgestrekt zijn, worden de klians ter zijde gestaan door eenige wijkmeesters, die den titel van „klian-tinggi" dragen, terwijl eenige zoogenaamde „panglimans" als hunne boodschappers fungeeren.

De klians, in de plaats getreden van den raad der oudsten, zijn eenigszins meer dan deze laatsten als bestuurders te beschouwen. Bij de vele aanrakingen die met het districtsbestuur, dat op de wijze als later zal worden omschreven ook in elke desa afzonderlijk vertegenwoordigd is, plaats hebben ter zake van herstel der wegen en vervoer van goederen, gaat het niet aan telkens al de desaleden te zamen te doen komen. Ook kan het noodig zijn, wanneer de hulp der desa wordt ingeroepen voor het opsporen van weggeloopen misdadigers, of het verrichten van andere diensten ten behoeve der politie, dat dadelijk handelend worde opgetreden. De kliandesa geeft dan aan de verschillende personen wien het aangaat direct zijne bevelen, in overeenstemming met den vertegenwoordiger van het districtsbestuur. Dit neemt echter niet weg dat, als het betreft ernstige zaken die aan de adat

raken, ook in deze desa's het nog steeds de dorpsvergadering is die beslist.

In verscheidene desareglementen wordt er op aangedrongen, dat te allen tijde eene goede verstandhouding besta tusschen de leden van het dorpsbestuur en de andere inwoners der desa. Deze laatsten, heet het, moeten den klian bij het vervullen zijner taak zooveel mogelijk ter zijde staan en zijne schuld niet zoeken, want zij behooren te bedenken, dat het vervullen van het ambt van klian eene zware taak is.

De klian daarentegen wordt aangemaand, om steeds met onpartijdigheid te werk te gaan, niet wat rechts hoort te zijn links te plaatsen, noch wat links is rechts. Zoekt hij het ongeluk van een der krama-desa's, en bewerkt hij dat deze uit de vereeniging verwijderd wordt zonder dat daartoe gegronde reden bestaat, dan worde hem eene zware boete opgelegd, waarvan twee derden komt aan den betrokken persoon, een derde aan de desavereeniging. Voor al zijne tekortkomingen is de klian aansprakelijk, en heeft hij eene fout begaan, dan moet hij, dat inziende, zich zelf schuldig verklaren en straf opleggen. Hij is verplicht tot vergoeding van alle schaden die door zijn toedoen of zijne nalatigheid aan de bezittingen der vereeniging worden toegebracht en mocht de verdenking op hem vallen zich aan die bezittingen te hebben vergrepen, dan kan hem door de desalieden den zuiveringseed worden opgelegd, waarbij de klagers zich er echter aan bloot stellen eene boete te beloopen van 2500 kèpèngs als de beklaagde den eed aflegt, want, zegt een der desageschriften, „het komt niet te pas, dat de kleine man lichtvaardig over den klian spreekt; zweert hij valsch, dan zal hem de vloek der goden treffen; wil hij den eed niet afleggen, dan heeft hij het vertrouwen verbeurd en is verplicht schadevergoeding te betalen".

HOOFDSTUK IV.

DE DESAVERGADERINGEN EN DESA-ADMINISTRATIE

Instelling der vergaderingen en gebruiken aldaar in acht genomen. Wat daar verhandeld wordt. Inkomsten der desa. Het uitzetten van geld. De instelling der desa-administratie. Boekhouding in het geheugen. De kerfstof. Eerste boekhouding op lontarblad. Inhoud van een dorpsarchief.

Na den aard der desavereenigingen te hebben toegelicht, was het noodig kennis te maken met hun bestuur en nu dit heeft plaats gehad, kan worden voortgegaan met de verrichtingen en de bevoegdheid dier vereenigingen te omschrijven.

Oorspronkelijk waren wellicht geen vaste dagen bepaald. waarop alle leden der vereeniging bij elkander kwamen. Wanneer iets bijzonders te bespreken was, begaven, in de stilte des avonds, eenige der leden van het bestuur zich naar de hoogst gelegen plaatsen van het dorp en riepen met luider stemme, die over de geheele buurt weerklonk, de lieden op, om den volgenden ochtend op eene bepaalde plaats te zamen te komen.

Toen de desa's zich meer en meer uitbreidden, werd het bezwaarlijk nog langer op deze wijze te werk te gaan, en waar de stem te kort schoot, werd daaraan te gemoet gekomen door te midden van het dorp een uitgeholden boomstam op te hangen, welke later, toen overal dorpstempels verrezen, eene plaats kreeg in den voorhof dier gebouwen.

Een ander bezwaar waaraan moest worden tegemoet gekomen, bestond daarin, dat die vergaderingen, op onbepaalde tijden onverwachts plaats hebbende, vele der leden in hunne bezigheden stoorden, of wel dat sommige hunner, van huis zijnde, niet aan de oproeping konden voldoen. Daarom is toen het houden van vergaderingen op bepaalde dagen aangenomen, en wel veelal eenmaal 's maands in elken tempel. Er werden dagen voor gekozen die gemakkelijk zijn te

onthouden, en bijna overal vergaderen tegenwoordig de leden der vereeniging bij volle maan (poernama) in den dorpstempel, bij nieuwe maan (tilĕm) in den doodentempel. In sommige gevallen wordt de desa als onrein beschouwd, o. a. als eerst kortelings een sterfgeval heeft plaats gehad; dan mag gedurende een zeker aantal dagen niemand in de tempels binnentreden, de deuren er van worden op slot gedaan en de vergaderingen worden niet ver van daar op straat gehouden.

Een ieder kan dus weten op welken dag hij moet zorgen in de desa tegenwoordig te zijn. Toch geven de klians, die er eerder dan de andere desalieden toe komen nu en dan den almanak te raadplegen, den avond te voren aan de dienstdoende saja 's last, de leden aan hunne verplichting te herinneren. Wanneer daarbij geene bijzondere bevelen behoeven overgebracht te worden, heeft de oproeping plaats door een zeker aantal slagen te doen weerklinken op het signaalblok, hetgeen den volgenden morgen drie malen herhaald wordt, met zoodanige tusschenpoozen dat de als tijdmeter dienstdoende, in een bak met water geplaatste, klapperdop eenmaal volgeloopen is door de kleine opening, daarin van onderen aangebracht.

Eene eigenaardige gewoonte is het in sommige desa's, dat alle desaleden ter vergadering gaande hunne patjols medebrengen om, alvorens de beraadslagingen te beginnen, het geheele erf der tempels waarin zij te zamen komen schoon te maken.

De klian en de saja 's zijn daarvan vrijgesteld, en terwijl de anderen aan het werk zijn, branden zij de reukoffers op de altaren in den tempel, waarvan de opstijgende rook den déwa's moet mededeelen, dat er vergadering zal worden gehouden en hunnen zegen daarover afsmeeken. Het voornaamste bestanddeel dier offers behoort te zijn het welriekende sandelhout (tjĕnana), doch, daar dit vaak moeielijk te krijgen en kostbaar is, kan ook worden volstaan met het hout genaamd „madjagaoe", dat op vele plaatsen in de Balische bosschen voorkomt. Bij de vergaderingen in den doodentempel moeten

de saja's een stel nieuwe kleeren voor de déwa's medebrengen, die zij later echter weer mee naar huis nemen.

De vergaderingen hebben tegenwoordig gewoonlijk 's ochtends plaats, of later op den dag wanneer in de desa veel opiumschuivers zijn. De voorgeschreven kleeding is af hangend bovenkleed met een buikband er over heen gebonden en eene kris in den gordel gestoken, het bovenlijf onbedekt. De leden komen te zamen in de binnen den dorpstempel staande loods, balé-agoeng genaamd, en nemen aldaar plaats, het bestuur aan de bovenzijde en verder de gewone leden in eene bepaalde orde gerangschikt, naar mate van den tijd van lid worden der vereeniging in geval de gewoonte dat meebrengt, overigens zitten zij door elkander al naar het valt Ook de tempelbeambten zijn tegenwoordig; soms vergaderen zij op eene afzonderlijke plaats om hunne besprekingen te bepalen tot de zaken die speciaal aan hunne zorg zijn toevertrouwd, terwijl de jonge lieden, die nog niet in aanmerking komen voor het lidmaatschap der vereeniging, doch wien toch reeds eenige diensten zijn opgedragen, een derde groep binnen den tempel vormen.

De zaken die op de vergaderingen door de kramadesa's worden besproken, omvatten alles wat in de desa van belang in de laatste maand is voorgevallen, voorts wordt nagegaan welke tempels herstelling noodig hebben en welke algemeene offerfeesten in de eerstvolgende maand moeten plaats hebben.

Een voornaam punt der besprekingen betreft de inkomsten en de uitgaven der desa, en aangezien de pĕnjarikan in den regel de man is die met het beheer van de eigendommen en het geld der vereeniging belast is, zoo treedt hij daarbij op den voorgrond en moet rekening en verantwoording aan de desa afleggen, het saldo dat in kas is, moet door hem worden vertoond, evenals al de voorwerpen die in pand zijn gegeven, door degenen die een gedeelte van het geld der desakas tegen betaling van interest te leen hebben ontvangen.

Alvorens na te gaan hoe de administratie door hem wordt gevoerd, zal in het kort worden vermeld, welke inkomsten in de kas der desavereeniging vloeien.

De oorspronkelijke toestand was, dat al hetgeen voor de desavereeniging benoodigd was door de leden in natura werd opgebracht; geld was toen in het geheele land, evenals thans nog in de afgelegen bergdesa's zeer weinig in omloop. Een ieder verkreeg zijn levensonderhoud nagenoeg geheel van de bouwgronden en stelde een gedeelte zijner producten ter beschikking van de desavereeniging. Wie djagong of katjang had geoogst, bracht daarvan een mandje grooter of kleiner al naar mate het lijden kon, bij een der leden van het dorpsbestuur aan huis; wie klapperboomen op zijne tĕgalvelden had staan, plukte daarvan tegen den tijd dat de offerfeesten gevierd zouden worden eenige vruchten, en bezorgde ze op dezelfde plaats. Wanneer ieder zijne bijdrage geleverd had, zonderde de koebajan een deel daarvan af dat in natura voor de offeranden en den gemeenschappelijken maaltijd gebruikt moest worden en het overschietende ruilde hij tegen andere benoodigdheden van het feest, speenvarkens, kippen, rijst, etc., tenzij, zooals soms plaats had, ook met de levering dezer zaken elk der desaleden beurtelings werd belast. Rijst werd alleen aan de desa opgebracht als er gagavelden op haar gebied gelegen waren, daar sedert onheuchelijke tijden de sawahs door de desavereenigingen aan den vorst ter belastingheffing zijn afgestaan geweest.

Waren hout, alangalang, bamboe, idjoek, of andere materialen benoodigd voor den opbouw of het herstel van tempels, hanenvechtbanen, balé's of andere der desavereeniging toebehoorende gebouwen, dan werden deze in het bosch gekapt of verzameld, doch waren ze daar niet te vinden, dan moesten de bezitters van tuinen toestaan dat ze op hunne gronden gehaald werden, zonder daarvoor recht op schadevergoeding te hebben.

Van al deze heffingen was niemand vrijgesteld, dewijl zij beschouwd werden als den goden aangeboden offeranden, en

het niet bijdragen daaraan, door wien ook, zeker ongeluk over diens hoofd zou brengen.

Op verschillende plaatsen bestaan die heffingen in natura van de gronden (amoean) nog, elders hebben zij plaats gemaakt voor belastingen in geld.

Volgens voorschrift van een oud desareglement moeten de volgende betalingen door de desalieden plaats hebben: 1e pĕngampĕl, 2e pangĕbaktian, 3e panĕmbak paras, 4e pangĕtoes djangan, 5e oepĕti, 6e sasalaran. De drie eerstgenoemden hebben betrekking op het gebruik van over het desagebied stroomend water, de niet betaling daarvan werd gestraft met het onthouden van dat besproeiingswater; zij zijn gedeeltelijk in onbruik geraakt sedert de beschikking over het stroomende water door den soeverein aan zich is getrokken. De laatstgenoemde heffingen hadden meer betrekking op den grond zelven en de aldaar voorkomende gewassen; zij moesten spoedig na den oogst worden voldaan op verbeurte eener boete bij verzuim.

De belangrijkste daarvan is de „oepĕti", welk woord ten naasten bij zoude zijn weer te geven door *huursom*, hoewel die betaling toch nog een eenigszins ander karakter draagt. De desavereeniging heeft de beschikking over alle gronden op het desagebied voorkomende. In de eerste plaats moeten daarvan profiteeren de leden der vereeniging zelven, doch als erkenning van het eigendomsrecht der goden en van het beschikkingsrecht der desavereeniging betalen zij in sommige desa's jaarlijks eene zekere som, hetgeen overal regel is, wanneer degeen die het genot heeft van den grond uit eene andere desa afkomstig is. Over deze aangelegenheid zal uitvoeriger gehandeld worden, wanneer de verschillende vormen van grondbezit ter sprake komen. Voor het oogenblik kan worden volstaan met de vermelding, dat ook deze gelden in de desakas vloeien.

Eene andere inkomst wordt wel verkregen uit de opbrengst van eenige bebouwde velden, waarvan de desa op de eene of andere wijze het bezit heeft verkregen, hetzij dat ze voor

geld uit de desakas zijn aangekocht van dengene die er zijn geld en arbeid aan ten koste gelegd heeft om ze te ontginnen, hetzij dat woeste gronden door gezamenlijke krachten van de leden der vereeniging in ontginning zijn gebracht en daardoor een blijvende waardevermeerdering hebben ondergaan, dus eenig kapitaal vertegenwoordigen.

Die gronden worden op verschillende wijzen geëxploiteerd; soms blijven de leden ze, ook nadat de ontginning tot stand gekomen is, gezamenlijk bewerken en dan komt de geheele opbrengst er van ten voordeele der vereeniging; veelal echter worden zij tegen genot van de helft der opbrengst aan anderen ter bewerking afgestaan, waarbij aan de leden der vereeniging den voorrang wordt toegekend. Wanneer die velden voor een zekere som verhuurd worden, ontvangt de dorpsschrijver het geld, om het in de desakas te storten.

Hiervoren werd reeds de aandacht gevestigd op de voordeelen voor de desa voortvloeiende uit eene heffing op de weddenschappen, aangegaan bij hanengevechten; vroeger vormden deze inkomsten een niet onbelangrijk bedrag, daar er toch desa's waren bij wier jaarlijksche hanenklopperijen op een vijfhonderdtal personen de verplichting rustte, elk met een of twee paar hanen aldaar te verschijnen.

Deze bronnen van inkomsten hebben echter opgehouden zoo rijkelijk te vloeien als vroeger. De sawahs, welke langzamerhand in vele streken het grootste deel bouwgronden zijn gaan uitmaken, werden aan het beheer der desa onttrokken en leverden haar dus zelfs niet meer de geringe inkomsten welke zij vroeger van die gronden, toen ze nog tĕgalvelden en tuinen waren, trokken, en de hanengevechten werden door het Europeesche bestuur verboden of zooveel mogelijk tegengegaan.

De desavereeniging moest dus op eene andere wijze aan geld komen en deed dit door, telkens wanneer het noodig was, een hoofdelijken omslag te houden over alle leden, waarbij, in het geval de vereeniging ook buitengewone leden telde, deze slechts voor een half aandeel van de gewone

leden werden aangeslagen. Daar langzamerhand, in de laatste dertig jaren, betrekkelijk veel geld in omloop is gekomen dank zij den aanplant van koffie en de komst van vreemde handelaren in wier dienst een goed daggeld te verdienen is, valt het betalen van den hoofdelijken desaomslag niet zwaar, en zelfs is menige desakas van een klein kapitaaltje voorzien.

Sommige desareglementen bevatten het verbod van dit geld interest te trekken, dewijl het eigenlijk het eigendom is der goden en dan ook grootendeels te hunnen behoeve wordt aangewend, maar in den regel wordt in het uitzetten gedurende den tijd dat het nog niet benoodigd is geen bezwaar gezien, mits een deugdelijk onderpand gesteld worde, een kris of ander wapen, dan wel eenig kleedingstuk; degenen die zeer arm zijn, geven hun huis en erf in pand, of hun landbouwgereedschap in de tijden dat niet op de velden gewerkt behoeft te worden. Ook persoonlijke borgtocht is niet uitgesloten

Van alle transacties wordt door den pĕnjarikan aanteekening gehouden op een lontarblad, de „pĕlawangan", die, wanneer kwesties zich voordoen, geldt voor volledig bewijs.

In de wijzen van het administreeren der desa-aangelegenheden, zijn thans nog in Boelèlèng verschillende stadieën op te merken, naar mate der ontwikkeling welke de bewoners der desa bereikt hebben, en aangezien sommige daarvan mettertijd wel zullen verdwijnen, worde er hier eenigszins uitvoerig melding van gemaakt.

Aanvankelijk bestond geene behoefte aan eenige administratie; wanneer door de desa werk verricht moest worden, kwamen alle leden der vereeniging bijeen, overlegden hoe zij dat het gemakkelijkst zouden doen, en togen daarna allen te zamen aan het werk; wanneer zij in eenen dag niet gereed kwamen, maakten zij, alvorens uiteen te gaan, afspraak om eenige dagen later het werk voort te zetten.

Toen de desa zich uitbreidde, was het eerste bezwaar dat

zich tegen eene dergelijke regeling deed gevoelen, de groote verspilling van werkkrachten, die plaats had wanneer het betrof een werk van kleinen omvang, waaraan slechts een gering aantal lieden te gelijk bezig konde zijn. Het lag voor de hand aan dat bezwaar te gemoet te komen door om beurten te werken, waartoe het noodig was aanteekening te houden van de namen der leden en de werkbeurten die zij verricht hadden.

Hoe echter wordt te werk gegaan in de desa's waar niemand de kunst van schrijven verstaat? Dit is tegenwoordig hooge uitzondering, maar we vinden er toch een voorbeeld van in de oude desa Sĕmbiran. Niemand in die vrij volkrijke desa kan schrijven, zoodat er zelfs geen ledenlijst (pipil) bestaat, als waarop elders de leden der desavereeniging in eene bepaalde volgorde voorkomen. In dit gemis wordt voorzien door een sterk geheugen; sommige der desabewoners hebben de namen van alle leden der vereeniging, een zestigtal, in hun hoofd in de volgorde als waarop zij lid van de vereeniging geworden zijn en kunnen die als een versje opdreunen. Voorts houden zij er bij wijze van boekhouding alleen een lontarmandje op na, gevuld met een even groot aantal steenen als er leden zijn, en waarvan elk dus een hunner representeert. Moet nu een bepaald aantal desaleden uitkomen om de eene of andere werkzaamheid te verrichten, zoo komt de met de administratie belaste persoon te zamen met hen die de oproepingen doen, en telt uit het mandje zooveel steenen af als er personen noodig zijn; bij elk daarvan vermeldt hij den naam van een der desaleden, zooals ze in het versje op elkaar volgen; de andere aanwezigen moeten trachten die namen te onthouden en bij hun aan huis de oproepingen doen. Hij heeft nu alleen goed in het geheugen te prenten den naam van dengene die het laatst uit het mandje is gekomen om, wanneer later op nieuw dienstplichtigen moeten uitkomen, met den daarop volgende te kunnen beginnen. Daar elders in Boelèlèng de schrijfkunst

vrij algemeen beoefend wordt, is het wel opmerkelijk, dat men daarmede in Sĕmbiran zoo ten achteren is, een gevolg van de afzondering waarin de bewoners zich hebben gehouden. Evenwel, langzamerhand begint ook hier de beschaving veld te winnen, want op de vraag, of er ook niemand was die lezen kon, meldden zich na lange weifeling een drietal desalieden aan, die er voor uitkwamen dat, te zamen raadplegende, zij een lontarbriefje, mits het niet langer was dan een paar regels, wel eens hadden ontcijferd. Ondanks dit heuchelijke verschijnsel, doet dus het districtshoofd verstandig met, als hij naar deze desa bevelen zendt, aan zijn brief een duidelijke mondelinge boodschap toe te voegen.

Een pendant van dezen toestand levert de desa Pĕdawa, hoewel ontegenzeggelijk, in vergelijking met Sĕmbiran, vooruitgang valt te constateeren. De voornaamste der op de hier bestaande desavereeniging rustende verplichting is ook weer het verrichten van desa- en heerendiensten en de desalieden zagen in, van hoeveel belang het voor hen was te dien opzichte eene goede en rechtvaardige regeling te treffen, vooral wat de verdeeling onder elkaar betrof, en daarbij tevens een ieder schadeloos te stellen voor de zaken die hij ten dienste der vereeniging levert, zonder gebruik te maken van geld, daar de desa geenerlei inkomsten bezit. Deze taak is opgedragen aan een lid van het dorpsbestuur, den „bahan", doch de tegenwoordige titularis verstaat de kunst van schrijven al evenmin als zijne voorgangers.

Op ingenieuse wijze zijn zij daaraan te gemoet weten te komen, en de geheele desa-administratie wordt door den bahan gehouden op een stok, die reeds zoolang men zich heugt, en zoover de overlevering strekt, daarvoor dienst heeft gedaan. Het is een vierkante stok, ongeveer twee en halve meter lang en drie centimeters in het vierkant. Daarop heeft elk der desaleden zijne vaste plaats, bestaande uit een vierkant vakje, dat door eene insnijding van het volgende gescheiden

is. De leden van het bestuur staan vooraan, daarna volgen van rechts naar links de gewone leden in dezelfde volgorde als zij lid van de vereeniging geworden zijn, zoodat degeen die het laatst is toegetreden, het achterste vakje inneemt. Op zulk een plaatsje, niet grooter dan tien vierkante centimeters, wordt voor elk desalid, zijn geheele leven lang, aanteekening gehouden van de desa- en heerendiensten die hij verricht en van de leveranties die hij ten behoeve der desa gedaan heeft.

Voor elken dag dat er gewerkt is ten behoeve van de desa of van den soeverein, wordt door den bahan op het vakje van degenen die er aan deelgenomen hebben, met houtskool twee stippen gezet; zoodra het aantal dier stippen tien bedraagt, worden zij uitgewischt en vervangen door eene kleine inkeping onder aan den rand van den stok, tien dergelijke inkepingen worden vervangen door het inslaan van een klein bamboezen pinnetje aan de bovenzijde van het vakje, terwijl daarna de plaats, waar de inkepingen waren aangebracht, met een mes weer wordt glad gesneden. Zijn er op de plaats van een der desaleden tien stiftjes bijeen, zoo worden deze vervangen door een enkel maar van dubbele breedte, dat dus dezelfde waarde vertegenwoordigt als tien gewone stiftjes of honderd inkepingen of duizend stippen.

Degenen die bij de tempelfeesten of bij het herstel van aan de desa toebehoorende gebouwen, zekere leveranties in eetwaren of materialen doen, worden daarvoor op den stok gecrediteerd met eenige stippen, waarvan het aantal varieert naar de meerdere of mindere waarde van het geleverde.

Het gevolg is, dat hoe langer iemand lid is der desavereeniging, hoe meer diensten hij te haren behoeve verricht heeft, zooveel te meer pinnetjes zijn geslagen en inkervingen gemaakt op de plaats, die hij op den stok inneemt. Wanneer men dus te Pĕdawa zegt, dat iemand heel wat op den kerfstok heeft, dan wordt daarmede juist het tegenovergestelde te kennen gegeven als in ons spraakgebruik.

Het voordeel dat het den desaman oplevert. veel op den

kerfstok te hebben, springt het duidelijkst in het oog wanneer we nagaan hoe de oproepingen door den bahan geschieden. Stel er is last gekomen van het districtshoofd, dat den volgenden dag tien dienstplichtigen moeten werken aan den grooten weg. De bahan ontbiedt dan de twee personen die hem voor het doen der oproepingen ter zijde moeten staan. Zijn zij gekomen, dan neemt hij den kerfstok ter hand, en zoekt daarop de plaatsen uit waar het kleinste aantal stiftjes en inkepingen zich bevinden. Van den laagste beginnende geeft hij de namen van de eigenaren dier plaatsen, die hij door de lange oefening zeer goed kent zonder dat er iets op geschreven staat, aan zijne helpers op, totdat er tien bij elkaar zijn, en meteen crediteert hij elk hunner met twee stippen. Door deze regeling wordt het voordeel verkregen, dat de diensten het zwaarst drukken op de jongelieden. Hoe ouder een dienstplichtige wordt, hoe grooter aantal stiftjes hij heeft en hoe zeldzamer het dus voor zal komen, dat hij wordt opgeroepen of iets moet leveren.

Degenen die zonder geldige reden verzuimen aan eene oproeping gehoor te geven, worden gestraft met veertien dagen huisarrest, gedurende welken tijd zij onder geen voorwendsel hunne woning mogen verlaten (makoeroeng). Het violeeren van dat arrest wordt gestraft met het uittrekken van een stiftje op de plaats die de desaman op den stok inneemt, en bekommert hij zich heelemaal niet om de bevelen van het desabestuur, dan wordt hij uit de vereeniging gestooten en aan den vorst uitgeleverd die met hem doen kan wat hij wil, mits hij zorge dat de weerspannige, zoolang hij geen vergiffenis heeft gekregen van zijne desagenooten, niet binnen het desagebied terugkeere.

Ook alle boeten aan leden der vereeniging opgelegd worden op dien stok verrekend, en maakt iemand het zoo bont, dat alle vroeger verkregen bonnes marques in ruil voor boeten zijn uitgewischt, dan krijgt hij schuld aan de desa, en van de hoegrootheid daarvan wordt op dezelfde wijze op den stok aanteekening gehouden, maar de teekens worden dan aan de

tegenovergestelde zijde geplaatst, dus de inkervingen worden in de plaats van onderaan nu bovenaan gemaakt, etc.

Sterft iemand, dan wordt zijne rekening afgesloten door het halen van een kruis door zijne plaats op den stok. Degeen die weduwnaar wordt, houdt op aan de diensten deel te nemen en zijne rekening wordt op den stok naar eene afzonderlijk daarvoor bestemde plaats pro memorie overgebracht, voor het geval hij later weer mocht huwen.

Deze kerfstok, door de desalieden „ganti" genaamd en van eene zeer duurzame doch zachte houtsoort vervaardigd, is reeds aan drie kanten in dienst gesteld en heeft door het langdurige gebruik (zelfs bij overlevering is niet bekend dat hij ooit verwisseld is) vele mutilaties ondergaan, terwijl de pinnen, die als stekeltjes naar alle kanten uitsteken, aan dat voorwerp een allergrilligsten vorm geven. De bahan maakt er echter een zeer handig gebruik van, hij behoeft maar even op een vakje zijn aandacht te vestigen, om dadelijk te zeggen aan welke der zeventig leden van de vereeniging het toebehoort en hoe diens rekening staat. Voor de desa heeft die stok daardoor de grootste waarde; als de kostbaarste poesaka wordt hij bewaard en de desalieden verklaarden, dat zij letterlijk geen raad zouden weten, wanneer hij door brand of ander ongeval verloren mocht gaan.

De bovenverhaalde zijn de twee gevallen van de meest primitieve boekhouding in de desa, waarbij nog in het geheel geen schrift te pas komt, terwijl toch, vooral in het laatst geciteerde geval, het beoogde doel zeer goed wordt bereikt.

Bij het volgende stadium dat wij te vermelden hebben, wordt reeds van het lontarblad en de schrijfstift gebruik gemaakt, doch de wijze van boekhouding vertoont toch nog eenige overeenkomst met de voorgaande en is klaarblijkelijk ook ontstaan in een tijd toen het geld nog schaarsch was. De namen van de leden der vereeniging zijn op lontarbladen geschreven en daarachter ziet men een aantal nullen geplaatst,

bij den een meer dan bij den ander, sommige dier nullen zijn weer doorgehaald. Zij vormen ook een deel van de eenvoudige desa-administratie. Wanneer namelijk iets door de desalieden in onbetaalden arbeid ten behoeve der vereeniging verricht zal worden, moet degene die eene werkbeurt (asĕlid) verzuimt, daarvoor de matige boete betalen van 25 kèpèngs. Zijn er nu materialen benoodigd voor het herstel van een der dorpsgebouwen of dergelijk doeleinde, doch niet in zoo groote hoeveelheid dat het over alle leden kan omgeslagen worden, dan koopt de pĕnjarikan (dorpsschrijver) die materialen van sommige der inwoners, die daarvan het ruimst zijn voorzien. Wanneer over den prijs tot overeenstemming is gekomen, betaalt hij dien echter niet in geld, maar teekent op de lijst achter den naam van den leverancier zoo vele nullen aan dat hun aantal met 25 vermenigvuldigd den prijs weergeeft van het geleverde. De desa staat dus bij hem in het krijt en hij kan daarvan gebruik maken, om eenigen tijd lang niet deel te nemen aan de desadiensten; telkens wanneer hij verzuimt, wordt achter zijn naam een nul doorgeschrapt, hetwelk in de plaats treedt van de betaling der bovenvermelde boete van 25 kèpèngs.

De administratie eener nieuwere desa, wier inwoners op de hoogte zijn van hun tijd, is omslachtiger, doch de omvang van het dorpsarchief, dat in zijn geheel in een mandje van lontarbladen wordt geborgen, is ook daar nog van bescheiden afmetingen. Op ons verzoek aan den pĕnjarikan, die de bewaarder is van het archief en van wiens hand de meeste stukken zijn, zal hij licht bereid gevonden worden het mandje uit te pakken en zoo de administratie naar behooren gehouden is, zal het blijken de volgende geschriften te bevatten:

1° een awigawig of dorpsreglement ;—

2° een reglement op de hanengevechten ;—

3° een lijst van de leden der dorpsvereeniging (pipil);—

4° een lijst van de aan de leden wegens verzuimde verga-

deringen, het niet deelnemen aan verplichte werkzaamheden, of andere kleine vergrijpen tegen de dorpsregelingen, opgelegde boeten;—

5° eene afzonderlijke administratie der desagelden, vermeldende aan wie sommen daarvan zijn uitgeleend, tegen welke onderpanden, hoe het staat met de renterekening, etc; —

6° eene regeling der werkbeurten voor verschillende werkzaamheden die in het belang der desa moeten plaats hebben;—

7° eene regeling der „sajadiensten" (zie boven) tusschen de leden der vereeniging;—

8° eene lijst vermeldende tot welke leveringen in natura elk der leden bij de groote feesten in de tempels verplicht is;—

9° een afschrift van eenige door den vorst uitgevaardigde pĕswara's (verordeningen), waarbij ook de belangen der desa in kwestie betrokken zijn.

HOOFDSTUK V.

DE DESAREGLEMENTEN.

Hun oorsprong. Vervaardiging door den vorst of in de desa onder sanctie van den vorst. Tijd van uitvaardiging. Eerbewijzing aan de oude geschriften. Raadpleging.

Onder de geschriften die het dorpsarchief bevat, werd in de eerste plaats melding gemaakt van het dorpsreglement, waaruit hierboven ook reeds bepalingen werden geciteerd. De meeste desa's van oost- en midden-Boelèlèng zijn in het bezit van een dergelijk geschrift, welks bepalingen alleen van kracht zijn binnen de grenzen van het gebied der desa zelve, en dat dus een geheel locaal karakter draagt.

De gewoonte om dergelijke geschriften te vervaardigen, is waarschijnlijk ontstaan in den tijd dat Hindoe-Javaansche grooten zich op Bali kwamen vestigen en, hetzij door kracht

van wapenen, hetzij door den glans welke in het oog der bewoners van den archipel het machtige Javaansche rijk omgaf en ook op de naar Bali overgekomen Javanen afstraalde, er in slaagden zich van de heerschappij over dat eiland meester te maken. Dat elke Balische desa op zich zelve staat en eene kleine republiek vormt, bleek reeds voldoende uit al het voorafgaande: over den aard van het soevereine gezag zal hierna nog afzonderlijk gehandeld worden; voldoende is het thans alleen te constateeren, dat de Balische soeverein oorspronkelijk niets anders was dan een scheidsrechter, door de desa's verkozen om de geschillen te berechten, die mochten rijzen tusschen eenige dier desa's of tusschen de bewoners eener desa onderling, wanneer die niet tot eene minnelijke schikking gebracht konden worden, en als de desa's de macht niet hadden eene door hen genomen beslissing te doen opvolgen.

Wie daarom tot scheidsrechter, later de soeverein, verheven werd, was eene kwestie van weinig belang, mits hij de macht bezat zich te doen eerbiedigen en aan de desa's bescherming te verleenen, en ook met het voorbehoud, dat hij geen inbreuk maakte op de desahuishouding en op de van ouds geldige gewoonten en gebruiken. Dit laatste vooral was een punt dat zwaar bij de desalieden woog, hunne geheele samenleving, het ontstaan en de inrichting der desavereeniging was gebaseerd op die van ouds geldige door hunne voorvaderen hun overgeleverde adat, waaraan zij meer waarde hechtten dan aan iets anders ter wereld. Alvorens zich te stellen onder de hoede van een soeverein die, eenmaal gekozen zich gewoonlijk eene groote macht verwerft, wiens uitspraken zoolang hij zijne waardigheid bekleedt bijna zonder voorbehoud worden opgevolgd, was het van het grootste belang voor de desalieden, vooral als de soeverein die zij hadden verkozen, of aan wiens gezag zij zich moesten onderwerpen, een vreemdeling was in het land, zich de zekerheid te verschaffen, dat door hem op de oude dorpsadat geen inbreuk gemaakt zoude worden.

De Hindoe-Javaansche heerschers van hunne zijde, waren volkomen bereid om aan dat rechtmatige verlangen der desalieden te voldoen, daar hunne eigene belangen er niet door geschaad werden; zooals later toch blijken zal, stond hetgeen hun doel was bij het streven naar de soevereine macht, met de al of niet handhaving der adat in geene betrekking.

De personen die naar de heerschappij dongen of deze reeds hadden verkregen, zochten dus de bevolking ten aanzien hunner bedoelingen gerust te stellen, en het middel daartoe was spoedig gevonden. Voor elke desa zouden die gebruiken en van ouds bestaande instellingen, waaraan zij de meeste waarde hechtten, op schrift gesteld en door den vorst gesanctionneerd worden, waardoor hij zich gebonden zou achten daarop nimmer inbreuk te maken, terwijl dat geschrift tevens voor de desalieden zelven en hunne afstammelingen als een leiddraad zoude dienen, om te weten hoedanig te werk moest worden gegaan wanneer zich moeielijkheden of verschil van opinie onder hen in de desa voordeden.

Deze omstandigheid als aanleiding tot het ontstaan der desareglementen aannemende, verklaart het zich ook, dat zooveel verscheidenheid bestaat, zoowel in de wijze van uitvaardiging als in den inhoud daarvan.

Sommige vorsten hebben in het verleenen dier geschriften een middel gezien, om hunne macht te toonen en te bevestigen. Zij hebben de hoofden der desa's tot zich laten komen, hun mededeeling laten doen van de instellingen der desa en hetgeen zij daarvan gewaarborgd wenschten te hebben. Door hunne eigen schrijvers hebben zij dat op schrift laten stellen en daarna met hun zegel bekrachtigd.

Anderen zijn verder gegaan en hebben aan het door de desalieden opgegevene nog iets toegevoegd van hun eigen maaksel, of in de desareglementen ook vele bepalingen doen opnemen die zoo voetstoots uit de Hindoesch-Javaansche wetboeken werden overgenomen, zooals ze hun door de bewaarders daarvan, de hoogepriesters (pĕdanda), werden op-

gegeven. Die wetboeken zijn geschreven in de oud-Javaansche taal en worden door de priesters zelven dikwijls maar ten halven verstaan, voor de eenvoudige desalieden zijn zij natuurlijk geheel onverstaanbaar. Het wordt echter door de Balineezen nu eenmaal voornaam geacht om hunne geschriften met kawiwoorden te doorspekken, en al moeten zij de eenvoudigste zaak ter wereld op schrift stellen, toch zullen zij altijd hun best doen er te pas of te onpas een paar vreemde woorden in te voegen.

Daaraan is toe te schrijven de pedante stijl, welke de meeste geschriften, ook daar waar zij over de oud-Balische desa-adat handelen, kenmerkt en waarin de schrijvers van de vorsten hun glorie zoeken, al spreiden zij ook te gelijk eene groote mate van gemaakte bescheidenheid ten toon. In een dier geschriften vangt de schrijver zijn arbeid aan met te verklaren, dat hij een zeer dom mensch is en dat dit, althans wat de sterrenkunde betreft, werkelijk het geval is, bewijst hij onwillens direct door er bij te voegen, dat zijn pogen (om zijne taak naar behooren te vervullen) even weinig uitwerking zal hebben als een ster die tegen de maan aanbotst. Mijn schrift, zegt hij, is zoo verward, dat het wel gelijkt op de sporen die een krab nalaat in het zand, en mijn werk zal zoo nutteloos zijn en even spoedig te niet gaan, als dat van den man, die delft in het zand aan den oever der zee.

Niet alle desageschriften echter, zelfs niet de meesten, zijn door de vorsten zelven of door lieden uit hunne onmiddellijke omgeving vervaardigd. Wanneer hunne heerschappij reeds voldoende gevestigd was, hun zoovele inkomsten waren toegekend dat zij voldoende hadden om ruimschoots in al hunne behoeften te voorzien, dan wijdden zij zich verder aan het leiden van een aangenaam leven en hadden maar het liefst, dat de desalieden hen met rust lieten, en zooveel mogelijk hunne zaken zelven beredderden. Daarom ook vonden zij het dikwijls zeer goed, dat de desareglementen maar in de desa vervaardigd werden, zonder dat zij er zich veel om bekommerden wat er al dan niet in werd gezet.

De desalieden zelven beschouwden de zaak echter als van het grootste belang, en er mag dus wel even bij stil gestaan worden, hoe zij bij het vervaardigen dier geschriften te werk plachten te gaan.

Als in alle zaken van aanbelang, moest ook in deze de godheid gekend worden; zij toch wordt beschouwd als de oorsprong en de bron van alle adat. Bij de eerstvoorkomende gelegenheid dus dat de godheid in den tempel was neergedaald, werd haar mededeeling gedaan van het voornemen der desalieden en afgevraagd, of dat voor de desa heilzame gevolgen zou hebben en hoe daarbij te werk gegaan moest worden; van daar dan ook dat in sommige dier geschriften wordt vermeld, dat zij den geopenbaarden wil der godheid bevatten. De vervaardiging was dan verder overgelaten aan den pasĕk of de andere personen, die aan het hoofd der desavereeniging geplaatst waren en die door den pĕnjarikan werden bijgestaan om hunne ideeën op schrift te brengen.

Was het ontwerp van het reglement klaar, dan werd het aan alle leden der desavereeniging voorgelezen, die er nogmaals over beraadslaagden en na afloop daarvan begaven eenige leden van het bestuur er zich mede naar den poenggawa, welke den vorst in die streek vertegenwoordigde en, als de inhoud ook diens goedkeuring wegdroeg, was het, zoo hem een uitgebreide volmacht was verleend, voldoende dat hij er zijn zegel aan hechtte om het van kracht te doen zijn of, zoo zijne positie meer van ondergeschikten aard was, begaf hij, te zamen met de desalieden, zich daarmede tot den vorst om diens sanctie te verzoeken. Wanneer deze laatste het standpunt, dat hij behoorde in te nemen, goed begreep; wanneer hij er zich namelijk toe bepaalde, zijne tusschenkomst alleen dan te verleenen, wanneer de desa's, van welke hij zijn mandaat ontvangen had, zulks verzochten en dan nog zooveel mogelijk rekening te houden met het verlangen der desalieden zelven; alleen dan zijne eigen opinie op den voorgrond te stellen of door te drijven, wanneer zijne onderdanen, of meerdere desa's onderling, niet tot overeen-

stemming konden komen; dan maakte hij nimmer bezwaar, om aan de door de bewoners eener desa onder elkaar getroffen schikkingen zijn zegel te hechten, wanneer zij niet indruischten tegen het belang van andere desa's, het algemeen belang en zijn eigen belang.

Daardoor werd tevens voor het vervolg nog meer te gemoet gekomen aan het verlangen van den vorst en zijne onmiddellijke omgeving, om als hunne macht eenmaal goed gevestigd was, zoo min mogelijk in hunne indolente leefwijze en hunne vermaken gestoord te worden. Konden de desalieden het over eenige zaak niet eens worden, dan bestond nu de gelegenheid voor hen, om door raadpleging van hun desareglement tot eene beslissing te geraken, zonder den weg naar Boelèlèng te behoeven af te leggen, en zonder de vorsten en poenggawa's daarmede lastig te moeten vallen.

Thuis gekomen met hun door den landsheer bekrachtigd geschrift, brachten de desalieden het allen te zamen naar den tempel, en beloofden onder het uitspreken eener vervloeking (mĕsontèng, meer gebruikelijk mĕsasat) de bepalingen er van getrouw te zullen opvolgen. Een dier geschriften o. a. vermeldt, dat wie zich om den inhoud niet bekommert, eerst zijn verstand zal verliezen, daarna zijn spraak, en eindelijk het leven.

De awigawig's op die wijze tot stand gekomen zijn dus zuiver desageschriften, waarin eenige oude gewoonten zijn te schrift gesteld, met het doel om te allen tijde hunne opvolging te verzekeren. Evenwel, ook wanneer ze in de desa vervaardigd zijn, is niet nagelaten er naar beste vermogen hier en daar opgevangen kawiwoorden doorheen te mengen, ten nadeele zeer zeker van de duidelijkheid.

Op die wijze werden de desageschriften zeer verschillend van inhoud, zijnde het geheel aan de vrije keuze der desalieden overgelaten, wat zij er in wilden opnemen; het hing dus veel van de omstandigheden af en van de aangelegenheden die in den laatsten tijd in eenige desa het meest op den voorgrond waren getreden, om uit te maken wat noodig

te achten was in het desageschrift voor vast te omschrijven. Dikwijls hadden ook na de uitvaardiging nog bijvoegingen plaats, wanneer leemten daarin werden opgemerkt. Evenwel, daar de desa's allen nagenoeg in eene zelfde omgeving zijn geplaatst, dezelfde beheerschers hebben gehad, vooral ook daar de godsdienst van allen gelijk is, zoo bepalen de afwijkingen ten aanzien der behandelde onderwerpen zich gewoonlijk tot de details, waardoor het mogelijk was, door compilatie van eenige exemplaren, er een algemeen beeld van te ontwerpen, zooals plaats had in de vertaling door den heer R. van Eck en schrijver dezes geleverd in het tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, deel 23. Voor den algemeenen inhoud dier geschriften, kan dus daarheen verwezen worden.

In het landschap Djambrana komen dergelijke geschriften niet voor. In Boelèlèng bedraagt hun aantal ruim vijftig; van den inhoud van allen moest bij het in de laatste jaren ingestelde onderzoek kennis genomen worden en de daarin aangetroffen bijzonderheden, voor zoo ver ze thans nog bestaande toestanden betreffen, werden benut voor deze schets van de inrichting en werking der desavereenigingen.

De meeste desareglementen bestaan uit een tien tot twintigtal aan beide zijden beschreven lontarbladen in een houten band te zamen gevat.

Omtrent den tijd van uitvaardiging zijn niet altijd voldoend nauwkeurige inlichtingen te verkrijgen. Wel vermelden vele aan het einde een jaartal, doch dat slaat meestal op den tijd van vervaardiging van het afschrift. De oudsten dier afschriften dateeren van eene eeuw geleden, op een enkel exemplaar na, dat 150 jaar oud is, maar de uitvaardiging van sommige dier geschriften had waarschijnlijk nog veel vroeger plaats.

Eenige desa's in Boelèlèng zijn in het bezit van met oud-Javaansche karakters beschreven koperen platen, die de bewoners niet kunnen ontcijferen en waarvan de inhoud ook aan schrijver dezes onbekend is; de veronderstelling ligt ech-

ter voor de hand, dat zij denzelfden oorsprong hebben als de latere dorpsreglementen en dat zij de oudste specimens zijn van de op schrift gestelde adat, welke door de vreemde overheerschers werd gesanctionneerd, waaraan soms het toekennen van eenige voorrechten gepaard ging.

Wij vonden hierboven het desareglement opbewaard in een lontardoos, te zamen met vele andere geschriften; dit kon echter alleen plaats hebben in een der nieuwere desa's, en toch komt het ook daar zelden voor, dat het met zoo weinig eerbied behandeld wordt. Men beschouwt het in den regel eenigszins als een heilig geschrift (pingit), dewijl het een deel van de adat bevat, die van goddelijken oorsprong is. Het behoort daarom eene plaats te vinden bij de andere eigendommen der déwa's.

Elke godheid toch aan welke in een tempel eer bewezen wordt, heeft hare eigen attributen en bezittingen, gewoonlijk bestaande in eenige staatsielansen met pauwenveeren versierd (pĕngawin), muziekinstrumenten (gĕgamĕlan), eenige godenzetels (djampana), de met wit of gekleurd kain omwonden bamboe-boeloe (rĕrontèk), houten stokken waaraan witte met wajangfiguren beschilderde stukken kain bevestigd zijn (oemboeloemboel) en de beschilderde houten stokken met knop (toenggoel).

Te zamen met dezen wordt het desareglement, dat vervat behoort te zijn in eene met wit lijnwaad omwonden houten doos, in den tempel bewaard en is toevertrouwd aan de zorg der pamangkoe's en der leden van het desabestuur. Het is echter meermalen voorgekomen, dat die geschriften van daar ontvreemd zijn door personen die er belang bij hadden ze geheel of gedeeltelijk te vernietigen, dan wel den inhoud er van te wijzigen. Vooral kon dit het geval zijn ten aanzien van de grenzen van het desagebied, waarvan in dergelijke geschriften wel melding wordt gemaakt om nauwkeurig te weten tot hoever hunne bepalingen van kracht zijn. Om daartegen te kunnen waken, zijn die geschriften veelal over-

gebracht naar het huis van den klian of pĕnjarikan, die ze uit eerbied het hoogste plaatsje geeft dat hij in zijn huis kan opsporen. Zij blijven daar dan dikwijls jaren lang liggen, zoodat ze, vooral in het gebergte, waar 's nachts binnenshuis een vuurtje gestookt wordt, ten slotte geheel zwart geworden zijn van den rook en daardoor bijna onleesbaar.

Met den eerbied den inlanders eigen voor al wat oud is, hechten zij ook aan deze geschriften grooter waarde naarmate de oorsprong er van meer in het duister ligt. Wanneer zij geraadpleegd moeten worden, dan wordt daartoe eerst aan de goden vergunning gevraagd; deze verkregen zijnde, worden verschillende offeranden bereid en wierook gebrand en eerst daarna het geschrift onder het bespelen der gamĕlan, liefst in den dorpstempel, wanneer alle leden der desavereeniging er op de balé-agoeng in plechtige vergadering te zamen zijn gekomen, te voorschijn gehaald.

Het is niet aan een ieder, die lezen kan, vergund het oog te slaan in de awigawig, niemand zal zich dat vermeten, evenmin als iemand als dalang mag optreden, tenzij te voren zijn lichaam eene zuivering heeft ondergaan (mawintĕn). Deze heeft plaats door inachtneming gedurende verscheidene dagen, die in den huistempel worden doorgebracht, van een streng vasten, waarbij tevens velerlei ceremoniën moeten worden verricht.

Moet het geschrift naar de hoofdplaats Boelèlèng gebracht worden, dan geschiedt zulks door den in het wit gekleeden tempelwachter, die den geheelen weg over de houten doos, waarin het geschrift zich bevindt, boven zijn hoofd draagt en gevolgd wordt door verscheidene helpers, die beladen zijn met de noodige offeranden. Bij terugkeer in de desa wordt het geschrift ook weer door alle inwoners met muziek en staatsielansen ingehaald. Drie dagen later moeten nogmaals offeranden bereid worden, een soort van dankzegging aan de goden voor de verleende inzage.

Aldus geschiedt het bij de eenvoudige bergbewoners, de

meer geëmancipeerde Balineezen maken er wat minder complimenten mede, hoewel ook zij dergelijke geschriften in eere houden

Meermalen komt het voor, dat geen enkel persoon in de desa iets van den inhoud van het reglement afweet, dewijl het bij menschenheugenis nimmer is gelezen Men gaat niet dan bij hooge noodzakelijkheid tot het raadplegen daarvan over, ten eerste dewijl er kosten aan verbonden zijn, die gedragen moeten worden door dengene op wiens verzoek het plaats heeft, doch ten andere ook, teruggehouden door de vrees, daarin bepalingen te zullen aantreffen die in onbruik zijn geraakt, hetgeen aanleiding zou kunnen geven tot nieuwe kwesties.

Er is een vaste dag in het Balische jaar die beschouwd wordt als de heiligendag der geschriften (odalan sarasoewati). Deze moeten dan allen door dengene aan wiens bewaring zij zijn toevertrouwd, naar zijn huistempel gebracht worden, om daar met wijwater besprenkeld, met welriekende houtsoorten (tjĕnana, madjagaoe, poelasari) bewierookt te worden en een geheelen dag te verblijven met de daarbij behoorende offeranden (daksina). Niemand is het vergund dien dag te lezen of te schrijven.

In dier voege behoort ook gehandeld te worden met het desareglement, doch in de desa waar dit voorschrift niet bekend is of niet wordt in acht genomen, kan het voorkomen dat gedurende vijf en twintig jaren of langer de awigawig niet van zijne plaats komt; men zal er dan hoe langer hoe meer tegen gaan opzien het te raadplegen, want hoe onveranderlijk van karakter de inlandsche adat ook schijnen moge, zij plooit zich toch wel degelijk, hoewel geleidelijk en daardoor zeer langzaam, naar veranderde toestanden, zóó dat het bijna aan de waarneming ontsnapt en alleen in het oog kan springen, wanneer de gelegenheid zich aanbiedt een blik te slaan op den toestand van bijv. eene eeuw geleden. Van die verandering in den toestand en daardoor in de adat schrikt echter de inlander terug; daar komt bij dat hoe ouder de

geschriften en hoe meer kawiwoorden er in gebezigd zijn, ze ook des te moeielijker zijn te verstaan. Langzamerhand wordt er door de desalieden dan geheel van afgezien ze te raadplegen en meer en meer krijgen zij in hun oog een bovennatuurlijk karakter.

Het sterkst is dit het geval met de koperen platen waarover hiervoren ter loops sprake was. Die van Klandis worden bewaard in een grot ten zuiden der desa en alleen ter gelegenheid van groote godsdienstige feesten begeeft de pasĕk zich des nachts in het bosch, vergezeld van de jonge desabewoners, de troena's, en zoekt met hen tot hij de bewaarplaats der koperen platen gevonden heeft, die dan voor een enkelen dag naar den tempel worden overgebracht. De koperen platen van Sĕmbiran, welke het best geconserveerd zijn, bevinden zich eveneens in een grot, gelegen in een ravijn ten westen der desa, en worden door de inwoners beschouwd als de godheid zelve, en als zoodanig wordt hun eer bewezen.

HOOFDSTUK VI.

DE MACHT DER DESAVEREENIGING.

Bestraffing van onwillige desalieden. Ontneming der gronden. Boeten. Doodverklaring. Verbanning. Uitlevering aan den vorst. Behandeling van de desa-aangelegenheden. Oorsprong der desa-instellingen. De verhouding der kosten tot de desavereenigingen.

De roeping der desavereenigingen, waarvan hierboven de inrichting, het bestuur en de reglementen die er vigeeren, beschreven werden, is hoofdzakelijk het voeren van het beheer over het desagebied en van het bestuur over alle personen die er op zijn gevestigd. Het lidmaatschap daarvan is steeds, hoe ook de inrichting der vereeniging zij, ver-

plichtend gesteld voor degenen, die daartoe volgens de gemaakte bepalingen in aanmerking komen.

Ten einde de naleving der door de vereeniging getroffen regelingen te waarborgen, was het daarom noodig dat zij tegenover hare leden eenige dwangmiddelen kon toepassen.

Het eerste middel, dat te baat wordt genomen tegen degenen die weigeren zich te storen aan de bepalingen van het dorpsreglement, bestaat daarin, dat hun den bouwgrond, soms zelfs huis en erf, wordt afgenomen, zoo het gebruik daarvan aan het lidmaatschap der vereeniging verbonden is. Wanneer geene directe voordeelen daaruit voor de leden voortvloeien, dan wordt overgegaan tot het opleggen eener boete, welke binnen eene maand betaald moet zijn en anders verhaald wordt op de velden of andere bezittingen van den weerspannige.

Wanneer deze maatregel tegen hem geen doel treft, hetzij dat hij te arm is om zijne boete te betalen, of wel dat hij er zich op eenigerlei wijze aan weet te onttrekken, dan wordt getracht hem tot gehoorzaamheid te dwingen door hem het leven zoo onaangenaam mogelijk te maken. Hij wordt dood verklaard (kapaing) en aan zijn lot overgelaten, niemand mag tot hem spreken of op eenigerlei wijze zich met hem bemoeien; als een vreemdeling en door ieder veracht en vermeden, blijft hij voortleven te midden zijner desagenooten. De vereeniging erkent hem niet meer als tot de haren te behooren en van de offerfeesten in de dorpstempels is hij van stonde af aan buitengesloten, evenals van het gebruik der dorpsbegraatplaatsen („tan madoewé kahjangan, tan madoewé sĕma", heet het in de dorpsreglementen).

De leden der vereeniging moeten als zij iemand dood hebben verklaard, daarvan onmiddellijk kennis geven, zoowel aan de godheid in de tempels, als aan den pambĕkĕl, die den soeverein vertegenwoordigt. Daarna verbinden zich de krama desa's onderling bij eede (bakangbakang) het huis

van den uitgestootene niet meer te zullen binnentreden, hem eten, noch drinken, noch vuur te zullen geven, hem niet te zullen bezoeken, ook al heeft hij een doode in huis. Als een hunner het huis van den verstootene binnentreedt, zal hij getroffen worden door de gevolgen van zijn geschonden eed en bovendien moet hij eene boete betalen van 2500 kèpèngs.

In welke moeielijke of treurige omstandigheden de verstootene ook verkeeren moge, er wordt geene consideratie met hem gebruikt. Heeft hij te kampen met ziekte van zich zelven of zijn gezin, het is niet veroorloofd dat hij of zijne vrouw, voorzien van de noodige offeranden, den gebruikelijken gang naar den doodentempel ondernemen om de booze geesten, die oorzaak van de ziekte zijn, tevreden te stellen. De pamangkoe mag zich ook niet belasten met de aanbieding zijner offeranden en den dorpsdokter (balian-desa) is het verboden hem geneeskundige hulp te verleenen.

Komt hij of zijne vrouw of zijn kind te sterven, hun lijk mag niet op het dorpskerkhof worden begraven, doch moet gebracht worden naar de grens van het desagebied en daar aan den kant van een ravijn of ergens in het bosch onder de aarde worden bedolven, waarvan morgen de plaats vergeten zal zijn en waar niemand een gebed zal komen uitspreken of eenige offerande brengen.

In het kort, de verstootene ziet zich zoo van alles buitengesloten en van allen verlaten, dat hij al spoedig besluit om naar andere streken te verhuizen, of wel het hoofd in den schoot te leggen. In het laatste geval begeeft hij zich op den dag dat de leden der desavereeniging in den dorpstempel vergaderd zijn daarheen, belijdt schuld en verzoekt vergiffenis, die hem niet geweigerd wordt, wanneer hij bereid is het bewijs te geven van de oprechtheid zijner woorden door aan de een of andere conditie, die de vereeniging hem stelt, gewoonlijk bestaande in de betaling eener nieuwe boete (papaingan), te voldoen.

Bovendien zien de dorpslieden zelven in, dat op den duur een dergelijke toestand niet kan blijven bestaan, en zulke personen niet in hun midden kunnen worden geduld. Wanneer daarom over het doodverklaren van een dorpsgenoot een jaar is heengegaan en hij blijkt het voornemen niet te hebben om te verhuizen, noch om vergiffenis te vragen, zoo wordt hij met geweld van het desagebied verwijderd (kagĕdosang) en, al naar mate zijn vergrijp zwaarder was, op verderen afstand verbannen, welke wordt aangegeven door de bepaling van het aantal desa's, dat hem voortaan zal moeten scheiden van de vroegere plaats zijner inwoning.

Wordt hij naderhand wederom op het desagebied gezien, zoo worden bij koelkoelslag alle inwoners bij elkaar geroepen en wordt jacht op hem gemaakt. Levend gevat zijnde, staat niet veel goeds hem te wachten; aan den vorst uitgeleverd, beschikt deze naar welgevallen over hem; voegt hem bij zijne slaven of verkoopt hem aan boord van een der ter reede liggende schepen. Wanneer hij zich tegen de lieden, die hem op willen vatten verzet, wordt hij onverbiddelijk ter dood gebracht.

Tot dwangmaatregelen als de bovenomschrevene wordt niet dan in de hoogste noodzakelijkheid overgegaan.

De wijze waarop de desavereeniging, hetzij dat alle meerderjarige mannelijke ingezetenen daaraan deelnemen, hetzij alleen een beperkt aantal hunner, de afstammelingen van de stichters der desa, het bestuur voert, draagt over het algemeen veel meer het karakter van de bevordering eener minnelijke samenleving, door alle moeielijkheden en misverstand uit den weg te ruimen, tot genoegen van alle partijen, dan wel van het geven van bevelen of het uitspreken eener bepaalde beslissing, waaraan niets meer te doen valt Alle kwesties, die zich gedurende eene maand tusschen de inwoners eener desa voordoen, worden, zoo zij geene dadelijke voorziening dringend eischen, op de eerstvolgende dorpsverga-

dering voorgebracht, alwaar elk der partijen in de gelegenheid wordt gesteld zijne belangen voor te dragen. De pasĕk, klian, of wie anders als de eerste der vergadering beschouwd mocht worden, tracht vervolgens de partijen tot eene minnelijke schikking te brengen, waarbij hij aangeeft op welke wijze die volgens de meening der vergaderde krama-desa's het best ware tot stand te brengen. Kunnen de partijen, of wel een van beiden, zich daarmede niet vereenigen, dan wordt aanvankelijk geen andere dwang op hen uitgeoefend dan die der overreding en dikwijls neemt dan ook de pĕnjarikan of een der best bespraakte krama-desa's het woord, om de partijen over te halen de zaak in der minne te regelen. Wanneer echter alle pogingen daartoe schipbreuk lijden, blijft de zaak voorloopig rusten om partijen in de gelegenheid te stellen er nog eens over na te denken en te trachten zonder verdere bemoeienis der desa tot een vergelijk te komen, hetgeen hun in ieder geval vrijstaat, want ook de crimineele zaken worden beschouwd als alleen degenen aan te gaan, die er direct bij betrokken zijn. Wanneer ook dan nog het gewenschte resultaat niet wordt bereikt en de twistenden brengen ter volgende vergadering weer hunne zaak bij de krama-desa's voor, dan wordt door hen eene beslissing genomen.

Veelal maakt het opleggen van den eed aan eene der partijen of aan beiden daarvan een onderdeel uit. Dit is de gewone dorpseed (bakangbakang), waaraan door velen de meeste waarde wordt gehecht, en die in den tempel wordt afgelegd met door den pamangkoe vervaardigd eedswater of wel met toewak, die over de dorpskoelkoel wordt uitgestort en bij het afdruppelen weer opgevangen.

De macht van de desa in het opleggen van straffen, zoowel als in het afdoen van civiele zaken, schijnt overigens oudtijds vrij wel onbeperkt geweest te zijn. In de dorpsreglementen is herhaaldelijk sprake van het opleggen der doodstraf door de desavereeniging.

De overheersching der Hindoe-Javanen heeft die macht

slechts weinig beperkt en den voornaamsten invloed dien zij heeft uitgeoefend, had meer betrekking op den vorm dan op het wezen der zaak. Voorschriften werden aan de desa gegeven omtrent de formaliteiten bij de behandeling van zaken in acht te nemen, waarbij veel werd ontleend aan de Hindoesche wetboeken, en de invloed daarvan is tegenwoordig in vele desa's, in meerdere of mindere mate, waar te nemen. De zwaarste vergrijpen bleven echter aan de berechting der desavereeniging onderworpen, de opgelegde straffen werden door haar voltrokken, de boeten op de door haar voorgeschreven wijze verdeeld en slechts in het geval dat de desalieden niet tot eenstemmigheid konden komen, of de macht misten om hunne uitspraken te doen eerbiedigen, werd de zaak hooger op gebracht, op de wijze als hieronder zal worden beschreven.

De macht en zelfstandigheid der desa's moet dateeren van vóór den tijd, dat het Hindoeisme op Bali werd ingevoerd, want als men ziet hoe weinig de Hindoesche godsdienst in werkelijkheid bij de Balineezen is doorgedrongen, hoe in bijna alle opzichten het polynesische heidendom nog oppermachtig in den geest der bewoners heerscht, dan valt ligt na te gaan, dat eene instelling, waarmede het volk zoozeer vereenzelvigd is, als het desawezen, niet een uitvloeisel kan zijn van het Hindoeisme, doch haren oorsprong moet nemen uit den eersten tijd dat de menschen het verlangen bij zich voelden opkomen, om door samenwoning en samenwerking beter in hunne behoeften te voorzien en een rustiger leven te leiden, en dat deze instelling tot ontwikkeling is gekomen door de geleidelijke vorming en ordening der maatschappij. Bovendien, de desahuishouding is geheel samengevlochten met dat polynesische heidendom. Het zijn voornamelijk de „oude heidensche natuurgoden, die in de tempels worden aangebeden; voor hen wordt het meeste ontzag gevoeld. Wel heeft het Hindoeisme een vrij sterken invloed uitgeoefend, maar vooral op het uiterlijke van den godsdienst; de tempels zijn van de Hindoebouworde, eene noodzakelijke concessie van

de onderdanen aan hunne beheerschers, de machthebbenden, doch zoodra zij voltooid waren, zijn de oude afgoden daarheen overgebracht en het polynesische heidendom is, gestoken in het kleed van het Hindoeisme, onder de oorspronkelijke bevolking blijven voortleven.

Eene bevestiging dezer meening kan gevonden worden in menige hiervoren over het desawezen medegedeelde bijzonderheid, doch er is ééne omstandigheid, die alleen reeds genoeg zou zijn om de desainstellingen te doen kennen als voortbrengselen van de oude Balische maatschappij, en aan te toonen dat zij met het Hindoeisme in geen verband staan. Wij hebben het oog op de verhouding van de kasten tot de desavereenigingen.

Het kastewezen toch is als het ware de grondslag van het Hindoeisme, een der kenmerken, die, onder welke vormen deze godsdienst zich overigens moge voordoen, steeds wordt teruggevonden. Het beginsel, waarop de instelling der kasten berust, is het tegengestelde van dat der gelijkheid van alle menschen. Het verdeelt deze in zekere categorieën, die niets met elkander gemeen willen hebben: een aanzienlijke vernedert zich en verliest alle aanspraak op de achting zijner standgenooten door met iemand van lagere kaste bij dezelfde tafel aan te zitten; wanneer hij zich door een soedra laat aanraken, zonder daarover onmiddellijk eene bloedige wraak te nemen, loopt hij gevaar door zijne broeders uit de kaste gestooten te worden.

Op Bali zijn de scherpe kanten van het kastewezen eenigszins afgesleten, maar toch oefent het nog een grooten invloed uit en is het o. a. zeer merkbaar in de wijze van rechtsbedeeling, die door den Raad van Kĕrta's, samengesteld uit de priesters van het Hindoeisme, de pĕdanda's, wordt gevolgd. Hier geene gelijkheid voor de wet. Het maakt een enorm verschil in de straf, die wordt opgelegd, of een misdrijf gepleegd is tegen een gewoon mensch of tegen iemand die tot de kasten behoort en in het laatste geval wordt er weder streng reke-

ning mede gelonden van welke der kasten de beleedigde persoon lid is. Omgekeerd, wordt hetzelfde misdrijf, waarvoor aan een soedra de zwaarste straf wordt opgelegd, veel minder geteld als een aanzienlijke de misdadiger is, en behoort hij tot de hoogste, de brahmanenkaste, dan wordt de straf zelfs geheel onbeduidend.

Dit zoude doen verwachten, dat hetzelfde verschijnsel werd waargenomen ten opzichte van de desainstellingen en de desahuishouding, doch zulks is niet het geval: daar is geene kwestie van eenige bevoorrechting der leden van de kasten, doch wel heeft men het noodig gevonden in sommige desareglementen uitdrukkelijk bekend te stellen, dat als leden der desavereeniging alle personen gelijk zijn, tot welke kaste zij ook mogen behooren. In de desa's waar zij in grooten getale bijeen zijn, vormen zij afzonderlijke vereenigingen onder elkaar, bouwen hunne eigen dorpstempels maar dragen ook verder te zamen een deel der lasten die gewoonlijk op de desa's rusten. Het aantal leden der kasten is echter onbeduidend in verhouding tot de geheele bevolking; in vele desa's woont geen enkele hunner, in andere zijn zij geheel in de minderheid en in het laatste geval sluiten zij zich veelal bij de bestaande desavereenigingen der soedra's aan, waartegen deze nimmer bezwaar zullen maken, doch zij ontvangen hen in hun midden geheel als gelijken, wat betreft alle rechten en verplichtingen die uit het lidmaatschap voortvloeien. In geen enkel opzicht zijn zij van de gewone desalieden onderscheiden, noch in kleeding, noch door andere kenteekenen; de eenige onderscheiding die hun in de desa te beurt valt, is in de hooge taal te worden aangesproken voor zoover hunne desagenooten die taal machtig zijn.

Het behoeft geen nader betoog dat, ingeval de desainstellingen eenigermate samenhingen met het Hindoeisme, zeker daarin de sporen zouden te vinden zijn van die bevoorrechting der kasten en uit het ten eenen male ontbreken daarvan, kan veilig geconcludeerd worden tot den zuiver Balischen oorsprong van de desainstellingen, tenzij het ware, dat de

Javanen destijds in zoo grooten getale naar Bali waren overgekomen, dat zij de oorspronkelijke bewoners geheel hadden vernietigd en dat zij er hunne eigen maatschappij, dan echter eene nagenoeg zuiver Javaansche, voor in de plaats hadden gesteld.

HOOFDSTUK VII.

DE SOEVEREINE WAARDIGHEID.

Aanstelling van scheidsrechters. Ontstaan der Balische rijkjes. Rivaliteit der vorsten. Het opzeggen der gehoorzaamheid. Aanstelling van poenggawa's. Berechting der geschillen. Aanraking van het desabestuur met den soeverein. Voorrechten van den soeverein.

Na de bovenstaande beschrijving van het ontstaan eener desa en hare organisatie valt nog na te gaan, of tusschen de verschillende desa's onderling eenig verband bestaat en zoo ja, van welken aard dat is.

Bij eene eerste beschouwing der politieke indeeling van Bali in acht, onder afzonderlijke namen bekende, rijkjes, zoude men allicht geneigd zijn te meenen, dat het eiland door scherp geteekende natuurlijke grenzen in even zoo vele deelen is verdeeld, en dat de desa's van elke streek door gemeenschap van belangen er toe gekomen zijn, om te zamen eene federatie te vormen. Uit een nader onderzoek ter plaatse, blijkt echter dat dit het geval niet is, want van natuurlijke vast aangenomen grenzen tusschen de verschillende rijken is geen sprake; ook in den tegenwoordigen tijd kwam daarin nog herhaaldelijk verandering en van onderling overleg der desa's in een zelfde rijk blijkt niets.

De eerste aanleiding tot het ontstaan der Balische rijkjes was waarschijnlijk gelegen in de twisten die van tijd tot tijd uitbraken tusschen naburige desa's. Zoolang de desa's

nog slechts schaars over het eiland verspreid waren, bestond weinig aanleiding tot oneenigheid en was ook de verre afstand, die hen scheidde, een waarborg daartegen, doch naarmate de bevolking, en daarmede het aantal desa's, zich uitbreidde, kwamen de bewoners meer met elkander in aanraking, de uitgestrektheid der in bebouwing zijnde velden werd steeds grooter, en het werd noodig dat de grenzen waartoe elks gebied zich uitstrekte hier en daar werden afgebakend. Het kon niet missen, dat van tijd tot tijd tusschen de verschillende desa's over die grenzen, dan wel over weggeloopen vee, het gebruik van in de nabijheid stroomend water en dergelijke aangelegenheden meer, kwesties zich voordeden en wanneer deze niet tot eene minnelijke schikking gebracht konden worden, bleef niets anders over dan naar de wapenen te grijpen. De herinnering aan deze desaoorlogen leeft nog onder de bevolking voort.

Langzamerhand kwamen de desalieden tot de overtuiging, dat die herhaalde twisten ten slotte uitliepen op groot nadeel voor beide partijen en ten einde voortaan de geschillen, ook al konden zij zelven ze niet uit den weg ruimen, toch tot eene vreedzame oplossing te brengen, werden arbiters aangesteld, die tot taak hadden in de kwesties tusschen de verschillende desa's uitspraak te doen, naar welke uitspraken alle partijen aannamen zich te zullen gedragen.

Naarmate deze personen in aanzien stegen, zij zich eene zekere vermaardheid verwierven door den tact en de onpartijdigheid waarmede zij bij hunne arbitrage te werk gingen, en de kracht waarmede zij voor de belangen van hunne onderhoorigen, wanneer zij in strijd kwamen met die van naburen, in de bres sprongen, nam ook allengs het aantal der desa's toe, die zich bij hen aansloten. Zoodoende zijn langzamerhand de Balische rijkjes ontstaan en elk daarvan is dus niets anders dan eene vereeniging van op zich zelf staande desa's, die met elkander niets te maken hebben.

doch het behartigen hunner belangen en het beslechten hunner geschillen aan denzelfden arbiter hebben toevertrouwd.

De Balineezen beschouwen hunne vorsten, met welken titel wij, het oud gebruik volgende, de arbiters in het vervolg zullen aanduiden, in het minst niet als vertegenwoordigers der godheid op aarde, doch eenvoudig als menschen, die door hunne bekwaamheid en goede eigenschappen uitmunten boven hunne medemenschen en daarom waardig gekeurd worden hun tot leidslieden te verstrekken en hunne belangen te behartigen. Dit blijkt ook daaruit dat, hoewel aanmatiging van gezaghebbenden en vleierij van ondergeschikten soms naar hoogdravende betitelingen hebben doen zoeken, waaronder zelfs het „Batara", godheid, niet ontbreekt, de vorsten slechts behooren aangeduid te worden, zooals in den regel ook plaats heeft, als „anak agoeng", dat „groot, verheven mensch" beteekent.

In dien oorspronkelijken toestand, dat de vorsten hunne waardigheid te danken hebben aan de vrije keuze der bestuurden, is met den loop der tijden veel verandering gekomen. Hun wensch om, eenmaal met gezag bekleed zijnde, dat zoover mogelijk uit te strekken en het te behouden, niet alleen voor zich maar ook voor hunne nakomelingen, heeft nevens andere omstandigheden zijn invloed uitgeoefend en wijzigingen, meestal ten slechte, ten gevolge gehad. Evenwel is het gronddenkbeeld van het ontstaan der vorstelijke waardigheid, dat in het kort aldus zoude kunnen omschreven worden: „de vorst is er voor het volk, aan hetwelk hij zijne macht te danken heeft", niet geheel verloren gegaan.

Eene groote vergissing zoude het echter zijn daaruit af te leiden, dat de vorstelijke waardigheid bij de Balineezen weinig geëerd is. Het tegendeel is waar, en slechts zelden behoeven de vorsten het te gevoelen, dat zij hunne macht aan de desa's te danken hebben en nu ook doen moeten wat deze verlangen; integendeel, hun wordt de grootst mogelijke vrijheid gelaten in het voeren van hun bestuur. Na eenmaal waardig gekeurd te zijn de hooge betrekking van

vorst te bekleeden, worden zij bij het uitoefenen hunner macht niet op allerlei wijzen beknibbeld en daardoor bemoeielijkt in het vervullen der op hen rustende plichten. Wanneer zij willekeurig te werk gaan, zal niet getracht worden door het maken van bepalingen daaraan paal en perk te stellen. Wat zoude het baten? Een vorst, die het kwade voor heeft, kan *immer* van zijne macht misbruik maken als hij wil, hoezeer die macht ook beperkt worde, en ontneemt men hem nagenoeg alle macht, dan verliest hij ook de gelegenheid om nut te stichten en daarmede vervalt de reden van bestaan der vorstelijke waardigheid.

Van eene omschrijving der rechten en verplichtingen van den vorst, anders dan in algemeene bewoordingen, kan dan ook geen sprake zijn. De vorst is gesteld boven allen, hij hebbe nu te weten welk gebruik hij van zijne macht wil maken. Verlangt hij de bezitting van een zijner onderdanen, men biedt hem die aan, want, zegt men, ze behoort hem toe; verlangt hij iemands dochter of vrouw, men biedt haar aan, want zij behoort hem toe, verlangt hij iemands leven, men onderwerpt zich gelaten en laat zich krissen, want ook dat leven behoort den vorst.

Men ziet het, de Balineezen marchandeeren hun vorst den eerbied en de gehoorzaamheid niet die zij hem betoonen, zoolang hij zijne waardigheid vervult, zij het dan ook dat deze gedeeltelijk hun oorsprong mogen vinden in de oostersche berusting, ook den Balineezen eigen, in hetgeen nu eenmaal het lot over de menschen beschoren heeft en het besef der nutteloosheid voor een enkel persoon om zich tegen den wensch der machthebbenden te verzetten.

Evenwel bestaan bij het volk eenige algemeene begrippen in hoeverre een vorst van zijne macht behoort gebruik te maken en dat het hem niet geraden is te zeer of te dikwijls in strijd met die begrippen te handelen, kan menig voorbeeld aan Bali's geschiedenis ontleend bewijzen.

Een rechtgeaard vorst behoort te beseffen dat, zooals de Balinees zich uitdrukt, hij zijne macht ontleent „saking boek-

tin alité," d. w. z. aan den eerbied en de hulde die het volk hem vrijwillig bewijst, en de verhouding, die tusschen vorst en volk behoort te bestaan, wordt te kennen gegeven met de woorden „de vorst zorgt voor het welzijn van zijn volk, het volk zorgt voor het welzijn van zijn vorst."

Wanneer 's vorsten handelingen nu te dikwijls en te zeer indruischen tegen het bij den Balinees sterk ontwikkelde gevoel van recht en billijkheid, dan zal hij aanvankelijk toch nog gehoorzaamd worden als voorheen en de huldebewijzen zullen er niet minder op worden, doch langzamerhand wordt er een geest van ontevredenheid en verzet over de bevolking vaardig, die steeds voortsmeult en telkens aangewakkerd wordt door hetgeen men in stilte elkander mededeelt over op nieuw door den vorst gepleegde ongerechtigheden. Op een gegeven oogenblik is de maat vol en het verzet barst los, den vorst wordt door zijne onderdanen de gehoorzaamheid opgezegd, of zoo noodig wordt hij ter dood gebracht, en een nieuwe vorst door hen verkozen, tenzij zij er de voorkeur aan mochten geven zich onder het gezag van den bestuurder van een naburig rijkje te stellen.

Dit laatste wordt hun gemakkelijk gemaakt, daar de vorsten te allen tijde gaarne bereid gevonden worden hun gezag ten koste van hunne naburen uit te breiden. Er heerscht tusschen hen eene voortdurende rivaliteit, steeds liggen zij als het ware op de loer om elkander een gedeelte van hun gebied afhandig te maken en zij doen dit niet door eene verovering te beproeven door kracht van wapenen, waartoe hun ook veelal de macht zoude ontbreken, doch door de bevolking van de streek, waarop zij het oog geslagen hebben, te bewerken. Er worden zendelingen daarheen uitgestuurd, die haar ophitsen tegen hare meesters. Zij trachten haar over te halen door het voorspiegelen van meerdere rust, minder lasten, meerdere vrijheid of andere voordeelen, de gehoorzaamheid aan hunne leenheeren op te zeggen en zich onder de bescherming te stellen van dengene die hen heeft

uitgezonden. Is daaraan een willig oor geleend, dan maken de vorsten gebruik van hunne positie tegenover de desa's, die reeds van vroeger onder hun gezag staan, en roepen de hulp der bewoners daarvan in, om de nieuw aangeworven streek te beschermen tegen de wraak van den leenheer te wiens koste de overgang moet plaats hebben.

Om dezen toestand te kenschetsen, zij een voorbeeld verhaald uit den tegenwoordigen tijd door schrijver dezes van nabij waargenomen.

Door den vorst van Gianjar was het bestuur over het landschap Apoean, waarbinnen tien welvarende desa's gelegen zijn, opgedragen aan zijn zoon Déwa Radna Kania, die verblijf hield in de poeri van Apoean. Onder zijn toezicht was door de bevolking als hoofd verkozen de pambekel I Gangsar, wien het ongeluk trof, dat zijn heer en meester het oog liet vallen op zijne vrouw en, ten einde gemakkelijker betrekkingen met haar aan te knoopen, niet schroomde den gezegden pambekel, onder voorwendsel van plichtverzuim, voor eenigen tijd naar Badong te verbannen. Toen hij onverhoopt in gezondheid wederkeerde, besloot de vorstenzoon zich door middel van vergif van zijne hinderlijke tegenwoordigheid te ontslaan, aan welk voornemen gevolg werd gegeven spoedig na zijn terugkomst uit zijne verbanningsplaats. Niettegenstaande de overledene een zoon naliet, die volgens Balisch recht als erfgenaam moest optreden, ontzag Radna Kania zich niet zich meester te maken van de geheele nalatenschap, waardoor hij alzoo ook in het bezit kwam der begeerde vrouw.

Zijne booze daad begon echter weldra ruchtbaar te worden, weshalve hij het geraden achtte zich, onder voorwendsel van ongesteldheid, naar Gianjar te begeven.

Toen over het gebeurde eenige maanden waren heengegaan en voor den vermoorde nog geen ander hoofd in de plaats was gesteld, besloten de inwoners van Apoean naar den vorst te gaan om hem vergunning te verzoeken tot het aanstellen van een nieuw hoofd. De komst van zoovele lieden kon niet nalaten bezorgdheid te verwekken, te meer daar

de broeder van den vermoorde zich onder hen bevond en de vorst gaf zijne ontevredenheid daarover te kennen en het voornemen om hunne woordvoerders voor eenigen tijd te verbannen. Eene dergelijke straf wordt bij wijze van correctie dikwijls door de Balische vorsten opgelegd, en zoude zeker ook thans zonder wederstreven ondergaan zijn, zoo niet door het 'gebeurde met den vorigen pambekël wantrouwen tegen de bedoelingen van den vorst en zijn zoon was ontstaan.

In deze opvatting werden zij versterkt, toen hun heimelijk werd medegedeeld, dat die verbanning slechts eene list was om hen van hunne desagenooten af te scheiden, en dat door den vorst reeds bevel gegeven was hen te dooden, zoodra zij op de plaats van verbanning zouden aangekomen zijn. Zij bedachten toen een voorwendsel om vergunning te krijgen, alvorens hunne straf te ondergaan, even naar Apoean terug te keeren. Aldaar midden in den nacht aangekomen werd onmiddellijk eene volksvergadering belegd, alwaar het besluit werd genomen de gehoorzaamheid aan den vorst van Gianjar op te zeggen en zich onder de bescherming van zijn aartsvijand, den vorst van Bangli, te stellen. Ten einde dezen te overtuigen van de welgemeendheid dezer daad, namen zij de nog te Apoean vertoevende vier vrouwen van Radua Kania gevangen en leverden dezen nog denzelfden nacht aan den vorst van Bangli over.

Deze wachtte reeds lang op de gelegenheid om zijn slag te slaan, want in vroegere tijden had het landschap Apoean onder zijn vader gestaan, doch de heerschappij daarover was dezen door den vorst van Gianjar ontfutseld geworden. Nogthans hield hij zich aanvankelijk alsof hij weifelde het aanbod der lieden van Apoean aan te nemen en liet zich daartoe eerst overhalen, toen deze verzekerd hadden liever den dood te gemoet te gaan dan zich weder onder Gianjar te stellen, en nadat zij beloofd hadden onmiddellijk hun desa in staat van tegenweer te brengen, welk werk zij niet zouden staken, alvorens geheel beveiligd te zijn tegen een aanval der Gianjareezen. Deze bleef dan ook niet uit, doch versterkt

door eenig volk, dat de vorst van Bangli in allerijl verzameld had, wisten de lieden van Apoean den aanval af te slaan en den aanvallers bij de vervolging in de belendende ravijnen zware verliezen toe te brengen. De vorst van Bangli stelde nu zijn neef als poenggawa te Apoean aan en hiermede was, voorloopig althans, het feit beslecht.

Uit het vorengaande moge eenigszins blijken, welke tegenwoordig de positie is van de vorsten. Van de toename hunner macht hebben zij gebruik gemaakt om zich te midden van hun gebied eene uitgebreide vestiging te stichten, hun poeri, die tevens als versterking dienst kan doen en die bevolkt wordt met lieden van hen afhankelijk en geheel aan hun dienst gewijd

Evenwel blijven zij hun voornaamste macht ontleenen aan het mandaat hun door de desa opgedragen, en wanneer de bevolking van meening is, dat door de vorsten daarvan misbruik wordt gemaakt, dan is het haar *recht* hun de gehoorzaamheid op te zeggen, het zoogenaamde „metilas," hetwelk de oorzaak is dat de staatkundige indeeling van Bali herhaalde malen verandering ondergaat.

Toen de bemoeiingen van een vorst zich over een grooter aantal desa's begonnen uit te strekken, deed de behoefte zich bij hen gevoelen om zich in het bestuur te doen ter zijde staan door ondergeschikte hoofden, zoowel om goed op de hoogte te blijven van al hetgeen er in de desa's voorviel, als ook om aan hen de regeling van zaken van minder aanbelang over te kunnen laten.

Het was voor de vorsten van het grootste aanbelang, ten volle op de door hen aangestelde hoofden, de poenggawa's, te kunnen vertrouwen en zij kozen daarom in den regel voor die betrekking leden hunner familie, tenzij eene verstandige staatkunde het noodzakelijk maakte hunne keuze te vestigen op personen, wier rijkdom en aanzien hun veel invloed bij de bevolking verschafte.

De vorst was overigens in de keuze dier hoofden geheel

vrij, doch om moeielijkheden te voorkomen, moest hij er ook voor zorgen poenggawa's aan te stellen, die in den smaak der bevolking vielen, anders maakte deze al ras van haar recht gebruik, om aan een hoofd, waarmede zij niet is ingenomen, de gehoorzaamheid op te zeggen (metilas). Dit recht bezitten de desalieden niet gezamenlijk, doch individueel, en wanneer het bestuur van een poenggawa aan sommige zijner onderhoorigen niet aanstaat, begeven deze zich tot den vorst en verzoeken zich onder een anderen poenggawa te mogen stellen. De grieven, die zij tegen dat hoofd kunnen inbrengen, worden dan onderzocht en den klagers wordt in den regel eene kleine straf opgelegd om de anderen af te schrikken, doch wanneer zij op hun stuk blijven staan, eindigt het er mede, dat hun verzoek wordt ingewilligd, dan wel dat hun het voorrecht wordt toegekend voortaan direct ondergeschikt te zijn aan den vorst zelven (njoetjoekan).

In dit laatste geval verkeeren ook alle personen, behoorende tot eene hoogere kaste dan die van den poenggawa der streek waar zij gevestigd zijn; zij hebben met dezen niets uit te staan en ontvangen alleen hunne bevelen van den vorst.

In vele desa's was daarvoor vroeger het gezag verdeeld tusschen verschillende poenggawa's en bevonden zich tevens lieden die zich aan dat gezag geheel onttrokken hadden. Een poenggawa voerde dus niet het bestuur over een streek met vast afgebakende grenzen, noch over eenige desa's, doch over een zeker aantal personen, die hem als het ware als den patroon beschouwden, die hunne belangen behartigde, zoo noodig door ze bij den vorst voor te dragen.

Het voordeel door deze regeling verkregen, bestond daarin. dat de poenggawa's, die hunne aanstelling ontvingen van den vorst zonder dat de bevolking daarin op directe wijze gekend werd, terug werden gehouden van hunne positie misbruik te maken door de vrees, dat hunne onderhoorigen hun de gezaamheid zouden opzeggen, hetgeen voor hen gelijk stond, niet alleen met eene vermindering van macht, doch ook van inkomsten, want deze werden hun wel is waar door

den vorst toegekend, doch berekend naar het aantal hunner onderhoorigen.

Daar stond tegenover, dat op die wijze het voeren van een krachtig bestuur voor den vorst en zijne poenggawa's moeielijk werd, doch dit bezwaar zoude zich eerst doen gevoelen bij het voeren van het landsbestuur volgens westersche opvatting, waarvan het uitoefenen eener goede politie en het handhaven van het recht een voornaam onderdeel uitmaakt.

Niet alzoo volgens Balische begrippen. Deze toch brengen mede, dat het handhaven der orde en de zorg voor de publieke veiligheid blijft overgelaten aan de desa, die door het bezit harer desavereeniging eene krachtige eenheid vormt, en die een vast afgebakend gebied heeft, waartoe hare bemoeiingen zich uitstrekken. Alle kwesties, die zich binnen het gebied eener desa voordoen, behooren tot de competentie van de vereeniging en hoe groot, zoo niet onbeperkt, daarbij hare macht is, werd hiervoren reeds beschreven. Het is echter, zooals wij zagen, over het algemeen de bedoeling dier vereenigingen niet, om van hunne macht een ruim gebruik te maken, veeleer is het hun streven alles in der minne te regelen tot genoegen van alle daarbij betrokken partijen. In die richting is de desavereeniging op hare vergaderingen bij voorkeur werkzaam en wanneer al hare pogingen schipbreuk leiden, eerst dan wordt eene bepaalde beslissing genomen. Het is voldoende aan den vorst, of een zijner vertegenwoordigers, *kennis te geven* van hetgeen er in de desa geschied en beslist is. Heeft oplegging van boeten plaats gehad, zoo wordt een gering gedeelte daarvan hem aangeboden, vergezeld van vruchten, sirih en toewak. Het is dus een soort van huldebetoon, dat men daarmede op het oog heeft en het aannemen daarvan, strekt tevens tot bewijs, dat de vorst van de zaak kennis draagt en de beslissing sanctionneert, waardoor de desalieden een waarborg hebben verkregen, dat zij op hem kunnen rekenen in geval de zaak verdere gevolgen mocht hebben.

Zoo bijv. schrijft een der desareglementen voor, dengene die eens anders vrouw schaakt te beboeten met 20.000 képéngs; 16.000 daarvan worden toebedeeld aan den beleedigden echtgenoot, 3200 komen ten voordeele van de desakas en slechts 400 worden den souverein aangeboden, evenveel als het aandeel van den penjarikan desa, die de zaak onderzocht heeft, bedraagt.

Wanneer de desavereeniging niet goedschiks hare uitspraak kan doen eerbiedigen, dan geeft zij er de voorkeur aan de zaak hooger op te brengen boven het gebruiken van geweld. Eén of meerdere leden van het desabestuur begeven zich daarom in zulk een geval met de in het geschil betrokken personen tot den gedelegeerde, die door den poenggawa, als vertegenwoordiger der vorsten, op zijne beurt in elke desa is aangesteld en die in den regel als „klian mantja" wordt aangeduid.

Ook de rol van dezen bepaalt er zich aanvankelijk toe, te trachten de partijen tot een vergelijk te brengen, doch slaagt hij daarin niet, dan mag hij geene uitspraak doen: hij begeleidt de betrokken personen, zoo noodig ook vergezeld van het dorpsbestuur, tot den poenggawa, wien hij van den stand der zaak verslag doet.

Nu hangt het geheel af van diens verhouding tot den vorst, het vertrouwen dat hij geniet, de macht die hem is toegekend, soms ook van de belangrijkheid der zaak, of hij deze tot eene beslissing brengt, dan wel ook alleen bemiddelend optreedt en, zoo zijne bemiddeling niet meer resultaat geeft dan die der desabestuurders, in hoogster instantie de zaak voor den vorst brengt.

Deze begint eveneens met zijn invloed aan te wenden om eene minnelijke schikking tot stand te brengen, doch slaagt hij daarin niet, dan doet hij uitspraak, zoo noodig na te voren het advies der pĕdanda's, de brahmanenpriesters, te hebben ingewonnen, welk advies gebaseerd moet zijn op hetgeen ter zake in hunne wetboeken van oud-Javaanschen oorsprong voorkomt.

Zóó sterk is het onafhankelijkheidsgevoel der Balineezen en treedt hunne individualiteit op den voorgrond, dat het onder het Balische vorstenbestuur meermalen voorkwam, dat een der betrokken partijen, die meende verongelijkt te zijn, zelfs weigerde aan de gevallen uitspraak van den vorst zich te onderwerpen en dit te kennen gaf door het lontarblad, waarop ze was neergeschreven, niet uit de hand van zijnen poenggawa te willen ontvangen. Alle middelen van overreding werden dan aangewend om hem tot inschikkelijkheid te brengen en soms zelfs het vonnis nog herzien, alvorens er toe werd overgegaan het gewelddadig ten uitvoer te leggen. Dit was in het geheel niet te beschouwen als eene geringschatting van den vorst; waren diens eigene belangen er bij betrokken geweest, zoo zoude niemand zich daartegen gekant hebben, want zoolang hij vorst is, staat hij boven de partijen en boven de wet, maar elk Balinees handhaaft tot het uiterste zijn recht, of vermeend recht, tegenover zijns gelijken.

Het blijkt dus dat, welbeschouwd, er geene enkele macht staat tusschen het volk en den soeverein.

De aanrakingen tusschen beiden kunnen echter niet direct plaats hebben. Daarom daalt de vorst af tot de desa door zich te doen vertegenwoordigen in elk district door een poenggawa en met diens tusschenkomst, in elke desa door een klian mantja. De vorst verveelvuldigt zich dus; de bevolking daarentegen komt hem te gemoet door zich in elke desa te concentreeren in eene desavereeniging die op hare beurt wordt vertegenwoordigd, tegenover andere machten, door eenige harer oudsten of een klian desa, en door middel van dezen en den klian mantja komt alzoo de gewenschte aanraking tusschen den vorst en het volk op gemakkelijke wijze tot stand.

In ruil voor de aan hen verleende bescherming en voor het beslechten hunner geschillen, nemen de desalieden op zich in ruime mate in alle behoeften van hunnen vorst te voorzien.

Zij bouwen voor hem een paleis en onderhouden het in

onbetaalden arbeid. Een gedeelte hunner betrekt dag en nacht de wacht in de poeri om over den vorst en zijne eigendommen te waken, de schoonste meisjes uit de desa staan te zijner beschikking om in zijn harem te worden opgenomen Van alles, wat het land voortbrengt, wordt hem het beste aangeboden, ruimschoots voldoende voor hem zelf en zijne omgeving. In de desa's waar tabak geplant is, worden, alvorens de oogst een aanvang neemt, voor hem op elk der velden eenige der schoonste bladen uitgezocht, evenals dat met de schoonste halmen der rijstvelden gedaan wordt ten behoeve der godheid.

Als hij op reis gaat en in eenige desa vertoeft, wordt hij als de geëerde gast van de desavereeniging beschouwd en met zijn geheele gevolg op hare kosten onthaald. Alle verbodsbepalingen. die door de desavereenigingen mochten uitgevaardigd zijn, bijv. tegen het laten loosloopen van vee, om beschadiging der plantsoenen te voorkomen, etc. zijn niet toepasselijk. wanneer dat vee den vorst toebehoort of deze op eenige andere wijze bij de zaak betrokken is.

In één woord, volgens Balisch gebruik wordt door de desabewoners op de meest onbekrompen wijze in alle behoeften van hunnen vorst voorzien, hij behoeft zich door geene bepalingen der desa's gebonden te achten, want hij staat boven de wet.

De vorsten wilden zich. nadat hunne macht eenmaal gevestigd was, daarmede echter niet tevreden stellen, en hebben toegegeven aan de begeerte om van hunne positie gebruik te maken, tot het verkrijgen van rijkdommen.

Een eerste stap daartoe is geweest dat zij, ten einde zich vaste bronnen van inkomsten te scheppen, het recht hebben verworven om van zekere aanplantingen belastingen te heffen. en zij hebben daartoe het oog geslagen op de meest waardevolle dier gewassen, te weten de padi en de klapperboomen. Op welke wijze dat in zijn werk is gegaan, zal later blijken bij de behandeling der rechten die de desa's uitoefenen op de gronden van hun gebied, genoeg zij het thans te vermelden.

dat het nagenoeg over geheel Bali heeft plaats gehad en dat desavereenigingen er genoegen mede hebben genomen.

Ook de beschikking over het stroomende water is van de desa's op hen overgegaan en dit heeft, in het algemeen gesproken, gestrekt ten nutte van allen, doch de vorsten hebben zich daarin eene nieuwe bron van inkomsten weten te scheppen.

Een ander recht dat zij den desa's ontnomen hebben, en waarbij het algemeen belang niet tot verontschuldiging kan strekken, is de beschikking over de nalatenschappen der personen die komen te overlijden zonder mannelijke nakomelingen na te laten en van al degenen die amok gemaakt hebben, of gerechtelijk ter dood gebracht zijn.

Evenwel, al deze rechten, die de vorsten langzamerhand hebben weten te verkrijgen, zijn tegenwoordig algemeen erkend en niemand zal ze meer betwisten

In sommige der onafhankelijke rijken, waar de vorsten door den lagen trap van ontwikkeling waarop de bewoners staan en andere, later te vermelden, eigenaardige omstandigheden, eene bijzonder groote macht over hunne onderhoorigen hebben weten te verkrijgen, is daarvan door hen misbruik gemaakt, om van de bevolking te halen wat zij konden en deze niet meer te laten dan het noodige levensonderhoud

Wanneer wij hiermede de rekening der Balische vorsten afsluiten, dan kan als slotsom worden aangenomen, dat hunne taak eene bescheidene is en zij zelven over het algemeen er de minst hooge opvatting van hebben Hunne tusschenkomst wordt eerst verleend, wanneer daartoe door de desa's het verlangen te kennen gegeven wordt, doch zelfs in die gevallen trachten zij er zich zoo gemakkelijk mogelijk af te maken, wanneer hunne eigene belangen er niet direct bij betrokken zijn

Hetgeen hun interesseert, is het bemachtigen van zoo veel inkomsten als mogelijk is, zonder gevaar te loopen dat hun onderhoorigen de gehoorzaamheid opzeggen, en verder het leiden van een zoo aangenaam mogelijk leven. Het grootste deel daarvan slijten zij in hunne poeri's en verdeelen er hun tijd tusschen hun vrouwen, het opkweeken hunner vechtha-

nen en het smeden van intrigues tegen de beheerschers van andere rijken. Als er dan de opiumpijp ook nog bijkomt, worden zij rechte „rois fainéants", en schiet er ten slotte heel weinig tijd over voor de behartiging van de belangen der desalieden, die soms dagen lang ter hoofdplaats moeten wachten, alvorens gehoor te erlangen, terwijl intusschen de opvoeringen van de „gamboeh" en de dansen der „djogèd's" en „légong's" binnen de paleizen in vollen gang zijn.

Zoodanig is thans nog de algemeene toestand in de onafhankelijke rijken; alleen werd hij met eenigszins te zwakke kleuren geschilderd, daar de intieme geschiedenis die elke poeri heeft en die hare donkerst gekleurde bladzijden ontleent aan de gedweeheid, waarmede aan alle wenschen en grillen der machthebbenden wordt toegegeven en hun de beschikking verleend over leven en dood, te dezer plaatse niet verhaald kon worden.

HOOFDSTUK VIII.

DE POSITIE VAN HET HOLLANDSCHE BESTUUR.

Het tegenwoordige opperbestuur der onafhankelijke rijken. Gebrek aan aansluiting bij de Balineezen. De toestand in de Gouvernementslanden vergeleken met dien in de onafhankelijke rijken. Invloed van het Hollandsche bestuur op de nog onafhankelijke rijken. Toestand in de grensstreken.

Ten slotte worden eenige beschouwingen gewijd aan de vestiging van het Hollandsche bestuur en eene vergelijking daarvan met het Inlandsche.

De Balineezen zijn, wat men ook van hunne aangeboren krijgzuchtigheid moge verhalen, over het algemeen eenvoudige rechtschapen lieden; vooral mag dit gezegd worden van de bewoners der desa's die in het binnenland gelegen zijn, waar vreemde Oosterlingen en Westerlingen nog weinig invloed uitgeoefend en verandering in de zeden en gewoonten

der bevolking hebben aangebracht. Zij zijn gehecht aan hunne desa en aan hunne voorvaderlijke instellingen, terwijl niets hun liever is, dan zooveel mogelijk aan zich zelven te worden overgelaten.

Om rustig te kunnen leven, hebben zij echter de behoefte gevoeld aan eene macht die boven hen staat, waaraan allen bereid zijn zich te onderwerpen, en die hun dus van de noodzakelijkheid ontslaat elk met naburen rijzend geschil met de wapens in de hand te beslechten.

Aan wien zij die functiën opdragen is hun in hooge mate onverschillig, mits hij een persoon zij, die toone de macht te hebben zijne bevelen door alle partijen te doen opvolgen. zich in zijne positie tegenover andere heerschers te handhaven en hij steeds eerbiedige de zeden en gewoonten van het land, hetwelk reeds van zelven in zich sluit, dat hij der bevolking geene overmatige eischen stelle in zijn eigen belang.

Voor ieder die nagaat op welke wijze de tegenwoordige Balische heerschers te werk gaan bij het vervullen van hun taak, zooals boven werd verhaald, de plichten hun daardoor opgelegd zooveel mogelijk van zich schuivende, doch daarentegen alle middelen in het werk stellende om voordeel van hunne positie te trekken, zal het duidelijk zijn, dat de Balineezen geen zwak kunnen hebben voor dat bestuur. Zij beschouwen het veeleer als een noodzakelijk kwaad, waaraan zij zich niet onttrekken kunnen zonder de hulp of bescherming in te roepen van een ander heerscher en daartoe gaan zij niet lichtvaardig en niet te dikwijls over, met het oog op het gevaar dat zij dan loopen, om van den regen in den drup te geraken.

De vorsten, en ook de meeste hunner poenggawa's, behooren tot de Wésja- of tot de Satijakaste, welke door een diepen kloof gescheiden zijn van de soedra's, waartoe het gros van de bevolking gerekend wordt. Zij beschouwen zich als ver boven hunne soedra onderdanen verheven, zoowel door hunne geboorte als hunne macht, en hoewel zij zich meer met het volk vereenzelvigd hebben, vooral door huwe-

lijken, voorts ook door kleeding en leefwijze, dan aan eenige westersche natie mogelijk zoude zijn, blijkt toch nog uit vele zaken, dat ook zij niet uit het volk zijn voortgesproten, doch vreemde heerschers zijn, naar Bali overgekomen met het voornemen om daar hun gezag te vestigen.

Het helderst springt dit in het oog bij de rechtspleging, zooals die wordt uitgeoefend wanneer zaken, waarover in de desa geen eenstemmigheid is verkregen, aan het oordeel der vorsten worden onderworpen. De uitspraken der vorsten zijn gebaseerd op het advies dat de pĕdanda's of hooge priesters uitbrengen, en dier wijsheid wordt geheel geput uit de oud-Javaansche wetboeken door de Javanen, toen zij hunne macht op Bali vestigden, daarheen overgebracht.

De inhoud dier wetboeken nu, geeft in geenen deele weer de adat van het Balische volk, hij is zelfs dikwijls daarmede in flagranten strijd. De Balineezen zijn dan ook zeer gehecht aan hunne locale gebruiken, doch in het minst niet aan de rechtspleging zooals die wordt uitgeoefend door de vorsten en de pĕdanda's, eene rechtspleging waarvan allerhande formaliteiten schering en inslag zijn, en voorts gebaseerd op wetboeken die dikwijls niet met elkaar overeenstemmen en, ook door degenen die ze moeten verklaren en toepassen, in den regel maar half worden begrepen. Wanneer dan ook partijen besluiten om in de kwestie, die zij hebben, de uitspraak van de rechtbank in te roepen, dan is dit voor hen een sprong in het duister, gedaan omdat er een eind moet komen aan de zaak, waarin de hartstochten te zeer zijn opgewekt, dan dat de bemiddeling van het desabestuur het gewenschte resultaat zou kunnen hebben.

De overweging van al het vorenstaande zal doen inzien, welk eene ongekend gunstige kans aan eene koloniale mogenheid wordt aangeboden om op geheel Bali hare macht blijvend te vestigen, daardoor eene schoone bezitting meester te worden, die voor haar direct en indirect rijke voordeelen

zal afwerpen, en tevens ruimschoots de gelegenheid openstelt om werkzaam te zijn in het belang der bevolking.

Nooit zal men behoeven te vreezen het geheele volk tegenover zich te hebben, want er bestaat geene eenheid en aansluiting. Elke desa is een klein republiekje, dat eenige gedwongen aanrakingen moge hebben met zijne naburen, doch overigens geheel op zich zelf staat. Van nationale vergaderingen geen sprake. De politieke gezichtskring van de Balineezen strekt zich niet verder uit dan de desa welke zij bewonen, en om door onderlinge aansluiting een machtig rijk te vormen, daarvan hebben zij geen begrip en zien de noodzakelijkheid daartoe ook niet in.

Klongkong, Bangli, Tabanan en de andere onafhankelijke rijken van Bali, zijn niets dan agglomeraties van desa's, geen afgerond geheel vormende en „au hasard" bijeengekomen onder den zelfden vorst of scheidsrechter. Geene gemeenschappelijke belangen vereenigen hen. De namen dier rijken zijn voor de Balineezen niets dan klanken en het is hun volkomen onverschillig, of zij bij Karangasĕm, bij Badong of bij een ander rijk behooren; de hoofdzaak is voor hen, dat zij niet belemmerd worden in hunne vrijheid en hun niet te zware lasten worden opgelegd.

Het eenige waaraan de Balineezen gehecht zijn is hun adat, hunne goden en het eiland dat zij bewonen.

Het vaderland van elken Balinees, voor zoo veel hij geacht kan worden er een te hebben, is geheel Bali.

Het is waar, dat in zooverre een band bestaat tusschen alle Balineezen, dat zij de elfde goden aanbidden, doch nimmer behoeft de vrees te bestaan dat de godsdienst de leus zal zijn, welke hen vereenigt om zich te verzetten tegen een vreemd heerscher; zij zijn tevreden met hun geloof, wenschen dat volstrekt niet aan anderen op te dringen en, wat verdraagzaamheid betreft, worden zij door niemand overtroffen, want desverlangd stellen zij zelfs voor de hun onbekende goden een plaatsje in hun godenhemel beschikbaar.

Tegenover alle beheerschers, tot welken landaard zij mogen

behooren, mits zij de landsgebruiken eerbiedigen, hebben zij dezelfde gezindheid; allen worden toegelaten tot de mededinging om hen op de beste wijze te beschermen en zij zullen de voorkeur geven aan dengene die het krachtigst is, en wiens bestuur dus de meeste kans aanbiedt op ongestoorde vrede, welke in staat stelt rustig te leven, volgens de voorvaderlijke instellingen, en den landbouw en andere bedrijven ongehinderd uit te oefenen.

Aan het tweemaal herhaald krachtig optreden in Boeléléng is het te danken, dat het Nederlandsch-Indische Goevernement, op verlangen der bevolking, aandeel heeft gekregen in het bestuur aldaar; aan de supérioriteit van zijn regeerstelsel boven dat der Balische vorsten, gepaard aan een in algemeenen zin eerbiedigen van de Balische instellingen, is het toe te schrijven, dat ons bestuur zich daar zonder eenigen militairen steun, niet alleen heeft staande gehouden, maar zich ook meer en meer bevestigd heeft en binnen dat gewest zijne bemoeiingen heeft kunnen uitbreiden.

Wel verre van dat bestuur vijandig te zijn, of zich als het ware te moeten bukken voor die overheersching, gevoelt de Balinees in de goevernementslanden, hoewel hij ook zijne ernstige grieven heeft, dat hij thans beter af is dan vroeger.

Het in verzet komen van het district Bandjar, waardoor de expeditie van 1868 noodzakelijk gemaakt werd, was in geenen deele gericht tegen het Europeesch bestuur, maar alleen tegen een bij de bevolking aldaar gehaat inlandsch hoofd, dat ten onrechte gehandhaafd werd.

Het valt niet te ontkennen, dat in die streken van Bali welke langzamerhand geheel onder ons direct gezag gebracht zijn, een elders ongekende mate van rust en welvaart heerscht. Aan de oorlogen, die vroeger voortdurend de grensstreken onveilig maakten, is een eind gekomen, de verkeersmiddelen zijn verbeterd, de belemmeringen voor den handel en landbouw zijn zooveel mogelijk uit den weg geruimd, de uit- en invoer hebben geheel vrij plaats.

Doch, wat vooral heeft bijgedragen om alle krachten van voortbrenging in het land aanwezig tot hun recht te doen komen, dat is de afschaffing van het stelsel van afpersing der onderhoorigen, dat door de Balische vorsten wordt toegepast, waarvoor langzamerhand een, zooveel mogelijk op Balische wijze ingericht, geregeld belastingstelsel, dat geene te hooge eischen heeft, in de plaats wordt gesteld.

De invloed, welke de vestiging van ons gezag op Bali heeft uitgeoefend op de nog onafhankelijke rijken, is *niet* in allen deele een weldadige geweest.

Door de tusschen het Goevernement en hunne vorsten gesloten contracten is de positie dezer heden versterkt geworden, en op welke wijze zij van elke machtsvermeerdering ten koste hunner onderhoorigen partij trekken, werd reeds in het licht gesteld.

In den meest ongunstigen toestand verkeeren de bewoners dier streken, welke aan ons gebied grenzen. De voornaamste waarborg toch waardoor de kleine man eenigszins beschut is tegen de willekeur der vorsten, bestaat in de rivaliteit, die tusschen dezen heerscht en die hen steeds doet vreezen, dat, zoo zij het te bont maken, een deel hunner onderhoorigen zich onder het gezag van een nabuur zal stellen, waartoe zij volgens Balische opvatting het volste recht hebben. Die gelegenheid nu bestaat niet in die streken waar het Goevernement de nabuur is: dus moeten de bewoners daar zich maar alles laten welgevallen en hoever de hebzucht der vorsten zich dan uitstrekt, moge blijken uit het volgende kleine voorval, dat geciteerd wordt, niet als iets bijzonders, doch als kenschetsend voor een bestaanden toestand.

Onlangs liet de vorst van Bangli den in het landschap Boelèèng te Tèdjakoela woonachtigen zeer gerenommeerden goudsmid I DAOEH vragen om naar zijn poeri over te komen ter vervaardiging van een krisgevest. Nu hebben echter de vorsten van Bangli reeds van ouds geen goede reputatie bij

de lieden van Tèdjakoela en daar is reden voor. Gedurende dèn korten tijd, dat Boelèlèng na den oorlog van 1849 aan Bangli onderworpen is geweest, is het district Tèdjakoela vrij wel door den vorst en de poenggawa's van dat rijk leeggeplunderd geworden

Bovendien is I DAOEH een gezeten man en nog al op zijn gemak gesteld, zoodat hij voor de invitatie bedankte. Het kwam hem te stade, dat hij juist bezig was een nieuw huis te bouwen, dat nog niet onder dak gebracht was en hij excuseerde zich dus met te zeggen, dat hij liever niet op reis wilde gaan, zoolang zijn huis nog niet voltooid was, zich verder voornemende daarmede te wachten tot de vorst een ander goudsmid geëngageerd zou hebben.

Wat gebeurt echter? Eenige dagen later komen onverwachts twee honderd lieden uit Bangli te Tèdjakoela aan, elk beladen met eene vracht bamboepannen, zooals die in deze streken voor dakbedekking gebruikt worden. Het bleken heerendienstplichtigen te zijn door den vorst van Bangli uit eenige der armoedige bergdesa's bijeengeroepen, om, natuurlijk zonder eenige betaling daarvoor te erlangen, het huis van I DAOEH te gaan voltooien, waarvoor zij vijf dagen in Tèdjakoela verbleven, levende van den door hen zelven medegebrachten teerkost.

De goudsmid kon toen moeielijk meer weigeren aan het verzoek van den vorst te voldoen; hij vertrok dus naar Bangli en versierde een van's vorsten krissen met een fraai gouden gevest, dat reeds vooruit betaald was met den gedwongen arbeid der arme bergbewoners.

Dat een bestuur onder hetwelk dergelijke gebeurtenissen bijna dagelijks voorvallen onmogelijk populair kan zijn, laat zich lichtelijk denken en het wordt dan ook alleen geduld, omdat de desalieden geen anderen uitweg zien.

Indien echter eene krachtige mogendheid haar gezag geleidelijk op het geheele eiland wilde vestigen, dan behoefde er geenerlei vrees te bestaan, dat zij de bevolking tegenover zich zoude vinden, wanneer zij er in geslaagd ware deze te

voren de overtuiging te schenken, dat het nieuwe bestuur gevoerd zoude worden met eerbiediging van de landsinstellingen en gebruiken. Alleen zoude rekening gehouden moeten worden met de regeerende vorstjes en hunne trawanten, die de eenige verliezers daarbij zouden zijn, en wier macht in zoo verre weinig te beteekenen heeft, dat zij, gehaat om hun willekeur, door hunne onderhoorigen verlaten zouden worden, zoodra deze de zekerheid hadden verkregen van hunne wraak niets meer te vreezen te hebben.

DERDE AFDEELING.

HET GRONDBEZIT.

HOOFDSTUK I.

COMMUNAAL BEZIT VAN ONBEBOUWDE GRONDEN.

Belang van het onderzoek naar het grondbezit op het eiland Bali. De grond behoort aan de goden. De gronden der booze geesten. Geleidelijke afbakening van het gebied der desa's. Wijzen van bekendstelling der desa-grenzen. Ontstaan van nieuwe desa's ten koste van reeds bestaande. Verschil van toestand in Boelèlèng en in Djambrana. Verplichtingen der desa's ten aanzien van hun gebied.

Door de voorafgaande beschrijving van de Balische maatschappij, waarbij voor alle klassen van personen werd aangegeven de plaats die zij daar innemen, hebben wij eene vaste basis verkregen om verder na te gaan welke rechten en verplichtingen elk hunner heeft ten aanzien van den grond.

Het onderzoek daarnaar op het eiland Bali is van bijzonder belang te achten, dewijl daar een stadium van ontwikkeling en beschaving wordt aangetroffen, hetwelk elders in Indië, hetzij reeds tot het verleden behoort, of wel nimmer is bereikt. Dit eiland is in hooge mate blootgesteld geweest aan den invloed, welken in vroeger eeuwen het machtige Javaansche rijk in nagenoeg den geheelen Indischen archipel heeft uitgeoefend en de instellingen daarvan zijn er blijven voortbestaan; het bestuur toen ingesteld heeft tot op den hui-

digen dag kunnen standhouden en voor andere vreemde invloeden is het tot voor korten tijd bewaard gebleven.

Het tegenwoordige volk van Bali is waarschijnlijk ontstaan door de vermenging van Hindoesche Javanen met de oorspronkelijke heidensche bevolking van het land; welke dier elementen de bovenhand heeft behouden is moeielijk meer na te gaan, maar zoo veel is zeker, dat zij tot één volk zijn saamgesmolten, waarbij alleen, zooals bleek toen over den volksgodsdienst gehandeld werd, in zekere mate een voorbehoud moet gemaakt worden ten opzichte van de, trouwens weinig talrijke, leden der hoogere kasten, waaruit ook de vorsten zijn voortgesproten.

Mahommedaansche overheerschers hebben op Bali nooit vasten voet kunnen verkrijgen en het Hollandsche bestuur, dat op een gedeelte van het eiland gevestigd is, heeft nog te kort gewerkt, om reeds ingrijpende veranderingen ten aanzien van de rechten, die worden uitgeoefend op den grond, te hebben te weeg gebracht.

Hier zullen wij dus kunnen nagaan welke de verschillende vormen zijn die het grondbezit heeft aangenomen in een land, waar sedert eeuwen geene invloeden van buiten of storend op de vrije ontwikkeling van den toestand hebben ingewerkt.

Ten andere zal kunnen blijken welke rechten, volgens de opvatting der bevolking, den soeverein ten aanzien van de bebouwde en onbebouwde gronden toekomen zal hij worden beschouwd als een rechtvaardig en goed heerscher, in hoeverre het den soeverein mogelijk is daarvan af te wijken zonder dat zijn gezag gevaar loopt, en in hoeverre daarvan feitelijk wordt afgeweken onder het bestuur van een inlandsch vorst, waardoor eenige nieuwe gegevens zullen worden bijgedragen tot het treffen der vergelijking tusschen de werking van een Europeesch en een inlandsch bestuur in eene inlandsche maatschappij.

Ten einde een begrip te krijgen van de eerste rechten die op den grond werden uitgeoefend, moeten wij trachten ons

voor een oogenblik in de voorstelling, die de Balinees zich vormt van den oorspronkelijken toestand van het land, in te denken. Het geheele land ligt daar in woesten staat, de bergen tot aan hunne kruinen met bosch begroeid, daartusschen de bergmeeren in hunne plechtige stilte; door de valleien vloeien de rivieren en vervolgen ongestoord hun loop, nu eens langzaam, dan weer in wilde vaart, naar zee; het heuvelland en de vlakten, die zij doorstroomen, zijn nog nimmer door een menschenhand beroerd. Hier en daar mogen eenige menschen rondzwerven, doch zij leven als de dieren in het woud, voeden zich als deze met hetgeen de bosschen opleveren en denken er evenmin als deze aan iets hun eigendom te noemen. Overigens is het geheele land schijnbaar onbewoond, doch ook alleen schijnbaar, want de goden zweven boven het land en boven de wateren.

Elke berg is door eene godheid bewoond, elk meer heeft hare godin, er is geen plekje grond dat aan hun invloed ontgaat. Zij zijn onzichtbaar, doch hebben macht over alles.

Het is niet anders te verwachten, dan dat, wanneer aan lieden die eene dergelijke voorstelling van zaken hebben, de vraag gesteld wordt „aan wien behoort het land?", het antwoord geheel te goeder trouw gegeven niet anders kan luiden dan, „het land met alles wat daarop groeit, met het water dat er over stroomt, met de lucht die het omgeeft, met de gesteenten die het in zijn schoot bevat, behoort zonder eenige uitzondering of beperking toe aan de onzichtbare goden en geesten die het land bewonen".

Deze opvatting schemert door in alle gesprekken, die men met hen over rechten op den grond voert, wanneer zij onbevangen hun oordeel kunnen uitspreken, en is volkomen natuurlijk bij menschen, die op eene trap van ontwikkeling staan als de Balineezen, blijkende uit de schets, die hiervoren werd gegeven, van hunne godsdienstige begrippen. Tot bevestiging van de bewering dat zulks werkelijk hunne opinie is, zoude, zoo noodig, nog gewezen kunnen worden op sommige dorpsgeschriften, bijv. de awigawig van Koeboetam-

bahan, waarin uitdrukkelijk gezegd wordt, dat in sommige gevallen gronden die iemand in bebouwing heeft hem, zoo hij niet aan zijne verplichtingen voldoet, door de desa kunnen ontnomen worden, „dewijl zij het eigendom zijn der godheid" [1].

Dat wij hier te doen hebben met eene uiting van zuiver inlandsche denkbeelden en de naar Bali overgebrachte wetboeken er vreemd aan zijn, is niet twijfelachtig, want van rechten van den soeverein op den grond is in dat desageschrift geen sprake, terwijl deze in de wetboeken, althans in beginsel, worden vooropgesteld [2]).

Geheel in overeenstemming met deze opvatting van het domineerende recht der godheid is het voorts, dat nimmer tot bebouwing van den grond zal worden overgegaan, alvorens daartoe aan de plaatselijke godheid vergunning gevraagd is; dat, zoodra de ontginning van den grond een aanvang heeft genomen, niets als noodzakelijker wordt beschouwd.

---

[1]) In het vermelde desageschrift staat woordelijk »apan tegal doewèn ida i ratoe". In het spraakgebruik nu wordt ook wel, hoewel ten onrechte, den vorst soms die titel gegeven. In verband met den overigen inhoud van het geschrift bestaat echter niet de minste twijfel, dat daar de godheid bedoeld wordt. Is eene enkele maal sprake van den vorst, zoo wordt deze kortweg aangeduid als »I Goesti".

[2]) Belangrijk te dezen opzichte is het opschrift van den steen van Doekoehan door Dr. J. BRANDES bekend gesteld in eene nota als bijlage gevoegd bij de notulen van het Bataviaasch Genootschap (deel XXVI, afl. II), en voortbetgeen Dr. J. C. G. JONKER schrijft in zijne studie »Een oud-Javaansch wetboek vergeleken met indische rechtsbronnen". In dat wetboek, deelt de schrijver mede, wordt de vorst uitdrukkelijk eigenaar van den grond genoemd. Echter voegt hij er bij »welke rechtsgevolgen dit eigendomsrecht van den vorst, behalve het recht tot heffen van belasting op de producten van den grond, heeft is, ook in de Hindusche wetsuitlegging zeer duister. Een land toch kan verkocht worden, is bij gebruik door een ander onderhevig aan verjaring". De conclusie van den schrijver over deze kwestie is. »Opmerkelijk blijft in allen gevallen deze uitspraak, hoezeer tevens aangenomen schijnt te moeten worden, dat werkelijke rechtsgevolgen nooit aan dit recht verbonden zijn geweest". Dat dit laatste ook op Bali niet het geval is, durf ik uitdrukkelijk te verzekeren. Noemt men daar ook al den vorst »sang mawa boemi," d. w. z. »de eigenaar van het land," willekeur buitengesloten, mag dat recht den vorst persoonlijk geen materieel voordeel opleveren en is dus fictief. Over de rechten van den soeverein zal later nog afzonderlijk gehandeld worden.

dan uit dankbaarheid der godheid een altaar op te richten. Een gedeelte van de vruchten op die gronden geoogst, behoort haar te worden aangeboden als offerande, wanneer hout en andere materialen benoodigd zijn voor het herstel van tempels of altaren, worden zij genomen daar waar zij het best te vinden zijn, onverschillig welke rechten door personen op de gronden. waar zij voorkomen, mogen worden uitgeoefend. Omtrent den tijd van beplanting moeten de voorschriften der godheid worden opgevolgd; van sommige gewassen is de cultuur door haar in bepaalde streken verboden, o. a. worden vaak geene koffieplantsoenen geduld. Elders weer is binnen zekere grenzen de opbrengst van de jacht voor de goden gereserveerd, of wel het verzamelen van sommige boschproducten, waaronder de welriekende houtsoorten genoemd kunnen worden.

Al het vorenstaande te zaam genomen stelt het buiten allen twijfel dat, volgens de opvatting van den Balinees, de eigendom van den grond berust bij de godheden, die het land bewonen.

Sommige der onzichtbare machten zijn den menschen slecht gezind en men moet er zich zooveel mogelijk voor wachten de gronden, waarover zij heerschen, te betreden. In de eerste plaats behooren daartoe de begraafplaatsen en hunne omgeving; van daar de schroom, welke de rechtgeloovige Balineezen er van zal terughouden deze gronden buiten noodzakelijkheid te bezoeken en vooral om zich des nachts in de nabijheid daarvan te begeven. Behalve de begraafplaatsen zijn er nog vele streken, sommige van groote uitgestrektheid, waar de booze geesten zich bij voorkeur ophouden en die aan hen toebehooren. In sommige dorpsreglementen worden zij nauwkeurig aangeduid, ten einde een ieder zich wachte voor schade, want die gronden zijn „těngěd", d. w. z. gereserveerd voor de booze geesten en daardoor onheilaanbrengend voor de menschen. Ze te betreden kan reeds de ergste gevolgen hebben, hoeveel te meer er te wonen of ze

te bebouwen, en vele gevallen zijn bij de Balineezen bekend, dat menschen het met het verlies van hun leven hebben moeten boeten, als zij, door den nood gedreven, inbreuk maakten op het gebied der booze geesten, de „boeta" en „pamali", waarbij voor het oogenblik in het midden gelaten kan worden of die schadelijke gevolgen voortkwamen uit de ongezondheid van den bodem, de vrees welke de overtreders beving en hen overal vervolgde, dan wel het toedoen der tempelbeambten, die er belang bij hebben het bijgeloof onder het volk levendig te houden.

Tegenwoordig echter begint, vooral onder het jongere geslacht en onder degenen die veel met vreemdelingen in aanraking komen, een vrijzinniger geest te heerschen, vooral daar goede bouwgrond in Boelèlèng zeer schaars wordt en onder de tĕngĕd gronden er voorkomen, welke uitstekend geschikt zijn voor bebouwing.

Van de wijzen waarop de overtreders zich zelven en hunne dorpsgerooten trachten gerust te stellen, vinden wij in onze aanteekeningen een staaltje vermeld bij de desa Soedadji. Er is daar voor de zich steeds uitbreidende bevolking groot gebrek aan landbouwwerk en dientengevolge zijn in de laatste jaren eenige lieden begeerige blikken gaan slaan op het nog niet in gebruik zijnde gedeelte van het zeer ruime kerkhof, dat natuurlijk beschouwd werd onder het beheer te staan der desavereeniging. Vooral degenen wier sawahs aan dien grond grensden, konden de begeerte niet onderdrukken er van te profiteeren om hunne sawahs eene kleine uitbreiding te doen ondergaan. Zij wendden zich tot de desavereeniging om daartoe vergunning te krijgen en verklaarden zich bereid er eene zekere vergoeding voor aan de desakas te betalen, doch na beraadslaging werd hun bij monde van den klian te kennen gegeven, dat die grond, als behoorende tot de begraafplaats, het eigendom was der onzichtbare geesten die er huizen en dat dus ongeluk zou treffen dengeen, die de ontginning daarvan wilde beproeven. De aanvragers echter antwoordden daarop „welnu, wij willen het er op wagen; sterven

wij dientengevolge, dan is meteen een einde aan al onze aardsche zorgen." Zij zijn toen aan het werk gegaan en hebben de voorgenomen uitbreiding tot stand gebracht; de desa heeft hen laten begaan, vreezende ongelijk te krijgen als de zaak voor het bestuur te Boelèlèng gebracht werd, en zich bepaald tot een protest door te weigeren eenige betaling, noch ten behoeve der desa noch ten voordeele der tempels, zelfs elke bijdrage voor de offeranden van die velden afkomstig, aan te nemen

Hiermede kunnen wij de booze geesten en hunne gereserveerde gronden verder laten rusten en er toe overgaan na te sporen, welke de betrekking is van de menschen tot den grond. Over het algemeen zijn de godheden hun welwillend gezind en hebben zij er in het minst geen bezwaar tegen, dat de menschen van de gronden en al wat er op voorkomt partijtrekken, op welke wijze dan ook, mits de hun gegeven voorschriften en verbodsbepalingen trouw in acht worden genomen.

Wij zagen reeds dat het kleine republiekje dat den naam van desa draagt, op Bali de eenheid is van het maatschappelijk leven en dus is het in de eerste plaats van belang na te gaan, of de desa's een binnen vaste grenzen beperkt gebied hebben en zoo ja, welke de aard is der rechten door hen op den daar gelegen grond uitgeoefend, om daarna te komen tot de omschrijving, hoe binnen de grenzen van dat gebied met den loop der tijden de rechten van de verschillende individuen, waaruit de desa's zijn saamgesteld, zich weder hebben afgebakend.

Hiervoren werd reeds is het licht gesteld, dat de kern der desa is de desavereeniging; de laatste is de bewaarster der rechten van de desa, zij regelt alles wat de belangen der desa betreft, voert haar inwendig beheer, vertegenwoordigt haar tegenover andere machten, is aansprakelijk voor de nakoming der verplichtingen die op haar rusten, in één woord, zij is eigenlijk „de desa;" al wat buiten de vereeniging staat is geheel van haar afhankelijk, groepeert zich om

haar en legt weinig of geen gewicht in de schaal. Wanneer daarom in de volgende bladzijden gesproken wordt van rechten en verplichtingen der „desa", dan geschiedt dat eenvoudigheidshalve en moet dat woord opgevat worden als synoniem met „desavereeniging."

De beantwoording der bovengestelde vraag, in hoeverre elke desa een bepaald gebied heeft, zal gemakkelijk worden gemaakt door verder na te gaan welke de verrichtingen zijn eener desa, die, zooals in het eerste hoofdstuk is beschreven, tot stand is gekomen in eene te voren geheel onbewoonde streek, waar overvloed van goeden grond aanwezig is.

Het arbeidsveld der inwoners is door niemand binnen bepaalde grenzen beperkt geworden, doch het is mogelijk, dat zich aan sommige zijden natuurlijke hindernissen voordoen die nimmer overschreden worden, in de eerste plaats, zooals van zelf spreekt, de zee; doch ook groote rivieren, diepe ravijnen en dergelijken kunnen een grens stellen aan het gebied waarbinnen ds desabewoners leven en werken. Aan de andere zijde, stellen we, is het veld hunner werkzaamheden als het ware onbeperkt; daar strekken zich verder dan men ooit met de ontginning zal voortdringen, woeste gronden uit, alleen bewoond door de dieren van het woud.

In zulk een geval zal de desa, alhoewel die gronden aan hare bewoners het levensonderhoud verschaffen en daardoor groote waarde voor haar hebben, er nooit toe komen vaste grenzen voor haar gebied aan te nemen. Welk belang zoude zij daarbij hebben? Geenerlei; evenmin als de bewoners van het strand er belang bij hebben een gedeelte van het water der zee het hunne te noemen. Wel heeft het voor hen groote waarde, want het is de grondstof waaruit zij het zout bereiden, maar hoeveel zij er ook van nemen, steeds blijft de overvloed even groot.

De desa bekommert zich dus aanvankelijk hoofdzakelijk slechts om die gronden welke hare bewoners in bebouwing genomen hebben; de daaraan grenzende woeste gronden hebben ook nog eenig belang voor haar, dewijl zij de gelegen-

heid aanbieden om hout te kappen, boschproducten te verzamelen, te visschen en te jagen. De gronden gelegen buiten het rayon dezer verrichtingen boezemen niemand eenig belang in, nimmer worden zij betreden, tenzij dat door toevallige omstandigheden hier of daar in de wildernis nog een godenhuisje mocht zijn opgericht, waar van tijd tot tijd de desabewoners moeten gaan offeren.

Verschillende omstandigheden, hetzij van buiten af, hetzij voortkomende uit den boezem der desa zelve, kunnen in dien toestand wijziging komen brengen.

Het eerste zal het geval zijn, wanneer een nieuwe desa in de buurt der oude verrijst. Wel is waar heeft dat plaats op de gronden, waarvan de laatste tot heden geen voordeel trok, en waarmede zij zich dus ook nimmer bemoeide, maar toch kan het reden geven tot nadenken met het oog op mogelijk later noodzakelijk te blijken uitbreiding der desa's, waardoor behoefte aan goeden grond zoude kunnen ontstaan. De kringen, waartoe de verrichtingen der beide desa's zich uitstrekken, naderen elkander meer en meer en dit geeft ten slotte aanleiding tot het ontstaan van kwesties over het verzamelen van boschproducten, de beschikking over stroomend water, als anderszins. Aanvankelijk loopen dergelijke kwesties over onbeduidende zaken en zijn gemakkelijk op minzame wijze tot eene beslissing te brengen, maar zij hebben toch nader de wenschelijkheid in het licht gesteld, om voor vast af te bakenen tot hoever de rechten van elke desa zich zullen uitstrekken.

Daarop heeft eene bijeenkomst van beide desavereenigingen plaats, alwaar, zoo zij het met elkander eens kunnen worden, zekere grenzen voor elks gebied worden vastgesteld.

Het komt daarbij ook wel voor, dat de belangen van beide desa's met elkander in strijd zijn en dan roepen zij de beslissing in van den landsheer of diens gemachtigde, die, zoo beider aanspraken even geldig zijn, er gewoonlijk toe overgaat de betwiste streek aan beide partijen te ontzeggen, tot tijd en wijle zij tot overeenstemming gekomen zijn. Dit

is een der oorzaken waaraan de neutrale gronden (tanah kwalonan), die het gebied van twee desa's soms van elkander scheiden en door geen van beider inwoners bewerkt mogen worden, hun ontstaan verschuldigd zijn. Door de uitbreiding der bevolking en de daarmede gepaard gaande behoefte aan meerdere bouwgronden, verkeeren echter nog slechts weinig gronden in dien toestand, daar de betrokken desa's er ten slotte veelal de voorkeur aan gegeven hebben ze te deelen, of op andere wijze tot eene schikking te geraken.

Zooveel mogelijk worden natuurlijke grenzen aangenomen, doch niet altijd is dat mogelijk en dan wordt bij de grensbepaling uitgegaan van een punt van den weg die beide desa's verbindt, en van daar verder de richting aangegeven: de belangrijke punten worden wel aangeduid door het planten van boomen, of het oprichten van steenen grenspilaren. Dit laatste echter is uitzondering; in den regel moet het geheugen der desalieden de zaak uitmaken, waaraan echter grootelijks tegemoet gekomen wordt door eene gewoonte, waarvan reeds melding werd gemaakt bij het overzicht van den godsdienst gegeven, daarin bestaande, dat eens in het jaar elke desa eene poging doet om haar gebied te zuiveren van de booze geesten (masĕsĕpèn). Tot het welslagen dier onderneming wordt het noodzakelijk geacht naar de vier windstreken de grenzen van het dorpsgebied, daar waar zij de wegen snijden, aan te geven door daarover een lijn te spannen, welke eenige dagen blijft aangebracht. Steeds zal het dus bij vele dorpsbewoners versch in het geheugen liggen op welke plaatsen het de gewoonte is de lijnen te spannen, en wanneer dit jaren lang op dezelfde wijze is geschied, zonder dat daartegen protest is aangeteekend door andere desa's, dan is dat feit voldoende om de aanspraken dier desa op dat gebied te handhaven tegen een ieder, die daarop inbreuk zoude willen maken.

Sommige desa's, die heel secuur wilden zijn dat nimmer ten aanzien der rechtmatigheid van haar bezit twijfel zoude

kunnen geopperd worden, hebben van de gelegenheid, dat zij een dorpsreglement vervaardigden en aan den vorst ter bekrachtiging aanboden, gebruik gemaakt om daarin de grenzen van het desagebied bekend te stellen en deze geschriften worden, wanneer hunne authenticiteit niet wordt ontkend, aangenomen als een volledig bewijs in rechten ten aanzien van grenskwesties.

Het is echter meer dan eens voorgekomen, dat een desareglement gestolen, verminkt of vervalscht werd, juist om de aanwijzing dier desagrenzen verloren te doen gaan, dan wel om voor de oorspronkelijke opgaven andere in de plaats te stellen. Zulke euveldaden worden, als zij door den Raad van Kërta's berecht worden, zwaar gestraft, en in geval dan tevens na plaatselijk onderzoek kan uitgemaakt worden, welke in werkelijkheid de grenzen zijn ter plaatse waar de kwestie was gerezen, zoo worden deze in het vonnis bekend gesteld en levert dat geschrift dus voor het vervolg eene zekerheid op, dat geen willekeurige veranderingen meer in die grenzen zullen worden aangebracht, door wie ook.

Op deze wijze wordt dus het gebied der desa's, waarover zij namens de godheid het beheer voeren en de beschikking hebben, binnen bepaalde grenzen beperkt, die zich bij het toenemen van het aantal desa's langzamerhand bij elkaar aansluiten.

De nieuwe desa's, die dan nog in die streken ontstaan, komen uit den boezem der oude desa's zelven voort en moeten zich te haren koste een bestaan verschaffen, hetwelk op verschillende wijzen plaats kan hebben en aan verschillende omstandigheden zijn toe te schrijven, zooals thans uiteengezet zal worden.

De meest gewone manier waarop dit plaats heeft, toont veel overeenkomst met het ontstaan der desa waarover vroeger sprake was, toen de samenstelling der desavereenigingen beschreven werd, doch ten aanzien van het grondbezit is het verschil groot, daar die desa tot stand kwam in eene

streek die nog geheel ongeoccupeerd was, terwijl wij thans van de veronderstelling uitgaan, dat de grond reeds geheel is ingedeeld en alles tot een bepaald desagebied behoort.

Duidelijkheidshalve worde eerst met eenige woorden herinnerd aan hetgeen vroeger gezegd werd, om daarna de ontwikkelingsgeschiedenis der nieuwe desa ten aanzien van het grondbezit verder na te gaan.

Aanvankelijk bepalen de bewoners eener desa zich tot de ontginning van die gronden op hun gebied welke het dichtst bij hunne woningen zijn gelegen. Naar mate de desa zich uitbreidt moeten echter verder af gelegen gronden in cultuur gebracht worden; de vermoeienis is te groot om elken dag huiswaarts te keeren, hetgeen aanleiding geeft tot de oprichting van veldhutten (koeboe), welke alleen worden bewoond in de tijden dat de landbouwerkzaamheden het drukst zijn. De plaatsen, die daarvoor het geschiktst blijken, worden al meer en meer door koeboebewoners bevolkt, die, naar mate hun aantal toeneemt, het daar gezelliger krijgen en ook minder behoefte gevoelen om dikwijls naar de desa terug te keeren. Zij blijven evenwel een deel daarvan uitmaken, zijn lid van de vereeniging, zoo zij daarvoor volgens de dorpsbepalingen in aanmerking komen, en blijven deelnemen aan alle werkzaamheden die de desa worden opgelegd en aan alle andere verplichtingen die deze mocht hebben te vervullen.

In den beginne toen de vestiging nog geheel een tijdelijk karakter droeg, werden de personen, die in de koeboe's ziek werden, zoo spoedig mogelijk naar de desa getransporteerd, dewijl zij daar een beter onderkomen en betere verpleging konden krijgen en zich onder behandeling konden stellen van den dorpsdoctor (balian). Alle personen bevonden zich dus, als zij stierven, in de desa en werden daar op de gewone plaats begraven en later verbrand. Naarmate de koeboe's echter langer bewoond werden en de verbetering hunner inrichting daarmede gelijken tred hield, kwam het al meer en meer voor, dat er de voorkeur aan gegeven werd de

zieken daar te verplegen en hadden er dus van tijd tot tijd ook sterfgevallen plaats. Het begraven en de daaraan verbonden ceremoniën moesten dan op verren afstand plaats hebben, hetgeen een werkelijk bezwaar opleverde en in dergelijke streken is het eerste teeken van een nieuw zich vormende desa steeds, dat zij eene eigen begraafplaats aanlegt in de onmiddellijke nabijheid der nieuwe woningen, waardoor het ook gemakkelijker valt om ten aanzien der gaven, die nog naar de dooden op hunne graven gebracht moeten worden, niet nalatig te zijn. Bij eene begraafplaats behoort een doodentempel (poera dalĕm), en om de noodige fondsen voor de oprichting daarvan bijeen te krijgen, de werkzaamheden te regelen die daarvoor verricht moeten worden, is het noodig dat de bewoners der nieuwe vestiging zich aaneensluiten en eene vereeniging vormen aan welks hoofd een klian gesteld wordt.

De oprichting en het onderhoud van begraafplaats en tempel vormt dus een eerste band tusschen de daar samenwonende lieden. Om de belangen hunner vereeniging te bespreken komen zij maandelijks in den tempel bijeen, en gaandeweg ontstaan eenige vaste gebruiken, welke de klian al spoedig op schrift zal stellen, ten einde een richtsnoer te hebben voor zich en wie later in zijne plaats mochten treden. Het hoofd der oude desa maakt ook van de tusschenkomst van dezen persoon gebruik, om alle bevelen ter kennisse zijner gezellen te brengen, wanneer voor de desa gewerkt of betaald moet worden.

De band tusschen hen en de oude desa is dus nog niet verbroken, want ook degenen die verhuisd zijn, blijven steeds groote waarde hechten aan de goede gezindheid van hunne oude dorpsgoden en deze kan alleen behouden worden, door zich aan hun dienst te wijden en de offeranden rijkelijk te doen vloeien. Niemand kan het echter ontkennen dat het voor die lieden een groot bezwaar is, vooral als de nieuwe vestigingen op aanmerkelijken afstand van de moederdesa verwijderd zijn, om, wanneer een muur van een der vele

dorpstempels instort, wanneer de hanenvechtbaan of eenig ander dorpsgebouw herstelling behoeft, wanneer aan een weg gewerkt moet worden, dan wel wanneer de desaleden besprekingen willen houden, zich telkens die verre wandeling te moeten getroosten. Het middel om daaraan tegemoet te komen is, dat getracht wordt met de moederdesa eene schikking te treffen tot afkoop van de op hen rustende verplichtingen tegen betaling van eene zekere som jaarlijks per persoon, pamirak genaamd, en wordt dit toegestaan, dan bepalen in den vervolge de aanrakingen zich tot de bijeenkomsten ter gelegenheid van groote feesten en van de jaarlijksche desahanengevechten, want de deelname daaraan met medebrenging van een vast aantal hanen (oeran) blijft steeds verplicht voor iedereen.

De eerste stoot nu tot het verkrijgen door de nieuwe vestiging van een eigen gebied waarover zij het beheer voert, gaat niet van haar zelve uit, doch wordt gegeven door eene aloude insteliing, die der desaverantwoordelijkheid. De desa toch heeft niet alleen het genot dat voortspruit uit een eigen desagebied, doch moet ook de lasten daarvan dragen, in zooverre dat zij verantwoordelijk is voor alles wat er gebeurt. Wanneer vreemdelingen daar reizen, dan zijn alle desabewoners collegialiter aansprakelijk voor hun persoon en hunne bezittingen. Wordt iets daarvan hun ontroofd, dan moet de desa het vergoeden; zij ook wordt ter verantwoording geroepen door den soeverein of zijn vertegenwoordiger, wanneer een persoon op haar gebied wordt verwond, of op andere wijze gemolesteerd.

De desaverantwoordelijkheid rust op het beginsel, dat degeen, die van iets de lusten heeft, er ook de lasten van moet dragen, en voorts op de, gewoonlijk juiste, veronderstelling, dat wanneer in eene desa eenige misdaad wordt gepleegd, niet één, maar vele lieden daarbij geinteresseerd zijn, of althans kennis dragen van de toedracht der zaak en van de namen der schuldigen; wijzen zij deze aan, dan is de zaak

daarmede uit; doen zij dat niet, zoo moeten allen te zamen daarvan de gevolgen ondervinden.

Deze veronderstelling is echter niet meer juist zoodra het eene gedeelte van de desa zich bevindt op eenige palen afstand van het andere; de samenleving, de gemeenschap van belangen, heeft tusschen de bewoners zoo niet geheel, dan toch grootendeels opgehouden, en dit moet moeielijkheden doen ontstaan bij de toepassing der desaverantwoordelijkheid. Het gaat niet aan om de geheele desa verantwoordelijk te stellen voor hetgeen op verren afstand bij de inwoners der nieuwe vestiging, van wier doen en laten de bewoners der oude desa niet meer op de hoogte zijn, voorvalt en omgekeerd is hetzelfde het geval.

Dit geeft aanleiding tot de vaststelling van een zeker politioneel gebied voor de nieuwe vestiging, bestaande uit de terreinen in hare onmiddellijke nabijheid. Zij is geheel alleen aansprakelijk voor hetgeen daar voorvalt, doch daartoe blijft dan ook in den vervolge hare verantwoordelijkheid beperkt.

Wat de rechten op den grond betreft, blijft de nieuwe vestiging ook dan nog van de moederdesa afhankelijk en zoolang deze krachtig is, heeft de afscheiding niet verder plaats dan hierboven werd omschreven, namelijk dat de nieuwe vestiging een eigen begraafplaats heeft met daarbij behoorenden tempel, dat hare bewoners een eigen vereeniging hebben opgericht ter behartiging van hare particuliere belangen en dat haar een vast afgebakend politioneel gebied is aangewezen, terwijl zij, ten aanzien harer verplichtingen tegenover de moederdesa, volstaat met de betaling eener zekere afkoopsom en levering van vechthanen. Op het geregeld voldoen aan die verplichtingen door de onderhoorigheden zijn de desalieden zeer gesteld, minder om het geldelijk voordeel dat zij er van trekken, dan wel als een bewijs van de afhankelijkheid der nieuwe vestigingen, en om het desagebied ongeschonden te bewaren.

Het te niet gaan eener desa of het verbrokkelen van haar

gebied heeft voornamelijk dan plaats, wanneer in hare nabijheid andere vestigingen verrijzen, die, in gunstiger omstandigheden verkeerende dan de moederdesa, hetzij door gezonder klimaat, betere gronden voor het beoefenen van den landbouw, meer gelegenheid om in hare nabijheid op andere wijze geld te verdienen, deze boven het hoofd groeien. Het gevolg is, dat de bewoners der nieuwe vestiging meer rijkdom en meer afstammelingen verkrijgen dan hunne vroegere desagenooten en daardoor de behoefte gevoelen op zich zelf te staan, niet langer afhankelijk te zijn van de moederdesa; deze laatste begint hare eigen zwakheid te gevoelen en ziet zich gedwongen om, hoewel ongaarne, de rechten van haar afstammelinge te erkennen. Geen weerstand meer kunnende bieden aan den natuurlijken gang van zaken, volgens welken het recht van den krachtigste moet predomineeren, datgene tot ontwikkeling moet komen, zij het ook ten koste van het omringende, wat de meeste levensvatbaarheid en inwendige kracht bezit, gaat zij er ten slotte schoorvoetend toe over aan de nieuwe vestiging de volle beschikking over een gedeelte van haar grondgebied af te staan.

Nu is in werkelijkheid eene nieuwe desa tot stand gekomen, en nevens den doodentempel richten hare bewoners thans ook een dorpstempel op, waarin zoo noodig de altaren voor de oude goden mede eene plaats vinden. In ieder geval worden deze niet vergeten en dikwijls wordt voortgegaan in de oude desa vrijwillig eenige diensten te bewijzen of te offeren. Zoo is het in Sangsit, eene desa die zeker reeds eeuwen een afzonderlijk bestaan leidt, nog steeds de gewoonte, dat alle inwoners, alvorens het jaarlijksche offerfeest aan te vangen, zich gezamenlijk naar de vijf palen daarvandaan gelegen desa Mĕnjali begeven, van waar uit zij gesticht is, om als huldebetoon aan de goden aldaar al de erven der tempels schoon te maken (ngatoerang oedoedan).

De meest zich voordoende wijze van het ontstaan van nieuwe desa's is de bovenomschrevene, doch ook kunnen an-

dere omstandigheden de aanleiding daartoe zijn, zooals bijv. het geval is met de desa Patjoeng in oost-Boelèlèng.

In de ten zuiden dier plaats in het gebergte gelegen desa Sĕmbiran verbiedt de adat, in tegenstelling met hetgeen elders in Boelèlèng gebruikelijk is, het huwelijk tusschen neven en nichten. Door de afgezonderde ligging dezer desa en de weinige aanraking die hare bewoners steeds gehad hebben met de lieden van andere desa's, kon het niet uitblijven, dat nog al eens, volgens die bepaling verboden, liefdesbetrekkingen werden aangeknoopt en zoodra dit bekend werd of gevolgen had, dan wel als de jonge lieden er op stonden een huwelijk aan te gaan, konden zij niet in de desa blijven wonen, waardoor de toorn der goden zou opgewekt en veel onheil veroorzaakt zijn geworden. Zij werden daarom uit de desa gestooten en hun werd eene plaats aangewezen om te wonen in de nabijheid der zee. Langzamerhand verzamelden zich daar meer personen, die in hetzelfde geval verkeerden, en de desa Sĕmbiran, die niets meer met hen te doen wilde hebben, stond hun een klein gedeelte van haar desagebied af, om hen in de gelegenheid te stellen in hun onderhoud te voorzien, waaraan de desa Patjoeng haar ontstaan te danken heeft.

Nog zonderlinger, om met de vermelding van dit geval deze beschouwing te eindigen, was de wijze waarop de desa Pakisan in het bezit van een eigen gebied geraakte. De oudste desa in deze streek is Klandis. Hare ligging in het gebergte, te midden van zeer geäccidenteerd terrein, was oorzaak dat vele harer bewoners gronden gingen bewerken in de vlakte, welke komvormig ligt ingesloten tusschen de heuvels Poetjoek, Sringanti en Tjatoe. Zij bouwden daar veldhutten vlak aan den voet en tegen de helling van de boekit Poetjoek, bleven er in den drukste tijd overnachten, doch zoodra daartoe de gelegenheid bestond, keerden zij naar hunne desa terug.

In dien tijd had er een vrij levendig verkeer plaats tusschen de in het rijk Bangli aan den oever van het Batoer-

meer gelegen desa en Klandis. De inwoners van Batoer brachten naar Klandis hunne producten, voornamelijk bestaande in roode en witte uien en vruchten, ook wel vee, welke ze ruilden tegen klappers, rijst en zout. Om die artikelen machtig te worden moesten zij zich meest naar de in de vlakte gelegen hutten begeven. Dáár toch werd de rijst verbouwd en groeiden de klapperboomen het weligst, daar werd het zout het eerst aangebracht. Aangetrokken door de vruchtbaarheid dezer streek, bleven vele lieden van Batoer er eenigen tijd doorbrengen en vestigden zich er van lieverlede voor goed, na daartoe aan de godheid van het Batoermeer vergunning gevraagd te hebben.

De plaats waar zij hunne woningen bouwden, de velden die zij bewerkten, behoorden toen nog allen tot het desagebied van Klandis en als erkenning daarvan moesten de lieden van Pakisan, welke naam aan de nieuwe vestiging was gegeven, eene soort van retributie aan Klandis betalen, bekend onder den naam van „panĕpas paras".

Om dezelfde reden ook had de pasĕk (een dorpshoofd) van Klandis het recht, om telkens als in een zijner tempels hanengevechten werden gehouden, de lieden van Pakisan op te roepen, die dan een bepaald aantal hanen in het strijdperk moesten brengen, waarvan de desa Klandis, door het doen eener kleine heffing, voordeel trok. Zoo gebeurde het, dat de koebajan (een ondergeschikt dorpshoofd) van Pakisan op zekeren dag aan het hoofd zijner kramadesa's, elk aan een pikolan twee kooien met vechthanen meedragende, naar den tempel „poera Banoea", aan de zuidelijke grens van Klandis' desagebied, trok. De pasĕk van Klandis was bij het aangaan zijner weddenschappen zeer ongelukkig, telkens verloren zijne hanen den strijd tegen die van Pakisan's koebajan. Toen hij eindelijk al zijn geld kwijt was, stelde hij, met toestemming zijner desagenooten, een deel van het gebied der desa als inzet voor tegen eene betrekkelijk kleine geldsom van de tegenpartij. Drie malen werd zulks herhaald, het geluk bleef den lieden van Pakisan gunstig en zoo ver-

loor de desa Klandis haar recht op alle velden, die door lieden van Pakisan in cultuur waren gebracht en had deze desa een eigen gebied verkregen.

Het vorenstaande in het kort saamvattende is dus gebleken, dat elke desa haar eigen gebied heeft, waarvan de grenzen min of meer scherp zijn omschreven naar mate de nabijheid van andere desa's dit noodzakelijk maakt.

In Djambrana, waar veel prachtig bouwland is, doch dat slecht is bevolkt, hebben de desa's alleen vaste grenzen in de vlakte en aan de zeezijde; naar het noorden toe is de voorraad grond als het ware onbeperkt, doch niemand doet zich voor, die daarvan gebruik wil maken en de desa's laten zich eigenlijk aan geene andere gronden gelegen liggen dan die, welke door hare inwoners bebouwd worden.

In Boelèlèng daarentegen is de vooraad bouwgrond schaars in verhouding tot de behoefte der steeds toenemende bevolking, en zijn dientengevolge van de meeste desa's de grenzen scherp afgebakend. In vele streken is geen enkel stukje grond te vinden waarop niet de een of andere desa aanspraak maakt; zelfs met de boorden der rivieren en het strand der zee is dat het geval, zooals o. a. blijken kan uit de omschrijving der grens die in sommige desareglementen wordt aangetroffen, luidende „(het gebied strekt zich uit) ten noorden tot daar waar de golven breken (di ĕmpoegan ombakè)".

De grond blijft eenig en alleen toebehooren aan de goden, maar namens deze voeren de desa's daarover het beheer, elk binnen de grenzen, welke door den loop der zaken haar zijn aangewezen. De desa heeft over haar gebied de volle beschikking met uitsluiting van ieder ander die geen deel van de desa uitmaakt.

Ook de verplichtingen die uit dat absolute beschikkingsrecht moeten voortvloeien, aanvaardt de desa ten volle. Alles wat op haar gebied ten behoeve van den landsheer moet plaats hebben, neemt zij op zich; de personen van aanzien

die daarbinnen vertoeven, zijn gedurende dien tijd hare gasten: alle vreemdelingen staan, zoolang hun verblijf op het desagebied duurt, onder hare bescherming; zoo noodig wordt hun namens haar een onderkomen verleend; de goederen van waarde die zij bij zich hebben, neemt zij in bewaring; zij stelt zich aansprakelijk voor alles wat den vreemdelingen overkomt, vergoedt alle schade die hun mocht berokkend worden door diefstal of onachtzaamheid

Ieder desaman zal het zijne plicht rekenen binnen het gebied der desa alles te doen wat door zijne bestuurders van hem verlangd wordt; hij gevoelt zich däár mede aansprakelijk, doch, zoodra hij de grenzen van dat gebied is gepasseerd, rekent hij zich van alle verplichtingen ontslagen en kent zich zelven ook geen enkel recht toe; hij beschouwt zich in zeker opzicht als de gast van de desa waar hij zich bevindt, en wat onwil toeschijnt is vaak niets anders dan schroom. Zoo bijv., wanneer men op reis zijnde eenige kleine dienstverrichting opdraagt aan een persoon die toevallig passeert, als behulpzaam te willen zijn bij het overtrekken van eene rivier of het bestijgen eener hoogte, dan zal allicht aanvankelijk het weigerend antwoord luiden „pardon, ik hoor hier niet t'huis", waarmede hij wil zeggen, „ik ben geen ingezetene van de desa, op wiens gebied wij ons op het oogenblik bevinden, en ik acht mij niet verplicht, noch gerechtigd, hier iets te doen wat eigenlijk de taak is van die desa, waaronder ook gerekend wordt het verleenen van hulp aan degenen die ze noodig hebben".

Bij het vervoer van goederen aan den landsheer toebehoorende en alles wat verder te zijnen behoeve moet worden verricht, wordt hetzelfde principe gehuldigd en er moge ter vereenvoudiging door ons bestuur al eenige verandering daarin zijn aangebracht, de opvatting der inlanders heeft daardoor geene wijziging ondergaan, hetgeen direct blijkt, wanneer een onverwacht voorval zich opdoet, waarvan nog een enkel geval verhaald worde.

Eens met een klein vaartuig aan het zeilen zijnde langs

Bali's kust, ver van den zetel van ons bestuur, hadden wij te kampen met een dier zware stroomen die bij tijden op sommige plaatsen in dezen eilandengroep als een bandjir langs de kusten gaan. Toen ook de wind verflauwde was er geen kwestie van, zelfs met behulp der roeispanen, er tegen op te werken; de gelegenheid om voor anker te gaan was ook niet gunstig, zoodat niets anders overbleef dan het lichte vaartuig met behulp eener lange lijn langs de kust voort te trekken. De krachten der weinige opvarenden waren daartoe niet voldoende en de hulp moest wel worden ingeroepen der inwoners van de naastbij gelegen desa, welke met de meeste bereidwilligheid werd verleend, ofschoon het loopen voor de jaaglijn langs het koraal- en rotsachtige strand en het doorwaden der diepe kreekjes zeker geene aangename bezigheid was. Wij mogen op die wijze ongeveer een mijl gevorderd zijn, toen plotseling werd stilgehouden; de desalieden deelden mede, dat zij aan de grens van hun gebied waren gekomen en verzochten naar huis te mogen terugkeeren. Daar de gelegenheid op zee nog niet beter was geworden en de volgende desa ver van het strand af gelegen was, zoo werden geld noch goede woorden gespaard om hen te overreden ons verder te brengen, doch te vergeefs. Het was niet dat zij niet helpen wilden, want de lieden gaven ook toen nog van hunne goede gezindheid blijk door het aanbieden van eenige klappers en andere vruchten, waren ook volkomen bereid de aangrenzende desa te gaan waarschuwen, doch zij, evenals de bewoners van alle volgende desa's, wier gebied hier in smalle strooken langs het strand gelegen is, weigerden hunne hulp een stap verder te verleenen dan tot hunne grens, die zij overal aan het strand nauwkeurig bleken te kennen. Zij deden dat niet om reden zij opzagen tegen eenig meerder te verrichten werk, want alles te zamen genomen ging nu zeker twee of drie maal zooveel tijd verloren en werd veel meer werk verricht dan noodig geweest ware, doch zij meenden op het gebied van een andere desa niets te mogen verrichten buiten hare voorkennis.

Men vergeve deze wijdloopigheid, doch het was een zeer voornaam punt ten opzichte van het grondbezit, om helder in het licht te stellen, dat op die plaatsen van Bali waar de toestand zich op natuurlijke wijze heeft kunnen ontwikkelen, zooals tot nu toe in de gouvernementslanden vrij wel het geval is geweest, de desa beschouwd wordt als de volle beschikking te hebben over haar gansche gebied, zoowel over de daar gelegen gronden als wat daarop voorkomt, en dat zij tegenover dat genot de verantwoordelijkheid op zich neemt van alles wat er voorvalt en zich belast met de werkzaamheden, die er ten behoeve van den landsheer moeten plaats hebben.

HOOFDSTUK II.

COMMUNAAL BEZIT VAN BEBOUWDE GRONDEN.

De natuurlijke producten der gronden. De toestand in Oost-Boeléléng. Periodieke verdeeling en verdeeling op onbepaalde tijden. De desa's Djoelah en Sembiran. Verschillende vormen van grondbezit op een zelfde desagebied. Een enkel geval van communaal bezeten sawahs. Hunne verdeeling.

Thans kan er toe worden overgegaan te omschrijven, op welke wijze door de desa's van het recht dat zij hebben op de gronden van hun desagebied wordt gebruik gemaakt.

Die gronden zullen kortheidshalve in het vervolg gezegd worden te zijn in „desabezit," zoolang het recht daarop door de geheele desa collectief wordt uitgeoefend.

De beschikking over die gronden behoort steeds plaats te hebben ten meesten voordeele van de ingezetenen der desa, echter zijn nergens vaste regelen voorgeschreven op welke wijze het beheer gevoerd moet worden. De regeling daarvan heeft in elke desa plaats gevonden overeenkomstig de eigen opvatting der belanghebbenden, of is overgelaten geweest aan den natuurlijken loop van zaken en daardoor is eene

groote verscheidenheid waar te nemen ten opzichte van den toestand waarin de gronden verkeeren, al naar mate van de verschillende omstandigheden die zich hebben voorgedaan.

Van de tot een desagebied behoorende gronden kon in de eerste plaats, wanneer zij met bosch bedekt waren, partij getrokken worden voor de verzameling van de daar voorkomende producten, hetzij om deze als voedsel dan wel tot huizenbouw of andere doeleinden te doen dienen. Meestal staat het elken inwoner der desa vrij zich zoo vele van die producten toe te eigenen als hij gebruiken kan, zonder daartoe aan iemand vergunning te behoeven te vragen, of daarvoor eenige betaling verschuldigd te zijn. Die gronden behooren met wat er op groeit aan de desa, doch alle inwoners vormen als het ware aanvankelijk te zamen éène gemeenschap, wat den een voordeel aanbrengt, doet zulks middelijk ook den ander.

De inwoners van andere desa's hebben het recht niet om zich iets toe te eigenen van hetgeen zich daar bevindt, doch wanneer zij zich tot de desavereeniging of het desabestuur wenden om vergunning te vragen tot het verzamelen van zekere producten die op hun eigen desagebied niet voorkomen, of tot het kappen van hout aldaar, zoo zal dat, hetzij al dan niet tegen betaling, in den regel hun niet worden geweigerd, wanneer de voorraad zoo groot is, dat geen vrees behoeft te bestaan dat de desalieden zelven er ooit gebrek aan zullen krijgen. De desa's hebben echter het volste recht eene dergelijke vergunning te weigeren en zulks komt ook wel voor, hetgeen o. a. kan blijken uit de bepalingen van sommige desareglementen, wordende in dat van Pandji zelfs bepaald, dat elk persoon van elders afkomstig, die op haar gebied boschproducten verzamelt, moet worden gebonden en gestraft, en zoo hij zich daartegen verzet, gedood.

Wat betreft de bebouwing der velden kan in de eerste plaats worden opgemerkt, dat aanvankelijk elk inwoner der desa, lid der desavereeniging, hetzelfde recht had op die

gronden, namelijk om daarvan een gedeelte in gebruik te nemen, ten einde zich het noodzakelijke levensonderhoud te verschaffen.

Was er overvloed van gronden, dan nam dus een ieder daarvan zooveel hij noodig had en waar het hem het best gelegen kwam, bebouwde die gronden, genoot er een of meerdere jaren de vruchten van, al naar hij verkoos of de desavereeniging goed vond te bepalen, doch zoodra hij de bebouwing staakte, verviel van zelf die grond weer tot den staat van desabezit, waaraan hij alleen tijdelijk was onttrokken geweest.

Hoe de rechten der desalieden op door hen bebouwde gronden langzamerhand een vaster karakter hebben verkregen, en het tegenwoordig zoover is gekomen, dat voor verreweg de meeste bouwgronden van de afdeelingen Boelèlèng en Djambrana van dat desabezit niets meer is te bespeuren, zal later beschreven worden. Thans moet eerst de aandacht gevraagd worden voor eenige desa's in oost-Boelèlèng, waar ten aanzien van het grondbezit een bijzondere toestand wordt aangetroffen.

Het land gelegen ten oosten van de kaap Pondjok-batoe, bekend onder den naam van „dangin-Pondjok", draagt een geheel ander karakter dan het overige gedeelte van Boelèlèng en is daarvan gescheiden door eene woeste en onbewoonde streek. Het hangt daarentegen nauw samen met de desa's van het ten zuiden daarvan gelegen Batoergebergte, die ten opzichte van het grondbezit zeker ook merkwaardige bijzonderheden aan het licht zoulen kunnen brengen, doch waartoe, helaas, het onderzoek zich niet kon uitstrekken, daar zij tot het onafhankelijke rijkje Bangli behooren.

Het zijn deze desa's van oost-Boelèlèng waar de band tusschen de verschillende inwoners nog het hechtst is, waar vreemdelingen zooveel mogelijk geweerd worden, althans geheel buitengesloten blijven van de regeling der desäaangelegenheden.

Eene daarvan is Djoelah, eene desa die reeds sinds vele eeuwen bestaat. Het gebied dier desa is niet groot en de gronden, die eenigszins gunstig gelegen zijn, worden allen jaar in jaar uit bebouwd met djagoeng, katoen, peulvruchten en tabak. Het terrein is zacht glooiend, maar door gebrek aan bevloeiingswater kunnen geene sawahs worden aangelegd. Alle velden zijn geheel in desabezit gebleven en behooren dus aan alle inwoners collectief toe. Zij worden tusschen de leden der desavereeniging gelijkelijk verdeeld, doch eens om de tien jaren wordt alles weer bij elkaar gedaan en heeft eene nieuwe verdeeling plaats; het laatst gebeurde dit in 1886. In dien tusschentijd wordt er aan de verdeeling niet getornd; komen nieuwe leden in de desavereeniging, zoo moeten zij wachten tot de loopende termijn verstreken is, alvorens zij een aandeel in den bouwgrond kunnen krijgen, tenzij een of meer aandeelen nog beschikbaar zijn, dan wel door sterfte of andere oorzaak open komen, die dan door de nieuwelingen in gebruik kunnen genomen worden. De leden der desavereeniging, thans 127 in getal, zijn gerangschikt naar den duur van hun lidmaatschap. Iemand die in de desavereeniging wordt opgenomen, komt onder op de lijst te staan en schuift op naar gelang de boven hem staanden sterven of de desa verlaten. De verdeeling der gronden nu heeft als volgt plaats. Het bebouwde gedeelte van het desagebied wordt in kleine stukken verdeeld, zooveel mogelijk van gelijke grootte en wier aantal meer dan het dubbel bedraagt van dat der desaleden. Ieder mag dan op zijne beurt daarvan een veld uitkiezen, de leden van het desabestuur, dat zijn daar degenen die het langst het lidmaatschap bekleed hebben, het eerst en zoo vervolgens, zoodat hij die het kortst lid van de vereeniging is geweest, het laatst aan de beurt komt. Bij het uitkiezen van het tweede veld, wordt juist de omgekeerde volgorde in acht genomen als de eerste keer, doende dan de leden van het bestuur het laatst eene keuze. Van de gronden die na deze verdeeling nog overblijven, dat zijn natuurlijk de allerslechtste,

kunnen de leden der desavereeniging ook een deel in bewerking krijgen tegen betaling eener geringe som aan de kas der vereeniging, in afwachting dat nieuwbijkomende leden ze komen reclameeren.

De klapper- en lontarboomen gaan in deze verdeeling niet mee, zij blijven het eigendom van hem die ze geplant heeft. Andere vruchtboomen volgen bij de verdeeling den grond, waarop zij staan. Hieraan wordt het toegeschreven, dat in deze streek zoo weinig vruchtboomen voorkomen. Opvallend is het bijv., dat op dit desagebied bijna geen soemagaboomen (de soemaga is een kleine sinaasappel) worden aangetroffen, met welken aanplant in de aangrenzende desa's goede zaken worden gemaakt, want één boom levert jaarlijks voor eene waarde van 5 à 6 rijksdaalders aan vruchten op. Ook heeft, de elke tien jaren hernieuwde verdeeling der velden hier een slechten invloed op de bewerking van den grond, in welk opzicht deze desa ten achteren staat bij andere desa's in dezelfde streek gelegen. Djoelah is trouwens de eenige desa in de afdeelingen Boelèlèng en Djambrana waar communaal bezit met periodieke verdeeling voorkomt.

Het ontstaan dezer gewoonte is waarschijnlijk daaraan toe te schrijven, dat de vroegere inwoners gemeend hebben op die wijze het belang van allen het best te behartigen, door niet alleen te zorgen, dat te allen tijde ieder inwoner grondbezitter was, maar ook dat zooveel mogelijk de waarde van ieders aandeel even groot bleef. Djoelah is eene ouderwetsche desa, de voorvaderlijke gewoonten en instellingen worden er zeer streng in acht genomen en deze zijn het, die een hinderpaal in den weg hebben gesteld aan het zich scherper afscheiden van de individueele rechten der bewoners, hetwelk anders reeds lang had moeten plaats vinden, vooral in eene desa waar de hoeveelheid bouwgrond in verhouding tot het aantal inwoners gering is. De nadeelen van de tienjaarlijksche verdeeling doen zich wel gevoelen, zooals boven reeds bleek, doch nog niet sterk genoeg om de kracht der gewoonte, die zich verzet tegen alle verandering in den bestaanden toe

stand, geheel te breken. De bepaling dat de klapper- en lontarboomen blijven behooren aan degenen die ze geplant hebben, kan reeds als eene eerste concessie aan het individueele bezit beschouwd worden.

Komt periodieke verdeeling der bouwgronden slechts in deze ééne desa voor, op meerdere plaatsen in deze streek blijven de gronden, ook nadat zij reeds in vaste bebouwing zijn gebracht, het eigendom der geheele desa, doch het gebruiksrecht is vaster, daar alleen bij gebleken noodzakelijkheid eene nieuwe verdeeling der gronden plaats heeft. Dit is o. a. het geval in de desa Sĕmbiran, waarbij thans moet worden stilgestaan, hetgeen tevens de gelegenheid zal verschaffen met eenige andere vormen van grondbezit in kennis te komen, daar het gebied dezer desa veel grooter is en ten aanzien van terrein en bebouwing meer verscheidenheid aanbiedt dan Djoelah.

Wanneer men, laatstgenoemde desa verlaten hebbende, in westelijke richting langs den grooten weg rijdt die Boelèlèng van oost naar west doorsnijdt, dan ziet men reeds spoedig boven op den kam van het lage gebergte eenige boschjes klapper- en lontarpalmen zich afteekenen tegen de blauwe lucht, die het vermoeden wettigen dat daar, te midden van dat bergland, zoo woest en verlaten van aanzien, menschelijke woningen te vinden zullen zijn. Dit is werkelijk het geval; even bewesten Patjoeng den grooten weg verlatende, brengt een uur rijdens ons langs een steil en steenachtig bergpad in de desa Sĕmbiran. Deze desa heeft eene zekere vermaardheid in Boelèlèng, welke zij daaraan heeft te danken dat, naar men wil, zij eene der weinige plaatsen is waar het Hindoeisme zich niet of slechts weinig heeft doen gelden, en waar dus gelegenheid bestaat kennis te maken met directe afstammelingen van de oorspronkelijke bewoners van Bali. Dit wordt afgeleid uit de omstandigheid, dat hunne taal veel verschilt van die der andere Balineezen en dat ook hunne gewoonten betreffende de meest ingrijpende gebeurtenissen

van het familieleven, bij huwelijk, sterfgeval, etc., zeer afwijken van die welke elders in zwang zijn. In hoeverre hieruit nu ook werkelijk blijkt, dat men bij hen met de ur-Balineezen te doen heeft, is moeielijk uit te maken zoolang niet eene grondige studie van hunne taal en de exploratie der nog grootendeels onbekende, achter deze desa gelegen, tot Bangli behoorende landen, meerdere bijzonderheden aan het licht zullen hebben gebracht

Een onderzoek naar het grondbezit aldaar is niet van belang ontbloot, want zooveel is zeker, dat de inwoners zich buiten hooge noodzakelijkheid niet in aanraking stellen met hunne elders wonende landgenooten, dat nimmer lieden uit andere streken zich daar gaan vestigen en dat de voorvaderlijke zeden en gebruiken er zeer in eere worden gehouden, blijkende ook uit den eerbied voor de dewa's en den grooten invloed die deze uitoefenen op het dagelijksch leven der desalieden. Zij hebben verboden het huwelijk tusschen neef en nicht op straffe van verbanning uit de desa. Zij ook hebben verordend, dat zoodra iemand vijf dochters heeft, en geen zoon, hij niet alleen ophoudt lid van de desavereeniging te zijn, maar zelfs de desa moet ontruimen, totdat hij het geluk heeft dat zijne vrouw hem een zoon schenkt, welke zonderling klinkende bepaling wellicht samenhangt met de omstandigheid, dat de mannen, door den zwaren veldarbeid die van hen gevorderd wordt, geen hoogen leeftijd bereiken, zoodat steeds het getal vrouwen in deze desa dat der mannen verre overtreft. Ook zien de goden niet gaarne, dat door de desalieden weelde wordt ten toon gespreid en hebben daarom het dragen van alle sieraden van edel metaal verboden. Bovenal echter hebben zij zich verdienstelijk gemaakt door het gebruik van opium te verbieden, welk verbod trouw wordt opgevolgd en geen opiumkit is in de desa behoeven te verrijzen, geen Chinees, die ongeluksbode voor het desavolk, wendt ooit daarheen zijne schreden.

Zoude wellicht de zorg om het heulsap en zijne verspreiders uit de desa te weren ook oorzaak zijn van een ander

verbod, nl. om koffie te planten, waartoe overigens de gelegenheid gunstig genoeg is? Zooveel is zeker, dat de tempelbeambten, naar hun voorgeven door de godheid geïnspireerd, er zich steeds met hand en tand tegen verzet hebben, dat die cultuur ingang vond. Toen een tiental jaren geleden eenige der desalieden, door de hooge koffieprijzen verlokt, er toch toe overgingen die cultuur te drijven, kwam het den bestrijders zeer te stade dat die lieden kort daarna ziek werden, blijkbaar, naar de algemeene opinie, eene bestraffing hun door de goden toegediend. De plantsoenen zijn toen omgekapt en thans behoort geen enkele koffieboom meer aan een inwoner van Sĕmbiran. De eenigen die nog op gebied dier desa koffie planten, zijn het districtshoofd van Bondalĕm, wien de desalieden om de hooge positie die hij inneemt, de vergunning daartoe niet hebben durven weigeren, en eenige zijner gunstellingen.

Het gebied dezer desa strekt zich uit van de zee af tot ver in het gebergte en bevat velerlei soorten van gronden, hetgeen oorzaak is, dat de aard der rechten, die daarop door individuën worden uitgeoefend, in den loop der tijden een verschillend karakter hebben aangenomen, hoewel aanvankelijk ook hier alle gronden gelijkelijk in desabezit waren en toenmaals de leden der vereeniging er allen evenveel aanspraak op konden doen gelden.

Deze oorspronkelijke toestand is het best bewaard gebleven in de ver landwaarts in gelegen streken, waar het terrein bergachtig is en ravineus. De hellingen der bergen en ravijnen, mits niet te steil, zijn ook voor bebouwing geschikt, doch voorshands slechts voor eene extensieve cultuur. Wanneer die velden een jaar beplant zijn geweest, moeten zij negen jaren met rust worden gelaten; eerst dan zijn zij weer zoodanig met houtgewas begroeid, dat na de verbranding daarvan een nieuwe bouwkruin wordt verkregen, voldoende om aan de aanplantingen een zoodanigen wasdom te verzekeren, dat de moeite aan de ontginning verbonden beloond

wordt. Op deze gronden worden bergrijst en djagoeng, geene vruchtboomen, aangeplant, noch wordt er op andere wijze eenig kapitaal in gestoken, waarom de tijdelijke bebouwers er ook geen belang bij hebben vaste rechten op die gronden te vestigen. Zij zijn het onverdeelde eigendom der desa-vereeniging, die ze in tien perceelen heeft gesplitst en elk jaar aanwijst welk perceel aan de beurt is om bewerkt te worden. Ieder die wil kan zich aanmelden om aan de ontginning deel te nemen; zijn er, in verhouding tot de uitgestrektheid van het perceel, te veel liefhebbers, dan wordt door het dorpsbestuur in der minne eene regeling getroffen. Wanneer de zaak zoover gevorderd is, treedt dadelijk het streven op den voorgrond om een elk de volle vruchten te laten plukken van zijn eigen arbeid, want nog vóórdat met de ontginning een aanvang is gemaakt, vóórdat een enkele boom is gekapt, wordt de grond door de aandeelhebbers onder elkaar verdeeld, en dan heeft verder een ieder voor zijn eigen aandeel te zorgen. Met den afloop van den oogst vervalt ook de verdeeling, en het geheele grondstuk komt terug aan de desa, om door deze op nieuw negen jaren lang ter vruchtbaarmaking aan de natuur te worden overgelaten.

Tot een ander soort van gronden behooren die welke langs het strand gelegen zijn, wel is waar op verren afstand van de desa, doch desniettegenstaande zijn zij voor de bewoners de belangrijkste, dewijl de gunstige gesteldheid van het terrein de bewerking gemakkelijk maakt, en de vruchtbaarheid van den grond de gelegenheid openstelt, om er met goed gevolg elk jaar djagoeng en andere voedingsgewassen te planten.

Met onderling goedvinden is bepaald, dat alle leden der vereeniging als zoodanig het genot zullen hebben van een deel van dien grond ter compensatie van de verplichtingen, die aan het desaschap verbonden zijn, terwijl ook, dit is zeer opmerkelijk, een gelijk aandeel in die gronden wordt toegekend aan de vrouwen der desaleden. Ten einde een ieder aan te moedigen in het streven om door goede cultuur-

wijze en het planten van vruchtboomen den grond zooveel mogelijk in waarde te doen stijgen, is besloten de verdeeling eens en voor goed te doen plaats hebben, zoodat een ieder tot aan zijn dood het genot behoudt van denzelfden grond, tenzij het, door het toenemen van het aantal desaleden, noodzakelijk wordt eene nieuwe verdeeling te doen plaats hebben en elks aandeel in te krimpen Bij eene dergelijke gelegenheid worden echter steeds een aantal stukken van den grond in petto gehouden voor de jongelieden, die in het huwelijk tredende tot de desavereeniging toegelaten moeten worden, ten einde niet te spoedig genoodzaakt te zijn tot eene nieuwe verdeeling over te gaan. Sterft een der echtgenooten, zoo vervalt diens aandeel weer aan de desa en de overblijvende behoudt slechts het zijne of hare, doch behoeft dan voortaan ook maar voor een half aandeel van de verplichtingen, welke op het desaschap rusten op te komen. Elke weduwe is dus grondbezitster, eene omstandigheid die het hertrouwen bevordert. De desa breidt zich dan ook voortdurend uit, en het is wel eens noodzakelijk geweest tot eene inkrimping der aandeelen over te gaan, hoewel de rechten der gebruikers toch beter verzekerd zijn dan in Djoelah met hare tienjaarlijksche herziening.

Deze gronden mogen natuurlijk niet verkocht worden, alleen kunnen de gebruiksrechten daarop worden verpand, hetgeen echter niets te kort doet aan het recht der desa in het algemeen. Komt de pandgever te sterven of verlaat hij de desa, dan is de pandnemer alle rechten op dien grond kwijt en de desa heeft er weer de beschikking over.

De inwoners van Sĕmbiran, er werd reeds de aandacht op gevestigd, zijn, dank zij hunne matigheid, gedeeltelijk ook ten gevolge van de moeielijke omstandigheden waaronder zij hun levensonderhoud moeten verdienen, een nijver volk, en aan hun verlangen om in de anders verloren uren, of wanneer het weer hen belette zich naar de verder af gelegen bouwgronden te begeven, toch nuttig werkzaam te zijn, heeft waarschijnlijk eene derde categorie van gronden hare bebouwing te danken.

Zijn toch in het algemeen de gronden in het gebergte, wanneer alles aan de natuur wordt overgelaten, slechts geschikt om eens in de tien jaren beplant te worden, de desalieden zagen daarom niet voorbij, dat zij wel voor verbetering vatbaar waren, mits er meerdere zorg aan besteed werd, door goede bewerking en bemesting Niemand was echter genegen daartoe over te gaan, zonder er zeker van te zijn zelf de vruchten van dien arbeid te zullen plukken, en zoo kwamen eenige personen er toe zich tot de desavereeniging te wenden, met het verzoek kleine in de nabijheid der desa gelegen stukken grond aan hen af te staan, om daarover vrij te mogen beschikken zoolang zij dat zouden wenschen. De andere desaleden zagen in, dat op die wijze veel meer profijt van dien grond getrokken zoude worden dan vroeger het geval kon zijn, hetgeen middellijk ook ten voordeele van de geheele desa zoude strekken, weshalve er geen bezwaar in gezien werd de volle beschikking over dien grond voor onbepaalden tijd aan de aanvragers af te staan. Het gegeven voorbeeld werd door meerderen gevolgd, en dientengevolge is de desa tegenwoordig omgeven door een breede strook tot tuin aangelegde gronden, die aan bepaalde personen toebehooren en waarmede de desa zich niet meer bemoeit.

Hier en in andere desa's van oost-Boelèlèng worden dergelijke gronden, waarop individuën vaste rechten uitoefenen, aangeduid met den naam van „palak", een woord dat in midden- en west-Boelèlèng niet bekend is, doch, naar het schijnt, wel in Bangli, althans een der desa's van dat rijk draagt den naam van „Palak-tiing".

In de desa Sĕmbiran, met hare primitieve bevolking en waar het minst vreemde invloeden hebben gewerkt, zijn dus drie stadiën waar te nemen in de ontwikkelingsgeschiedenis der rechten, die door individuen worden uitgeoefend op de gronden behoorende tot het gebied der desa, die zij bewonen. De beste gronden, die elk jaar beplant kunnen worden, zijn door de desavereeniging gereserveerd om tot vergoeding te dienen voor de verplichingen die op hare leden rusten; het streven

is echter om aan de aandeelhebbers zooveel mogelijk vastheid te verzekeren van hun gebruiksrecht, door niet dan in de uiterste noodzakelijkheid tot eene nieuwe verdeeling over te gaan.

De gronden geschikt voor gagabouw kunnen maar eens om de tien jaar beplant worden, na den oogst heeft negen jaren lang niemand bij die gronden eenig belang en daarom is de desa er de beheerster van; zoodra echter de gronden beplant zullen worden, krijgt elk persoon die er aan deelneemt, zijn bepaald aandeel.

De van nature slechtste gronden, eindelijk, zijn aan bepaalde personen in voortdurend gebruik afgestaan, daar anders geene liefhebbers zich zouden opdoen om ze te bebouwen.

Het ontstaan dier verschillende vormen van bezit, is toe te schrijven aan het verschil in gesteldheid en bestemming der gronden, doch bij alle drie is in meerdere of mindere mate de neiging op te merken tot het meer geprononceerd worden der rechten door de individuën op den grond uitgeoefend en tot het op den achtergrond geraken der rechten aan de desabewoners collectief toekomende.

Althans is dit het geval in de desa's die zich ontwikkelen, waar het bevolkingscijfer toeneemt en welvaart heerscht. Wanneer het tegendeel het geval is, dan hebben de rechten der individuën de neiging om te niet te gaan en zich weer op te lossen in die der desa.

Als voorbeeld daarvan kan gewezen worden op de mede in deze streek gelegen desa Madênan. Naar luid der overlevering was zeer langen tijd geleden, de desalieden meenen dat er reeds zes geslachten over heen zijn gegaan, al de grond in individueel bezit der toenmalige bewoners. Toen werd de desa echter door hevige ziekten geteisterd, zoodat van de mannelijke bevolking slechts zeven personen overbleven en dit geringe aantal was niet voldoende om het geheele desagebied in bewerking te houden. De overlevenden eigenden zich van de gronden der gestorvenen zooveel toe als zij gebruiken konden, zoodat zij meer hadden dan ooit te voren het geval was geweest; de overige grond werd

weder beschouwd als desabezit en dit is zoo gebleven tot op heden, niettegenstaande voor de bebouwing van vele dier gronden zich later op nieuw gegadigden hebben aangemeld.

De toestand in de desa's Djoelah en Sĕmbiran is hier uitvoerig vermeld, ten eerste uit hoofde van hun ouden oorsprong en de waarschijnlijkheid dat zij het minst aan vreemde invloeden zijn blootgesteld geweest, ten andere omdat de laatste desa een der weinigen is, alwaar gagabouw met daarop volgende braaklegging der gronden plaats heeft, en voorts om het eigenaardige van het voorkomen van gronden die, hoewel in jaarlijksche bebouwing zijnde, toch nog in desabezit zijn gebleven, met verdeeling dier gronden tusschen alle leden der desavereeniging, hetzij periodiek, hetzij op ongeregelde tijden.

Deze toestand wordt in Djambrana in het geheel niet aangetroffen en komt in Boelèlèng slechts in een viertal desa's voor, die allen in het oostelijk gedeelte dier landstreek gelegen zijn, met name te Djoelah, Patjoeng, Bangkah en Sĕmbiran.

In alle deze desa's zijn het in jaarlijksche bebouwing zijnde tegalgronden, welke communaal worden bezeten. Sawahs treft men er niet aan, daar het voor den aanleg daarvan benoodigde bevloeiingswater ontbreekt. Communaal bezit van sawahs wordt ook elders niet aangetroffen, daar, zooals later zal worden aangetoond, de aanleg van sawahs op initiatief der bevolking, steeds gepaard moet gaan met het ontstaan van sterk geprononceerde individueele rechten.

Slechts ééne uitzondering komt op dien regel voor, en wel in Klandis, eene zeer oude desa van Boelèlèng, die vrij afgezonderd in het gebergte gelegen is. Ten gevolge dier afgezonderde ligging en de moeielijkheden waarmede de desaleden tot voor korten tijd gedurende de grensoorlogen tusschen Boelèlèng en Bangli steeds te kampen hadden om zich staande te houden, is de aansluiting tusschen hen zeer nauw gebleven, worden de oude instellingen daar bijzonder in eere gehouden en wellicht staat het daarmede in verband, dat eene

zekere uitgestrektheid sawahs, die volgens het verhaal van den pasĕk (dorpshoofd) vroeger door alle desalieden te zamen zijn aangelegd, thans nog in desabezit zijn. Die sawahs liggen in eene vlakte op ruim een uur afstand van de desa en de weg daarheen is zeer steil. Dit neemt niet weg, dat in den regel de lieden van Klandis al een heelen tijd gewerkt hebben, als de eigenaars der omliggende velden, die inwoners zijn der vlak in de buurt gelegen desa Pakisan, waar het opiumverbruik reeds meer is doorgedrongen, pas op het veld verschijnen. 's Avonds keeren de lieden van Klandis naar huis terug, doch zij werken slechts om den anderen dag op de sawahs om hun vee te sparen.

Alle kramadesa's (de gewone leden der desavereeniging), thans 24 in aantal, hebben recht op een aandeel in die sawahs, de sampingans (buitengewone leden) niet.

Nadat de aandeelen, die de ambtsvelden vormen van eenige leden van het dorpsbestuur, zijn afgezonderd, wordt de rest tusschen de kramadesa's, waaronder ook weer de bestuursleden voorkomen, verdeeld. Bij de verdeeling is aan niemand eenig voorrecht toegekend. De pasĕk begint met de sawahs, die allen in één blok liggen, zoo gelijk mogelijk in 24 aandeelen te verdeelen, hetgeen vergemakkelijkt wordt, doordat er midden door heen een pad loopt. Heeft dit plaats gehad, dan roept hij alle deelgerechtigden op het veld bijeen en begint met het eerste stuk in veiling te brengen. Doet zich meer dan een liefhebber daarvoor op, zoo wordt er een stuk afgenomen, juist zóó groot dat nog slechts één persoon genegen is er voor zijn aandeel genoegen mede te nemen, en dat wordt hem dan ook toegewezen. Vervolgens wordt op dezelfde wijze gehandeld met het tweede stuk; doet zich bijv. daarvoor nu geen enkele liefhebber op, dan wordt er zooveel van de aangrenzende nog niet toegewezen sawahs bijgevoegd, dat iemand het voor zijn aandeel verlangt. Zoo gaat men door tot het einde toe en niemand heeft dus reden tot ontevredenheid; heeft de pasĕk eene onjuistheid begaan bij de verdeeling, dan worden op die wijze de desalieden

zelven in de gelegenheid gesteld die fout te corrigeeren door in de beste streek de aandeelen in te korten, ze te vergrooten waar de grond van minder kwaliteit is. Wel is waar moet één hunner genoegen nemen met het veld, dat het laatst aan de beurt komt, doch hij heeft dat aan zich zelven te wijten, daar hij zich niet eer voor een ander aandeel heeft aangemeld.

De verdeeling blijft onveranderd zoo lang in het aantal kramadesa's geen wijziging komt. Neemt dat aantal toe, dan heeft eene nieuwe verdeeling plaats op de bovenaangegeven wijze. Zijn ten gevolge van overlijden tijdelijk eene of meerdere sawahs vacant, dan worden deze ter bewerking aan anderen gegeven, die de verplichting op zich nemen de helft van de opbrengst af te staan ten voordeele van de desagemeenschap.

Volledigheidshalve is van dit geval van communaal bezit van sawahs melding gemaakt, doch de uitgestrektheid daarvan is zeer gering en het is een geheel op zich zelf staand feit, dat ten opzichte van den algemeenen toestand geen gewicht in de schaal legt, een feit dat zich tot op heden heeft kunnen bestendigen tengevolge van den primitieven toestand in die desa, waar de behoeften gering zijn, slechts weinig geld in circulatie is en bij de bewoners dus niet zoo licht het verlangen zal ontstaan door verkoop of verpanding hunne gronden te kunnen vervreemden.

HOOFDSTUK III.

FAMILIEBEZIT.

Het ontstaan van het familiebezit en bedoeling daarvan. Verbrokkeling van het familieërfdeel. Oorzaken van het ontaarden van het familiebezit. Het doel, waarmede het is ingesteld, wordt niet bereikt.

Het streven dat in streken waar goede bouwgronden schaars

zijn in den eersten tijd na de oprichting der desa's, steeds is waar te nemen, om het genot van die gronden binnen hun gebied gelegen bij voortduring te verzekeren aan de inwoners zelven, met buitensluiting van vreemdelingen die zich er later mochten komen vestigen, heeft in sommige desa's, waar het aantal leden der vereeniging van oudsher vast bepaald is geweest, een anderen vorm aangenomen dan de bovenbeschrevene. In de plaats van het communaal bezit der bebouwde gronden, is daar het familiebezit gevestigd geworden.

Om in het licht te stellen hoe deze wijze van bezit is ontstaan, zal het 't gemakkelijkst zijn ons te bepalen tot eene enkele desa, waar zij thans nog voorkomt, bijv. Koeboetambahan, welke als type kan worden aangenomen.

Ten gevolge eener catastrophe spatte eenige eeuwen geleden de desa Boelihan uiteen. Een 38 tal van de bewoners dier desa zochten eene andere woonplaats en vonden die in de nabijheid der zee, welke plaats den naam van Koeboetambahan verkreeg. Zij werden tot die streek aangetrokken door de daar aanwezige voor bebouwing geschikte gronden, waarvan de beste dadelijk verdeeld werden tusschen de 38 leden der nieuw opgerichte vereeniging, met de bepaling dat, zoo een hunner kwam te overlijden, de oudste zoon in zijne plaats zou treden of, zoo hij geen zoon had, de naaste bloedverwant in de mannelijke linie. De bedoeling hiervan was een onvervreemdbaar familiegoed te creëeren, waarvan de opbrengst voldoende zoude zijn om ruimschoots in de behoeften van elk lid der vereeniging en van zijne nakomelingschap te voorzien.

De desavereeniging is door alle tijden heen blijven bestaan op den zelfden grondslag als zij werd opgericht; de 38 personen die tegenwoordig leden zijn van de vereeniging, zijn de afstammelingen, meerendeels in de rechte linie, van de oprichters; niettegenstaande honderde nieuwe gezinnen zich bij hen zijn komen aansluiten, hebben zij nog steeds het beheer over de desa en haar gebied; „en corps" optredende

zijn zij daar nagenoeg oppermachtig en alleen gehoorzaamheid verschuldigd aan den soeverein, dien zij zelven mede hebben verkozen.

Van belang is het te achten na te gaan, of ook het denkbeeld om aan de families der desaleden het bezit van het grootste deel der bouwgronden en daarmede een voortdurend welvaren te verzekeren, tot verwezenlijking is gekomen.

In de eerste tijden na het treffen dezer regeling is voorzeker het doel daarmede bereikt geworden; en ook nog langen tijd daarna, toen de oorzaken van haar ontstaan, die boven werden vermeld, nog voortwerkten, heeft zij stand gehouden. Daartoe moest ook bijdragen de eerbied, dien de desalieden hebben voor de instellingen hunner vaderen, hun afkeer van alle veranderingen, zoolang die niet dringend noodzakelijk geworden zijn De familie's uit de oprichters der vereeniging voortgesproten, bleven langen tijd vereend; elke familie bewoonde haar door een hoogen kleimuur van de buitenwereld afgezonderd erf en zoo lang mogelijk werd voortgegaan ook aan de nieuwe huisgezinnen, die zich vormden, daarbinnen eene plaats af te staan. De werkbare mannen bearbeidden te zamen het voorvaderlijk erfdeel, de oogst werd in de gemeenschappelijke schuren binnengebracht, waaruit ieder putte naar zijne behoefte.

Langen tijd ging dit goed, doch ten laatste breidden vele familie's zich zoodanig uit, dat het voor de leden daarvan onmogelijk werd, hoe zeer zij zich ook wat plaatsruimte betrof, wilden behelpen, op één erf bij elkaar te blijven en toen het noodzakelijk was geworden uiteen te gaan en afzonderlijke huishoudens op te zetten, moesten van zelf ook de goederen, en daaronder de gronden, verdeeld worden.

Dit heeft meest altijd bij minnelijke schikking plaats gehad, met inachtneming van de hoegrootheid van het gezin dat ieder had en het aantal personen aan wie voorts nog den kost moest worden gegeven, als slaven, pandelingen,

etc. Waren alle familieleden het er over eens geworden, dan werd de getroffen schikking op de eerstvolgende vergadering aan de goedkeuring der gezamenlijke desaleden onderworpen, die in den regel hunne toestemming niet weigerden, mits het hoofd der familie de verklaring aflegde, dat hij zich te allen tijde verantwoordelijk stelde voor het getrouw nakomen der verplichtingen, die op het lidmaatschap der desavereeniging rusten, dewijl het genot dier gronden ook in zekeren zin als eene vergoeding daarvoor wordt beschouwd.

Dit was dus reeds eene aanleiding dat het familiebezit verbrokkeld werd, maar toch had het zijn karakter niet verloren zoolang die gronden onvervreemdbaar bleven, zooals bij de verdeeling uitdrukkelijk door de desavereeniging was overeengekomen.

Aanvankelijk hadden dan ook geene transacties ten opzichte dier gronden plaats; zij werden alleen begeerd om de gelegenheid, die zij den menschen aanboden hun arbeid nuttig aan te wenden en daardoor in hun levensonderhoud te voorzien. Het eenige geld dat in omloop was, bestond in de van China aangevoerde duiten, en ook deze waren zeer schaars, ten gevolge waarvan de desalieden zich gewoonlijk bepaalden tot ruiling van verschillende levensbehoeften. In lateren tijd echter werden de behoeften der menschen grooter en hebben vele andere oorzaken er toe bijgedragen om de instelling van het familiebezit te ondermijnen.

In de eerste plaats hebben wij hier het oog op de invoering en de later gevolgde sterke uitbreiding van het opiumverbruik, vooral ten gevolge van de bemoeiingen der Chineezen. De energie der menschen nam daardoor af, hunne behoeften daarentegen werden grooter, niets natuurlijker dan dat zij zoodoende verarmden en dat den minst gegoeden onder hen ten slotte geen andere uitweg openbleef, dan een deel der weinige goederen die zij bezaten van de hand te zetten.

De tweede omstandigheid, die in deze desa haar invloed

heeft doen gelden op den aard van het grondbezit, is de invoering der rijstcultuur op geirrigeerde velden. Bij de stichting der desa was deze cultuurwijze waarschijnlijk nog niet bekend, waren althans in deze streek nog geene sawahs aangelegd, want steeds wanneer in het dorpsreglement over de velden der desaleden gehandeld wordt, is alleen sprake van tegalvelden. Door den invoer der rijstcultuur op geirrigeerde velden is ten eerste de vroeger plaats gehad hebbende verdeeling der gronden zeer ongelijk geworden, want kon bijv. na den aanleg der leiding het eene aandeel geheel bevloeid worden, van een ander aandeel waren de gronden daartoe te hoog gelegen, zoodat een der doeleinden waarmede de instelling van even groote onvervreemdbare aandeelen in de beste gronden der desa voor alle leden der vereeniging in het leven was geroepen, het zooveel mogelijk onder hen doen voortbestaan van gelijkheid, toch reeds niet meer werd bereikt. Daarbij was meer geld in omloop gekomen en stegen de gronden, zoowel door de toename hunner productiviteit, die een gevolg was der bevloeiing, als door den aanwas der bevolking, voortdurend in waarde, werd de verleiding om ze van de hand te zetten in tijden van geldverlegenheid hoe langer hoe grooter.

Door het zich uitbreiden van het aantal huisgezinnen in elke familie waren voorts de grondaandeelen gaandeweg kleiner geworden, hetgeen niet voldoende werd opgewogen door het intensiever worden der cultuurwijze en daar de veldarbeid nagenoeg het eenige middel van bestaan der meeste desalieden uitmaakte, geraakten velen allengs in minder gunstige omstandigheden. Daarbij, zooals gezegd is, namen de behoeften toe, en, wanneer eens onvoorziene tegenspoed werd ondervonden of groote uitgaven op een gegeven oogenblik moesten gedaan worden, dan was de verlegenheid groot. Hoe moesten de armen onder de desalieden aan geld komen wanneer bijv. een familielid gestorven was en voor hem het verbrandingsfeest gevierd moest worden? Hunne eenige bezitting van waarde bestond in hunne gronden en meermalen

werd met aandrang bij de desavereeniging het verzoek voorgedragen deze te mogen verkoopen of verpanden.

De desavereeniging heeft, gedrongen door de omstandigheden, toen een middelweg ingeslagen en bepaald, dat het verbod aan hare leden om gronden van hun erfdeel te verkoopen zoude gehandhaafd blijven, doch dat zoude toegestaan zijn ze te verpanden (mĕngadéang). Het bezit der gronden gaat daarbij tijdelijk aan den geldschieter over, die er ook alle voordeelen van trekt, doch de verpander heeft na elken oogst het recht de gronden in te lossen voor dezelfde som, als die hij er voor gekregen heeft, zonder bijbetaling van rente, dewijl als zoodanig gerekend wordt het vruchtgebruik van den grond, gedurende den tijd, dat deze in handen is geweest van den geldschieter.

De tijdelijke vervreemding der gronden mocht nooit plaats hebben, alvorens in elk bijzonder geval de toestemming van de desavereeniging was verkregen en het hoofd der familie, tot wier erfdeel de grond behoorde, had verklaard, zich steeds verantwoordelijk te blijven stellen voor de verrichting der volle op dat aandeel rustende verplichtingen.

Op die wijze is met vele gronden gehandeld. Er worden familie's genoemd, wier voorvaderlijk erfdeel successievelijk voor meer dan drie duizend gulden is beleend geworden, welke som voor inlanders zoo ontzachelijk hoog is, dat gerust kan gezegd worden, dat het bezit voor goed op den geldschieter is overgegaan.

In Bondalĕm is de desavereeniging er daardoor toe gekomen een stap verder te gaan en ook verkoop van familiegronden toe te staan, maar ook alleen onder het bezwarende voorbehoud, dat hierboven bij de verpanding werd vermeld; eene uitzondering is gemaakt voor de leden van het desabestuur, wien de vergunning tot vervreemding hunner gronden niet is verleend, om ten minste te voorkomen, dat deze geheel tot armoede zouden vervallen.

Vele der 38 personen die thans de desavereeniging te Koeboetambahan vormen, zijn tengevolge van de verpanding

hunner gronden arme lieden geworden, die alleen de lasten van het lidmaatschap torschen en voor wie de lusten, er oorspronkelijk aan verbonden, verloren zijn gegaan door de verkwisting of de zorgeloosheid van hen zelven of hunne voorvaderen.

Zoo zien wij dus, dat de bevoorrechting van sommige familiës ten aanzien van het grondbezit niet de gewenschte uitwerking gehad heeft: hun is de voortdurende welgesteldheid, die men meende aan hen te verzekeren, ontgaan, en zij zijn ten langen laatste eer in ongunstiger, dan in gunstiger omstandigheden geraakt, in vergelijking met hunne desagenooten.

In eenige andere desa's, met name te Soewoeg en Tĕnaon, is oorspronkelijk ook familiebezit gevestigd geworden op den grondslag als boven werd omschreven, en gedeeltelijk bestaat het daar nog. Ook in deze desa's heeft men ten laatste geen weerstand kunnen bieden aan den drang door sommige familie's uitgeoefend om vergunning te krijgen hunne gronden te vervreemden; deze mogen tegenwoordig dan ook zoowel verkocht als verpand worden, doch de verstandige bepaling is daar gemaakt, dat met het genot dier gronden ook de verplichtingen (hoofdzakelijk ten aanzien van het onderhoud der tempels en de bestrijding van uitgaven ten dienste der goden) op den nieuwen verkrijger zouden overgaan, zoodat de leden der vereeniging met het verlies der hun toegekende voorrechten ook van de daaraan verbonden lasten ontheven werden.

Die gronden kunnen dus worden beschouwd als te zijn belast met eene erfdienstbaarheid.

Wij hebben hierboven steeds gesproken van „familiebezit", doch na de lezing van het daaraan voorafgaande over de rechten der desavereeniging op haar gebied in het algemeen, zal het duidelijk zijn, dat met dien term alleen bedoeld wordt het recht aan de familie toegekend om van die gronden het voordeel te genieten, later uitgebreid met de bevoegd

heid om over de vruchten van den daaraan besteeden arbeid door verpanding of verkoop te beschikken, ook al zijn die vruchten nog aan den grond verbonden.

Familiebezit komt alleen nog voor in de zeven volgende desa's Bondalĕm, Boekti, Jèh-sanih, Koeboetambahan, Boelihan, Soewoeg en Tĕnaon.

In alle die desa's echter, is het familiebezit niet meer zoo sterk geprononceerd als in den aanvang het geval was, het werd ingesteld door de desalieden zelven, geen boven hen staande macht heeft het bevolen of wil het in stand houden; de ontwikkeling van het bezit heeft vrij van allen dwang van buiten plaats gehad en het gevolg er van hebben wij boven gezien: de natuurlijke gang van zaken verzet zich tegen het instandblijven van alle hinderpalen tegen den vrijen overgang der rechten, die worden uitgeoefend op de gronden, zoodra die rechten eene zekere waarde vertegenwoordigen.

Ook hier dus is eene sterke strooming merkbaar, welke het uit het desabezit ontstane familiebezit voortdrijft tot ontbinding en oorzaak is van het meer en meer op den voorgrond treden van de rechten der individuën.

In de bovenvermelde desa's omvat het familiebezit, hoewel zeer uitgestrekte, toch niet alle gronden van het desagebied; alleen zijn die welke aanvankelijk als de besten werden beschouwd daartoe gebracht, terwijl aan de overigen, als tijdelijk waardeloos, in den beginne geen aandacht is gewijd. Later is daarin echter ten opzichte van vele dier gronden verandering gekomen, vooral waanneer zij bleken geschikt te zijn voor bevloeiing en vele liefhebbers, de meesten lieden die buiten de desavereeniging stonden, hebben zich voorgedaan om ze in cultuur te brengen, waardoor nevens het familiebezit ook nog andere wijzen van bezit ontstaan zijn. Aangezien ten opzichte van die gronden de loop van zaken vrij wel dezelfde geweest is als in alle andere desa's van Boelèlèng, behalve de bovenvermelde, zoo behoeft daarover niet afzonderlijk gehandeld te worden.

HOOFDSTUK IV.

INDIVIDUEEL BEZIT.

De factoren die de waarde van den grond samenstellen vóór en na de bebouwing. De rechten der desa en van den bebouwer. De wooneerven. Aanleg van sawahs versterkt het individueel bezit. Verhouding der soebakvereenigingen tot de desavereenigingen. Omschrijving van de rechten der individuen. Conclusie.

Wij kunnen er thans toe overgaan den toestand te beschrijven waarin het gros der desa's van de afdeeling Boelèlèng en allen van Djambrana verkeeren, een toestand waarbij het individueel bezit zich direct uit het desabezit rontwikkelt, zonder eerst de stadiën van overgang te passeeren, welke in de hiervoren beschreven desa's waren waar te nemen in den vorm van het communaal bezit van bebouwde gronden en het familiebezit.

Tot goed verstand van hetgeen thans volgen zal, dient eerst in herinnering te worden gebracht uit welke factoren de waarde van grond is samengesteld, zooals hij daar oorspronkelijk ligt, nog nimmer door menschenhanden aangeroerd. Zij zijn drie in getal, t. w.:

1°. de grond als specie, waaruit de muren der huizen worden opgetrokken en die ook tot andere doeleinden wordt aangewend; daarbij worden ook gerekend de zaken van waarde die hij in zijn schoot bevat;—

2°. de gewassen, die door de natuur op den grond zijn voortgebracht;—

3°. de natuurlijke vruchtbaarheid van den grond, die uit het zaad dat er in gebracht wordt zekere gewassen doet te voorschijn treden.

Deze drie factoren vormen de waarde van den grond zooals hij aan de goden toebehoort, en waarvan deze het gebruik beschikbaar stellen voor degenen der bewoners van het land, die zich er het eerst voor aanmelden.

Een gedeelte van den grond verkeert nog in dien toestand; niemand heeft er tot dus ver het oog op geslagen, doch op verreweg het grootste gedeelte hebben, reeds eeuwen geleden, de desavereenigingen de hand gelegd en het daardoor verkregen recht hebben zij voor het algemeen weten te handhaven.

Zoodra de grenzen eener desa eenmaal waren vastgesteld, had zij over de daarbinnen gelegen gronden de beschikking met uitsluiting van ieder ander.

Natuurlijk dat daarvan in de eerste plaats werd gebruik gemaakt ten nutte van de inwoners der desa zelve, die allen gelijkelijk het recht hadden daar de producten te verzamelen, die er in den natuurstaat op voorkwamen en die door de inzameling hun eigendom werden.

Ook het voordeel trekken van de vruchtbaarheid van den grond was ieder inwoner vergund. Bedroeg de voorraad grond meer dan benoodigd was om in aller behoeften te voorzien, dan stond het dus elken desaman vrij een stuk uit te zoeken om het in bebouwing te brengen en, daar de vruchten de voortbrengselen waren van zijn arbeid, kwamen die ook alleen aan hem toe.

Wanneer de grond, nadat er eenmaal op geplant was, reeds zooveel van zijne vruchtbaarheid had verloren, dat eenige jaren gewacht moest worden alvorens hij op nieuw voor hetzelfde doel gebezigd kon worden, dan werd hij na den oogst geabandonneerd, en kreeg de desa weder de beschikking daarover.

De meeste gronden echter waren van beter qualiteit, eene enkele beplanting putte ze niet uit, en degeen die ze eens in gebruik genomen had, wenschte ook een volgend jaar met de bebouwing daarvan voort te gaan. Hij hechtte zich langzamerhand aan die plaats, bouwde er zoo noodig een veldhut, zuiverde den grond van alles wat aan de bebouwing hinderlijk kon zijn, besteedde meer zorg aan de bewerking dan voor de velden, welke slechts een jaar beplant konden worden, voerde zoo noodig andere aarde of meststoffen aan, in

één woord, hij bracht het zoo ver, dat de grond, zonder uitgeput te raken, elk jaar beplant kon worden. Hij bepaalde zich toen niet meer tot eenjarige gewassen, maar cultiveerde ook vruchtboomen en beschermde zijne aanplantingen door ze met een pagĕr te omgeven tegen de verwoestingen der dieren uit het woud.

De grond was nu in waarde gestegen

1° door vermeerdering van vruchtbaarheid,

2° door de gewassen die er op waren aangeplant.

Beide deze factoren kwamen niet uitsluitend voort uit de natuur zelve, zooals de drie hierboven vermelde, doch waren te danken aan den arbeid van den bewerker en het was dus ook niet meer dan billijk, dat hij daarvan het voordeel genoot.

Daar echter de resultaten van dien arbeid aan den grond waren verbonden, zoo kon de desa in het vervolg van haar beschikkingsrecht over den grond geen gebruik meer maken zonder inbreuk te maken op de rechten van den bewerker. Dit mocht in geen geval plaats hebben en daaruit is de gewoonte ontstaan, zoo niet het recht, dat iemand, die eenmaal grond in bebouwing heeft genomen, de beschikking daarover behoudt, zoolang hij met de bewerking wenscht door te gaan. of zoolang zich daar gewassen bevinden, die het resultaat zijn van zijn arbeid en waarvan hij voordeel kan trekken.

Bewerkt hij dien grond niet meer, levert deze geen vruchten meer op van den daaraan besteeden arbeid, dan heeft hij er ook in het geheel geen recht meer op. en is het weer de desa die er over beschikt.

Dit wordt door iedereen erkend, zooals o. a. in sterke mate bleek uit eenige gevallen die zich voordeden, dat lieden, die door de omstandigheden verhinderd waren eenige jaren hun grond op de gewone wijze te beplanten, daarop toch wat oendi's of ander peulgewas uitzaaiden en er verder niet naar omzagen, omdat het hun idee niet was er van te oogsten, doch alleen om naderhand weer van den grond gebruik te kunnen maken, en te voorkomen dat de desa daarover ten voordeele van anderen zou beschikken

Elk inwoner der desa heeft dus het recht zijn levensonderhoud te verkrijgen van de gronden van het desagebied en in het hierboven veronderstelde geval, dat er overvloed van goeden grond beschikbaar is, heeft een ieder dien maar voor het nemen.

Is de voorraad desagrond, die voor bebouwing in aanmerking kan komen, echter zoodanig beperkt, dat naar alle waarschijnlijkheid in de toekomst, bij vermeerdering van het aantal inwoners, alles in gebruik zal worden genomen, dan wordt er met meer spaarzaamheid mede te werk gegaan en moet degene die een gedeelte daarvan wenscht te occupeeren, vooraf van zijn voornemen kennis geven aan de desavereeniging en hare toestemming verwerven.

Deze eenmaal verleend zijnde, moet er ook gebruik van gemaakt worden door binnen een behoorlijken tijd tot de bebouwing van den grond over te gaan, anders vervalt de vergunning. In enkele desareglementen wordt daarvoor een termijn gesteld van drie jaren, doch over het algemeen is aan de desavereeniging of het desabestuur overgelaten over den duur daarvan te beslissen, waarbij rekening gehouden wordt met de bijzondere omstandigheden van ieder geval.

Wanneer de desagrond schaars is en er dus concurrentie bestaat om een gedeelte daarvan in gebruik te krijgen, wordt voor dat recht wel de betaling van een zeker bedrag aan kèpèng's jaarlijks geeischt, welke betaling den naam draagt van „oepĕti", een woord dat nog het best vertaald wordt door „huursom". Deze is verschuldigd aan de goden, die de ware eigenaars van den grond zijn; zij wordt eerst in de desakas gestort en bij voorkomende gelegenheid ten bate der goden aangewend. Het huurcontract wordt, als het desagenooten betreft, om bovenvermelde redenen nimmer voor een bepaalden tijd aangegaan: het loopt voort, zoolang als de huurder het verlangt en hij zijn oepĕti jaarlijks betaalt; blijft hij daarmede in gebreke, zoo vervalt het contract en krijgt de desa wederom de beschikking over den grond. Een veelvuldig voorkomende regeling is ook deze, dat ieder inwoner

zonder eenige betaling een stuk grond kan krijgen dat voldoende is om in zijne behoefte te voorzien, doch dat hij oepĕti moet betalen, wanneer hij meer verlangt.

Als regel geldt, dat de inwoners eener desa geene andere gronden bebouwen dan die van hun eigen gebied. Alleen wanneer de voorraad daarvan geheel is uitgeput, of wel die gronden niet geschikt zijn voor eene bepaalde cultuur, wendt men den blik elders heen en gaat tot het hoofd eener naburige desa waar wel dergelijke gronden voorhanden zijn en daar onbenut liggen. Deze, na in overleg te zijn getreden met de desavereeniging, beslist op het verzoek en wel gewoonlijk in gunstigen zin, wanneer de desalieden zelven de gronden niet noodig hebben en het ook niet te voorzien is, dat dit in de naaste toekomst het geval zal zijn. Die toestemming wordt in sommige desa's echter nooit langer verleend dan voor één jaar te gelijk, en wanneer na ommekomst daarvan een inwoner der desa zelve die gronden verlangt, zoo moet de vreemdeling voor hem het veld ruimen. Voor den laatste wordt het beding van het betalen van oepĕti aan de desa steeds gemaakt en dikwijls tot een hooger bedrag dan hare inwoners betalen.

Het betalen der oepĕti is eene weinig bezwarende verplichting. De inwoners eener zelfde desa zijn allen met elkaar bekend en leven, vooral in de binnenlanden, zoo niet als broeders dan toch als goede vrienden en buren te zamen, en het is de gewoonte niet elkander het vel over de ooren te halen. Hoe vaak ziet men niet dat iemand die 's ochtends vroeg eenige groote kalebassen toewak van het gebergte is gaan halen, om die op de een of andere plaats, waar het verkeer het drukst is, te slijten, van vele personen de betaling, die steeds wordt aangeboden, weigert aan te nemen en men kan er bijna zeker van wezen, dat het desagenooten zijn wien de vrije dronk ten deel viel.

Een eigenaardig voorbeeld van het verschil dat te dien aanzien gemaakt wordt, geeft het antwoord dat eens werd ontvangen op de vraag, hoeveel de vracht was voor het

transport van koffie langs een zeker traject, luidende „als het voor een desagenoot is 800 kèpèng's, voor een anderen Balinees 1000 kèpèng's en voor een Chinees 1200;" dat laatste bedrag was dus de eigenlijke concurreerende prijs, doch voor desa- en landgenooten werd er wat afgedaan.

Evenzoo gaat het met de huurprijzen, die voor de gronden worden betaald; doch ook voor vreemden is het bedrag niet groot, daar dit reeds van ouds is vastgesteld in tijden toen het geld veel schaarscher was dan tegenwoordig. De te betalen som is dikwijls zoo gering, dat zij veel meer het karakter draagt van eene erkenning der rechten, die de desa op den grond heeft, dan van een huurprijs.

Hoe langer nu de bebouwing en beplanting van de gronden duurt, zooveel te meer ook gaan zij een tijd lang vooruit in kwaliteit, wanneer er de noodige zorg aan besteed wordt en de klappers en andere vruchtboomen steeds naar mate daaraan behoefte bestaat, worden bijgeplant. De bewerker van den grond denkt er niet meer aan dien te verlaten en wanneer nu langzamerhand, zooals veelvuldig heeft plaats gehad, ook het betalen van oepĕti in onbruik geraakt, dan zijn de kenteekenen van desabezit aan dien grond eigenlijk geheel verloren gegaan. De persoon die komt te sterven, laat den grond aan zijne kinderen na, die voortgaan daarvan het genot te hebben, en langzamerhand is het vervreemden van op dergelijke wijze bezeten gronden toegestaan, eerst alleen de verpanding, later ook de verkoop, en mocht het aanvankelijk alleen plaats hebben door inwoners der zelfde desa onder elkaar, tegenwoordig wordt op sommige plaatsen ook hierop zoo nauw niet meer toegekeken, doch bij verkoop aan lieden van andere desa's treedt weer eenig spoor aan den dag van het oude desabezit, daar dan direct van den kooper de jaarlijksche betaling van oepĕti gevorderd wordt, al was die voor den vroegeren eigenaar ook al lang in onbruik geraakt.

Hetgeen volgens de opvatting der Balineezen alzoo verpand, verkocht of als erfenis nagelaten wordt, is eigenlijk niet de

grond, maar dat zijn de vruchten van de aan de verbetering en bebouwing daarvan ten koste gelegden arbeid; daar evenwel de grond de drager is van de vruchten van dien arbeid en deze voor een gedeelte daaraan onverbreekbaar zijn verbonden, zoo gaat de grond mede over aan den nieuwen rechtverkrijgende, doch ook al weer niet in eigendom, maar om daarvan het voordeel te genieten, zoolang hij dat verkiest.

Onbenut mogen de gronden niet gelaten worden, ook niet door dengene die ze van een ander gekocht heeft, want dan beantwoorden zij niet meer aan het doel waarmede zij door de goden zijn afgestaan, namelijk om de menschen in de gelegenheid te stellen door arbeid in hun levensonderhoud te voorzien. De plicht van de desa is het dan die gronden weer onder haar beheer te nemen, tot andere lieden zich aanmelden om ze te bewerken.

Ten aanzien van het desabezit, in verband met de rechten door individuen op zekere gedeelten der gronden van het desagebied verkregen, zoude men deze voor de meeste desa's in vier soorten kunnen verdeelen, te weten:

1° de gronden die nog nooit in bebouwing zijn geweest: zij zijn geheel onder het beheer der desa gebleven;—

2° de gronden die afwisselend een jaar bebouwd worden en een zeker aantal jaren braak liggen; de gebruiksrechten der individuen op die gronden duren niet langer dan de beplanting, in den overigen tijd keeren zij tot de desa terug;—

3° de met koffie beplante boschgronden; zij zijn ook nog desabezit, doch zoolang de boomen vruchten dragen hebben degenen die ze geplant hebben er het genot van;—

4° de tegalvelden en tuinen die jaarlijks beplant worden: zij zijn allen aan individuen voor een onbepaalden tijd ten gebruike afgestaan, en het desabezit blijkt alleen nog maar in sommige gevallen uit de betaling van oepĕti aan de desakas.

Deze laatste soort van gronden zijn in welvarende desa's het talrijkst en beslaan nagenoeg het geheele desagebied. Het beheer der desa bepaalt zich dan tot den grond die

binnen de „kikis", dat is de grens der desa in engeren zin, namelijk van het bewoonde gedeelte, gelegen is. Op de erven vindt men in de meeste desa's van Boelèlèng slechts weinig beplanting; de waarde van dien grond bestaat dus alleen uit de gelegenheid die hij aanbiedt, om er eene woning te bouwen en daar die waarde aan den grond niet gegeven is door den mensch maar door de natuur, zoo behooren de erven steeds onder het beheer der desa te blijven en door deze aan personen ter bewoning te worden afgestaan; deze mogen daarvan dan gebruik maken zoolang zij dat wenschen, maar ze niet geheel of gedeeltelijk verkoopen. De verlaten erven beheert de desa; zijn er in eene desa geene ledige erven meer, en komen daarna nog personen van elders zich met toestemming der desavereeniging daar vestigen, dan worden de reeds uitgegeven erven ingekrompen, voor zoover zij daarvoor vatbaar zijn.

Overigens zijn in vele desa's de erven der tempels en de begraafplaatsen met het aangrenzend terrein, dat niet beplant mag worden, de eenige gronden die nog aan de desagemeenschap toebehooren, en waarop geene individuen rechten uitoefenen.

De rechten die de personen hebben op de bebouwde gronden betreffen de vruchten van den daaraan ten koste gelegden arbeid en de renten van het daarin vastgelegde kapitaal. De gronden zelven blijven echter tot het desagebied behooren en het oorspronkelijke recht der desa blijkt nog uit verschillende omstandigheden, zooals het heffen van „oepĕti", het beschikken in sommige gevallen over den grond zelf of een deel der producten, wanneer dit noodzakelijk is in het belang der goden of van de geheele desa.

De grond behoort ook nog in politioneelen zin tot de desa; mocht daar iets gedaan moeten worden in het algemeen belang, bijv. het omkappen van boomen in de nabijheid van de wegen, als ze gevaar opleveren voor de voorbijgangers, dan worden daartoe door het desabestuur de noodige bevelen gegeven, en wanneer op dien grond eenige misdaad gepleegd

wordt, is de geheele desa daarvoor aansprakelijk, behoudens natuurlijk de bevoegdheid om op hare beurt den bezitter van dien grond rekenschap te vragen en, zoo daartoe termen bestaan, hem verantwoordelijk te stellen.

Over den verkoop en de verpanding dier gronden oefent de desa toezicht uit; in meer dan één desareglement komt de bepaling voor, dat het aangaan van dergelijke transacties moet plaats hebben ten overstaan van het desabestuur en de kramadesa's en dat van elk geval afzonderlijk een geschrift moet worden opgemaakt (pangélingéling), waarvan drie exemplaren worden vervaardigd, één voor elk der partijen en één om te worden bewaard in den dorpstempel.

In dezen toestand komt weer eene merkelijke wijziging zoodra de tegalgronden in sawah's worden herschapen, hetwelk er den laatsten stoot aan geeft om de bouwvelden los te maken van de desa's. Laten wij daarom thans nagaan hoe dat in zijn werk is gegaan.

Gesteld de bewerkers van verschillende stukken tegalgrond, die in eene zelfde streek bij elkaar gelegen zijn, komen tot de overtuiging, dat de mogelijkheid bestaat om bevloeiingswater naar hunne velden te voeren. Voor het aanleggen van de waterleiding is samenwerking noodig; kan het initiatief daartoe genomen worden door de desavereeniging? Neen, want niet alle leden daarvan zijn bij het werk geïnteresseerd, alleen maar de personen welke in die bepaalde streek gronden bewerken; zelfs kan het voorkomen, dat de voor bevloeiing uit eene zelfde leiding geschikte gronden behooren tot het gebied van verschillende desa's, want de vaststelling der desagrenzen had gedeeltelijk plaats vóór dat de kunstmatige besproeiing der bouwvelden in zwang was gekomen.

De noodzakelijkheid bleek dus eene nieuwe coöperatieve vereeniging in het leven te roepen, waaraan alleen de belanghebbenden deel zouden nemen, en dit is de aanleiding geweest tot de oprichting van de reeds vroeger in hunne wording en werking uitvoerig beschreven soebakvereenigin-

gen, die een eigen bestuur hebben en eigen wetten, en wel is waar geschoeid zijn op de leest der desavereenigingen, doch nagenoeg geheel van deze onafhankelijk zijn.

Om de tegalvelden in sawah's te herscheppen moest daaraan veel arbeid, en dikwijls ook veel kapitaal, ten koste gelegd worden; men denke slechts aan het opwerpen der dammen, aan het graven der leidingen en der tunnels, aan het terrasseeren der gronden, aan het nivelleeren der afzonderlijke vakken en zoovele werkzaamheden meer, die plaats moeten hebben alvorens de sawah's tot stand zijn gekomen. Niemand zoude daartoe vrijwillig overgaan, wanneer hij niet de overtuiging had zelf de vruchten van zijne bemoeiingen te zullen plukken; deze echter waren hem te voren verzekerd, volgens het reeds vroeger gereleveerde door de meeste desa's gehuldigde beginsel, dat namelijk de personen aan wie eenmaal grond ten gebruike is afgestaan, daarover zoo lang mogen beschikken als zij voordeel kunnen trekken van door hen aan dien grond besteeden arbeid of kapitaal.

Wat is nu echter het geval met de sawah's? De waarde welke aan dien grond door den aanlegger is toegevoegd, is zoo groot in verhouding tot de oorspronkelijke waarde van den grond vóórdat zij nog bewerkt was geworden, dat deze laatste daarbij als in het niet verdwijnt; bovendien, de waarde der sawahs, wel verre van door de jaarlijksche bebouwing te verminderen, wordt in den regel ten gevolge der bevloeiing en bewerking elk jaar grooter, het kapitaal dat zij vertegenwoordigen groeit ook door het toenemen der bevolking steeds aan, en naar die mate vervliegt de kans nagenoeg geheel, dat de desa ooit weer de beschikking over dien grond zal verkrijgen, hetgeen alleen plaats zou hebben, als hij tot zijn natuurlijken staat terugkeerde en het daarin gestoken kapitaal er weder geheel aan onttrokken was. Een laatste belang dat de desa nog bij die gronden had, was de betaling daarvoor van oepĕti, zoo deze van ouds gebruikelijk was, doch, zooals later nader zal blijken, zijn de sawah's ter belastingheffing aan de vorsten afgestaan, waarmede de verplichting

tot de betaling van oepĕti aan de desakas is vervallen. Het voordeel van die gronden te trekken was dus naar alle waarschijnlijkheid voor altijd voor de desa verloren gegaan, niets natuurlijker dan dat zij zich voortaan ook niet meer verantwoordelijk wilde stellen voor hetgeen daar voorviel. Er was immers een soebakvereeniging en een soebakbestuur alleen bestaande uit belanghebbenden, die mochten voortaan ook aansprakelijk zijn voor alles wat die gronden betrof.

Zoodoende heeft langzamerhand ook elke soebakvereeniging haar eigen gebied gekregen, niet alleen privaatrechtelijk maar ook publiekrechtelijk. Zij is belast met het handhaven der politie aldaar, met het berechten der overtredingen die binnen hare grenzen begaan worden; voor de misdrijven die daar worden gepleegd is zij, en niet meer de desa, aansprakelijk en de soebakverantwoordelijkheid treedt dus in de plaats van de desaverantwoordelijkheid. Ook bij het jaarlijksche zuiveringsfeest neemt in den vervolge de desa geene notitie meer van de soebak, deze heeft hare eigen grenzen, en ook de wegen welke haar gebied doorsnijden worden aan hare zorg toevertrouwd.

Het is er echter verre van af, dat de landbouwvereenigingen als het ware vijandelijk zouden staan tegenover de desavereenigingen, veelal zijn dezelfde personen, zoowel van de laatsten als van een of meerdere der eersten lid; veeleer moet men de zaken in dit licht beschouwen, dat de soebak is voortgesproten uit de desa en door deze aan haar lot wordt overgelaten, zoodra zij genoeg is ontwikkeld om op eigen beenen te staan en zelf voor hare belangen op te komen.

Hunne overeenstemming treedt dikwijls aan den dag waar het den dienst der goden betreft; wel heeft elke soebak haar eigen tempel, doch veelal geeft zij nog blijk van belangstelling in de desatempels door het kosteloos leveren van het padistroo voor de bedekking der kleimuren, door het deelnemen aan den arbeid die in de tempels verricht moet worden en aan de offerfeesten die worden gevierd. Omtrent het

aandeel der soebaks in dergelijke lasten der desa zijn soms vaste bepalingen gemaakt, doch het zijn verplichtingen vrijwillig door de soebaks op zich genomen uit aanhankelijkheid jegens de desagoden of ter opvolging van oude gewoonten.

Verreweg het belangrijkste deel der bouwgronden in de landschappen Boelèlèng en Djambrana bestaat tegenwoordig uit sawah's. Bij eene oppervlakkige beschouwing van den toestand, wordt zeker de conclusie gemaakt, dat deze gronden in vollen eigendom toebehooren aan de individuen. In de praktijk komt het ook volkomen daarop neer; de gronden worden als erfdeel nagelaten, verkocht, verpand, weggeschonken, in één woord er wordt over beschikt als over elk ander eigendom, als gold het eene roerende zaak. Dit neemt niet weg dat, volgens de opvatting van den Balinees, de gronden zooals de natuur ze levert het eigendom der goden zijn en dat ze dit steeds blijven, wat er ook mede moge gebeuren; dat de desavereenigingen de beschikking hebben over de gronden binnen hun gebied gelegen zoolang ze in den natuurstaat zijn of die herkrijgen zoodra ze, na bebouwd te zijn geweest, daartoe terugkeeren; dat hetgeen aan de individuen behoort, en waarover dus door hen kan worden beschikt naar goedvinden, bestaat in de vruchten van hun eigen arbeid en dat, zoolang die vruchten onafscheidelijk aan den grond zijn verbonden, hun ook daarover de beschikking wordt gelaten.

Ter verduidelijking worde nog herinnerd aan de ontleding der waarde van den grond die in bewerking is genomen in vijf factoren: 1° de grond als specie, 2° de natuurlijke begroeiing, 3° de natuurlijke vruchtbaarheid, 4° de gewassen daarop aangeplant, 5° de vermeerderde vruchtbaarheid ten gevolge van arbeid. De eerste drie factoren stellen zamen hetgeen aan de goden behoort, en hetgeen zij ter beschikking stellen om er het gebruik van te hebben voor die bewoners des lands, die ze het eerst bemeesteren zullen en in staat en genegen zijn er een nuttig gebruik van te maken. De laatste twee factoren vormen het eigendom der individuen en zijn te beschouwen als door hun arbeid verworven kapitaal.

Het recht van de personen op den grond zoude kunnen worden omschreven als erfelijk, individueel, vervreemdbaar gebruiksrecht dat, behoudens de voldoening aan publiekrechtelijke verplichtingen, eenmaal verkregen, alleen verloren kan gaan door het niet gebruik maken van dat recht.

Tegen deze omschrijving kan met reden bezwaar gemaakt worden, daar, naar mij uit eenige van bevoegde zijde welwillend verstrekte inlichtingen o. a blijkt, dat het gebruiksrecht naar Europeesche begrippen steeds tijdelijk is, uiterlijk gebonden aan het leven van den gebruiker; diensvolgens is een *erfelijk* gebruiksrecht eene onbestaanbaarheid Geen enkele term echter geeft met juistheid te dezer zake het rechtsbegrip der Balineezen weer, doch ik vlei mij dat hunne opvatting door de bovengegeven omschrijving en het daaraan voorafgaande, voldoende duidelijk in het licht zal zijn gesteld.

Wilde men het eigendomsrecht der goden op den grond voor het oogenblik buiten rekening laten en de daaruit voor de bewerkers voortspruitende verplichtingen beschouwen als te zijn van moreelen aard, dan wel als eene op die gronden rustende erfdienstbaarheid, dan zoude het recht der individuen kunnen worden genoemd een tijdelijk eigendomsrecht, dat onder zekere omstandigheden verloren gaat, namelijk bij het niet benutten der gronden.

Het zij ons vergund ten slotte eene overdenking neer te schrijven, ten aanzien van de verschillende vormen welke het grondbezit aanneemt, zooals die boven werden beschreven.

Wij noodigen echter vooraf den lezer uit nog een oogenblik terug te keeren naar de desa Sĕmbiran, waar wij bij den aanvang onzer beschouwingen over het grondbezit, reeds toefden

Slaan wij de lieden daar gade terwijl zij bezig zijn aan hun veldarbeid in het gebergte; het bosch op de plaats die aan de beurt is om dit jaar beplant te worden, is reeds gekapt en het hout verbrand, doch de zwaarste arbeid, het omwerken van den grond, moet nog verricht worden. Het

gereedschap, waarmede de landlieden aan het werk zijn, is de patjol, evenals in de vlakte, doch zij werken er mee in sterk voorovergebogen houding.

Vragen wij een dier gereedschappen ter bezichtiging, dan wordt de reden daarvan ons duidelijk; het ijzeren blad is schuin aan den steel bevestigd, zoodanig dat het daarmede een hoek vormt van ongeveer vijftig graden. Het werk wordt daardoor zeer zwaar en vordert langzaam, doch het voordeel wordt verkregen dat de patjol tegelijk als spit- en als snijwerktuig dienst doet, terwijl, dicht bij den grond werkende, veel kracht kan worden aangewend, en alleen op die wijze is het mogelijk, de wortels en steenen te verwijderen die allerwegen in den grond verspreid voorkomen.

De patjol waarmede de reeds eeuwen in cultuur zijnde grond in de vlakte bewerkt wordt, is van eenigszins anderen vorm, het blad is breeder en onder een hoek van ongeveer negentig graden aan den steel bevestigd. Het werken daarmede valt gemakkelijk, kan zonder veel bukken plaats hebben, en met elken slag wordt eene flinke quantiteit van den mullen bouwgrond omgelegd.

Die verandering in vorm van den patjol heeft niet plotseling plaats gehad, doch met langzame wijzigingen heeft zij de verbetering, die door een voortgezetten landbouw in de qualiteit van den grond werd aangebracht, gevolgd en in zeker opzicht zoude kunnen worden gezegd, dat in het verschil van veertig graden, dat wij tusschen de beide patjols opmerkten in de helling van het blad ten opzichte van den steel, de geschiedenis ligt opgesloten van den vooruitgang van den landbouw gedurende eenige eeuwen.

Op overeenkomstige wijze is geleidelijk verandering gekomen in de rechten, die op de gronden worden uitgeoefend, tengevolge van aangebrachte verbeteringen in de hoedanigheid der gronden en in de cultuurwijze.

Bij den gagabouw treden de rechten door de desabewoners collectief uitgeoefend op den voorgrond; de individuen doen slechts eenige bepaalde rechten gelden tijdens de bebouwing;

aan het einde van het oogstjaar vervallen ze weder. Daarna volgt de beplanting van den grond met overjarige gewassen; het desabezit is nog duidelijk waarneembaar, doch zoolang van die aanplantingen geoogst wordt, laat de desa het gebruik van den grond aan den persoon en herneemt eerst hare rechten wanneer die aanplantingen zijn te niet gegaan of waardeloos geworden. Bij het volgende stadium is blijvende verbetering in de gronden aangebracht door bewerking en bemesting: zij worden jaarlijks bebouwd door denzelfden persoon die ze van de desa in gebruik gekregen heeft: de desa doet hare rechten niet gelden, doch het bestaan daarvan is aan verschillende symptomen nog duidelijk merkbaar. Eindelijk worden van de velden sawahs gemaakt: de landbouw is daar aangekomen op het hoogste standpunt dat hij bij de inlanders bereikt, en de rechten der desa bestaan nog wel, doch zijn zóózeer op den achtergrond getreden, de rechten der individuen hebben zich zóó sterk geprononceerd, dat, hoewel deze een eigenaardig uit oostersche begrippen en toestanden voortspruitend karakter dragen naar welks omschrijving hierboven getracht is, zij evenwel in den grond der zaak slechts weinig zijn onderscheiden van de eigendomsrechten volgens Europeesche begrippen.

Wij constateeren hier alzoo, dat elke vooruitgang van de cultuur, elke verbetering van den grond als het ware op den voet gevolgd wordt door eene andere wijze van bezit, en dat bij eene natuurlijke ontwikkeling en een ongestoorden gang van zaken, hoe volmaakter de cultuur is, zooveel te sterker zich de rechten doen gelden van de individuen elk afzonderlijk. Deze stelling is niet nieuw, doch ook nog niet zoo algemeen erkend en in praktijk gebracht, dat het niet zijne waarde zou hebben de waarheid er van met een nieuw voorbeeld, geleverd door een land dat in de laatste eeuwen weinig aan vreemde invloeden is blootgesteld geweest en waar de verschillende wijzen van cultuur thans nog zijn waar te nemen, te staven.

Wij hebben ook hier eenige voorbeelden gezien, dat aan

de vrije ontwikkeling van het individueel bezit hinderpalen in den weg werden gesteld door het verlangen dat sommige desavereenigingen, waar de band tusschen de leden zeer innig was, heeft bezield, om ten eeuwigen dage gelijkheid tusschen hen te doen bestaan en allen eene zekere mate van welvaren voor immer te verzekeren, waaruit is voortgevloeid het communaal bezit van bebouwde gronden en het familiebezit. Deze zijn echter als niets anders te beschouwen dan als ziekelijke vormen van grondbezit, afwijkingen van den natuurlijken loop van zaken, welke, met hoe goede bedoeling zij overigens mogen zijn veroorzaakt, op den langen duur ten nadeele moeten komen van degenen die er van hadden moeten profiteeren. Zij kunnen geen stand houden, dewijl zij indruischen tegen de wetten der natuur en het eenige effect dat zij te weeg brengen is, dat de vooruitgang van den landbouw er eenigen tijd door wordt tegengehouden.

Is het op dergelijke wijze beschikken over de gronden eene instelling, die uit den boezem van het volk zelf is voortgesproten, ten gevolge van de kortzichtigheid der lieden ten aanzien hunner belangen, zooals in de gevallen die onder onze beschouwing kwamen, dan is het kwaad zoo groot niet, daar de bedrijvers zelven het zijn die er de nadeelige gevolgen van ondervinden en zij daardoor ten slotte uit eigen beweging er toe over zullen gaan in dien toestand verandering aan te brengen, zwichtende voor de onomstootelijke waarheid, dat bij eene rationeele ontwikkeling van de maatschappelijke toestanden het onbeperkte individueel grondbezit meer en meer op den voorgrond moet treden en ten slotte de eenig heerschende vorm zijn

Op hoe hooger trap van ontwikkeling de landbouw staat, hoe sterker het individueel bezit geprononceerd is. Omgekeerd, teruggang van het individueel bezit tot desa- of tot communaal-bezit, zal steeds wijzen op achteruitgang en in een land, waar de voorwaarden aanwezig zijn om tot bloei te geraken, nimmer kunnen plaats hebben, tenzij ten gevolge

van een tiranniek bestuur [1], een op slechte grondslagen rustend dwangcultuurstelsel [2], eene epidemie [3], of eenige andere groote ramp, waardoor soms een volk getroffen kan worden.

HOOFDSTUK V.

RECHTEN EN VERPLICHTINGEN VAN DEN SOEVEREIN TEN AANZIEN VAN DEN GROND.

Soevereiniteitsrechten op de onbebouwde en de bebouwde gronden. De beschikking over het water gaat van de desa op den soeverein over. Eveneens het recht tot belastingheffing van de sawahs. Geusurpeerde rechten der Balische vorsten. Toestand in sommige der onafhankelijke rijken. De rechten van het Gouvernement op den grond in de landschappen Boelèlèng en Djambrana.

In de vorengaande bladzijden is eene nagenoeg volledige beschrijving gegeven kunnen worden van de rechten die worden uitgeoefend op den grond, zonder dat anders dan ter loops (zie noot op pag. 372), sprake behoefde te zijn van den soeverein.

De reden daarvan is gemakkelijk na te sporen wanneer men zich te binnen brengt hetgeen op pag. 348 e. v. gezegd werd over het ontstaan en het wezen der soevereine waardigheid op Bali. De soeverein was oorspronkelijk niets anders dan een arbiter. Hij had zijn mandaat ontvangen van de desa's: de strekking daarvan was alleen, uitspraak te doen in de geschillen die tusschen hen rezen, doch langzamerhand heeft zijne macht zich zoodanig uitgebreid, dat hem werd opgedragen om alles te doen wat kon strekken in het belang

[1]) Zie Emile de Laveleye „De la propriété et de ses formes primitives". pag. 15 en 16.

[2]) Zie „Eindresumé van het onderzoek naar de rechten van den Inlander op den grond op Java en Madoera", Tweede gedeelte, pag. 303—305.

[3]) Zie hiervoren pag. 401.

van het land en volk waarover hij het bestuur voerde. Zijne bemoeiingen werden dientengevolge veelzijdig en strekten zich in sommige gevallen ook uit tot het grondbezit, daar het zijne plicht was geworden er mede voor te waken, dat de gronden niet aan hunne bestemming werden onttrokken, en dat zij het meest mogelijke voordeel opleverden voor de bewoners van het land.

Wanneer wij uit dat oogpunt beschouwen de positie die de soeverein inneemt, in de eerste plaats ten opzichte van de onbebouwde gronden, dan komen wij er toe deze in twee categorieën te verdeelen:

1° de gronden welke reeds tot een zeker desagebied behooren, en waarover dus eene bepaalde desavereeniging het beheer op zich genomen heeft.

2° de gronden welke daar nog juist zoo liggen als de natuur ze heeft voortgebracht, waarvan door niemand eenig voordeel getrokken wordt, waarop nog geene desavereeniging en geen individu eenig recht doet gelden.

Met de gronden tot de eerste categorie behoorende heeft de soeverein geenerlei bemoeienis, hij kan daarover niet beschikken zonder inbreuk te maken op de rechten der desa; alleen kan het voorkomen, dat zijne uitspraak wordt ingeroepen, wanneer tusschen de inwoners der desa onderling geschil is ontstaan omtrent de beschikking over die gronden, en de desavereeniging niet bij machte is om eene minnelijke schikking tot stand te brengen, of eene bepaalde beslissing ten uitvoer te leggen. De vorst treedt dan op in zijne qualiteit van scheidsrechter.

Over de onbebouwde gronden der tweede categorie heeft nog niemand de beschikking tot zich genomen, omdat niemand daar eenig belang bij had. Zij liggen dus volgens de opvatting van den Balinees nog voor het nemen, alle inwoners van het land hebben daartoe gelijkelijk het recht.

Het kan echter wenschelijk zijn in het algemeen belang, dat op die gronden, en op de wijze waarop er gaandeweg over wordt beschikt, eenige contrôle wordt uitgeoefend en

het daarbij aan eene zekere leiding niet ontbreekt. Wie moet die leiding op zich nemen? De bemoeiingen der desa's strekken zich niet verder uit dan haar eigen gebied; federaties van desa's met een uit hun midden gekozen bestuur bestaan niet; er is geenerlei neiging bij hen waar te nemen tot onderlinge aaneensluiting. De eenige macht, die boven hen staat en door hen zelven daar is gesteld, is de soeverein en hij is dus de aangewezen, ja, de eenig mogelijke, persoon om daarmede te worden belast. Het voeren van dit beheer is echter eene verplichting die op hem rust, niet een verkregen recht, want uit het voorafgaande blijkt duidelijk, dat hij daarbij niet te rade mag gaan met zijn eigen belang, maar in de eerste plaats rekening moet houden met het belang der bevolking in het algemeen, waarover hem het bestuur is toevertrouwd.

Eene beschikking daarover ten behoeve van vreemden wordt daardoor niet buitengesloten. Wanneer nieuwe gronden in ontginning gebracht worden, strekt dit niet altijd alleen ten voordeele van degenen die dien grond bebouwen, doch kan middelijk ook het belang bevorderen van de bezitters van nabijgelegen gronden, van lieden die werk zoeken, of op andere wijze ten nutte komen der inwoners van het land. Vergunning tot het in cultuur brengen van woeste gronden, zal daarom ook kunnen gegeven worden aan vreemdelingen, doch eenig en alleen in het geval, dat het voordeel, hetwelk de inwoners van het land zoodoende middelijk genieten, grooter zij dan het voordeel dat van die gronden voor hen en hunne afstammelingen zoude te wachten zijn, zoo ze werden gereserveerd tot tijd en wijle dat zij zelven ze in cultuur kunnen brengen.

Om kort te gaan, bij het beschikken over onbebouwde gronden, behoort steeds op den voorgrond te staan het belang der Balische bevolking. Al het andere is bijzaak.

Over de verhouding van den soeverein tot de bebouwde gronden kunnen wij kort zijn, want het zal na het voorengaande geenerlei toelichting meer vereischen, als wij consta-

teeren, dat zijne bemoeiing met de bebouwde velden nul of geenerlei behoort te zijn, behoudens wederom het geval dat zijne tusschenkomst door de desalieden zelven wordt ingeroepen, ter beslechting van ten aanzien dier gronden gerezen geschillen.

Tot zoover wat betreft de verplichtingen die op den soeverein rusten ten aanzien van den grond; heeft hij daartegenover ook rechten? Oorspronkelijk had hij die niet, doch later heeft hij er eenige verkregen; sommige zijn hem door de desa's vrijwillig toegekend, andere door hem, gebruik makende van zijne macht, geusurpeerd.

De desa's begrepen, dat zij hunne arbiters, later hunne vorsten, op de eene of andere wijze beloonen moesten voor de diensten, welke zij hun bewezen. Zooals reeds werd verhaald, deden zij dit aanvankelijk door op eene onbekrompen wijze in hunne behoeften te voorzien, van alles wat er in het land voorkwam werd hun het beste aangeboden.

De vorsten hebben zich op den duur daarmede echter niet tevreden willen stellen en hebben de begeerte in zich voelen opkomen, om zekere rechten door de desa uitgeoefend tot zich te trekken en daarvan persoonlijk voordeel te genieten. Dat ging echter zoo gemakkelijk niet, te minder daar het der vorsten belang was, om zich een goeden naam als bestuurders te verzekeren, zich zoo weinig mogelijk baatzuchtig voor te doen, en daarom hebben zij getracht hun doel langs een omweg te bereiken.

Eene der zaken, waarover de desa de beschikking had, was het water dat vloeide over haar gebied, en de desakas profiteerde daarvan, want eene zekere betaling of huur werd gevorderd van degenen, die zich het gebruik van een gedeelte van dat water wilden verzekeren. De omstandigheid echter, dat vaak dezelfde stroom in zijn loop het gebied van verschillende desa's passeerde, het overwegend belang dat het water voor den landbouw verkreeg zoodra de rijstcultuur op natte velden bekend was geworden, de zeer on-

gelijke verdeeling van het water over het gebied van verschillende desa's, dit alles droeg er toe bij om aanhoudend kwesties omtrent het beschikkingsrecht over het water uit de bronnen en de rivieren te doen ontstaan, welke ten slotte aan het oordeel van de vorsten moesten worden onderworpen. Veelal waren die kwesties zoo ingewikkeld, en stonden de partijen zoo sterk op hun stuk, dat de vorsten, om tot eene beslissing te geraken, geen anderen weg wisten in te slaan dan gebruik te maken van het recht dat hun volgens Balisch begrip toekomt, om de zaak waarover tusschen personen of corporaties geschil bestaat, terwijl geen van beiden wil toegeven, noch voldoende bewijzen kan bijbrengen om zijn goed recht te staven, voorloopig zelf onder hun beheer te nemen en zoodoende het geschil in statu quo te doen blijven, totdat eene, beide partijen bevredigende, oplossing gevonden zou zijn

Hierover nu gingen dikwijls jaren heen en in den loop der tijden hebben dergelijke geschillen, die steeds in den zelfden geest door de vorsten moesten beslecht worden door tijdelijk het beschikkingsrecht over het water tot zich te trekken, zich zoo veelvuldig voorgedaan, dat gaandeweg het recht der desa's op het water, dat over hun gebied vloeide, al zwakker en zwakker is geworden, en ten slotte grootendeels geheel is verloren gegaan, terwijl daarvoor de rechtsfictie in de plaats is getreden, dat de vorst het recht van beschikking heeft over al het water, dat het land bevat. Daardoor kwam aan alle dergelijke kwesties een einde, kon het water over het land verdeeld worden ten meesten nutte van de bevolking in het algemeen, en werden de heilzame resultaten verkregen, waarop vroeger, bij de beschrijving der rijstcultuur, de aandacht reeds werd gevestigd.

De vorsten maakten van deze gelegenheid gebruik om ook hunne private belangen te behartigen; zij deden dit aanvankelijk alleen door het gebruik van het water aan degenen die het voor de bevloeiing hunner velden noodig hadden af te staan tegen eene zekere jaarijks terugkeerende

betaling (soewinih), welke dus beschouwd kon worden als eene rétributie voor hunne bemoeiingen ten opzichte van de verdeeling van het water.

Weldra zagen zij echter in, dat daarvan meer partij te trekken zou zijn, want nu zij het beschikkingsrecht hadden verkregen over het water, hadden zij ook de soebaks, wier heele bestaan van het water afhankelijk is, in hunne macht. Daar kwam bij, dat, om de vroeger aangegeven redenen, de soebaks zich als het ware van het desagebied hadden losgemaakt; de desa bemoeide zich al minder en minder met hen en had er ten slotte weinig bezwaar tegen het toezicht daarover en het recht om er eene zekere belasting van te heffen over te doen aan den soeverein, als gedeeltelijke vervanging van de leveringen vroeger door hen ten behoeve van 's vorsten huishouding gedaan.

Het belang der vorsten was daarmede in hooge mate gebaat, niet alleen dewijl de sawah's de meest productieve der bezittingen van de Balineezen zijn, maar ook, omdat de vorsten gemakkelijker met de soebaks handelen konden en meer vat op dezen hadden dan op de soms machtige desa's, aan wie zij immers hunne macht ontleenden en die vooral door passieven tegenstand het hun zeer lastig konden maken. Het is waar, de leden der soebak- en der desavereenigingen zijn dikwijls dezelfde personen, maar de aansluiting tusschen de eersten is niet zoo innig, te minder daar dikwijls de leden eener zelfde soebakvereeniging inwoners zijn van verschillende desa's en de soebaks zijn opgericht uitsluitend met het oog op de bevordering van den landbouw, dus geen politieken invloed uitoefenen.

De rechten die door de vorsten worden uitgeoefend op den grond zijn overigens geheel gelijk aan die van private personen en zij behooren van geene andere gronden het gebruik te hebben dan die van welke zij op dezelfde wijze in het bezit zijn getreden als ieder ander dat doen kan, door ontginning, aankoop, erflating, enz.

Naar mate hunne macht aangroeide hebben zij echter geen weerstand kunnen bieden aan het verlangen om daarvan gebruik te maken tot het verkrijgen van het genot van bebouwde gronden, op andere wijze dan de boven aangegevene. Dit heeft dan ook door alle vorsten plaats gehad, in meerdere of mindere mate al naar gelang van de hoegrootheid van hun macht en de onderworpenheid van de bevolking.

In Boelèlèng en Djambrana is die macht, naar hetgeen daarvan bekend is geworden en hetgeen thans nog blijkt van den vroegeren toestand, nimmer zeer groot geweest. De vorsten daar hebben er steeds groot belang bij gehad hunne onderdanen te vriend te houden; hunne positie is ten gevolge van voortdurende twisten met naburen nooit zeer vast geweest; het gevaar hing hun steeds boven het hoofd door hunne onderdanen te worden verlaten, en daarom moesten zij voorzichtig zijn. Zich de gronden hunner onderdanen zoo maar voetstoots toeeigenen dorsten zij niet, doch van elke gelegenheid, dat er kwesties omtrent gronden voorkwamen, hebben zij gebruik gemaakt om zich zelven het genot dier gronden te verschaffen, en daaraan hebben de domeingronden grootendeels hun ontstaan te danken. Wanneer lieden stierven zonder erfgenamen na te laten, dan behoorde de desavereeniging zooals uit sommige oude desareglementen duidelijk blijkt, de nalatenschap te aanvaarden, waardoor zij dan tevens de verplichting op zich nam, voor de begrafenis en de verbranding van den overledene zorg te dragen. Dat recht hebben de vorsten aan zich getrokken en zijn zoodoende in het bezit van vele bouwvelden gekomen. Voorts hebben de vorsten gebruik gemaakt van de twisten, die tusschen desalieden over het bezit van gronden voorkwamen, om deze tijdelijk onder hun beheer te nemen, en hun streven was er dan op gericht te bewerken, dat er niet verder navraag naar werd gedaan.

Was er eene desa die tegen den vorst in verzet kwam, en hare maatregelen niet goed genomen had om zich te verdedigen, of zich dadelijk onder de bescherming te stellen van den bestuurder van een naburig rijk, dan wendde de vorst

al de hem ten dienste staande middelen aan om die desa met geweld weder onder zijne macht te brengen en gelukte hem dit, zoo moesten in den regel de aanvoerders van het verzet het met den dood bekoopen, terwijl hunne bezittingen door den vorst werden verbeurd verklaard.

Soms is door de vorsten over die gronden beschikt ten behoeve van personen wier diensten beloond moesten worden; ook wel hebben zij ze verkocht, doch in den regel hebben zij zich er mede tevreden gesteld, daarvan het voordeel te trekken. Langzamerhand is het een getolereerd gebruik geworden, dat in de bovenvermelde, en nog eenige daarmede overeenkomstige gevallen, de vorsten zich de gronden van particulieren toeeigenden, en als zij er zich nu maar toe bepaalden de vruchten daarvan te plukken, en ze na te laten aan hunne opvolgers, zoo werd er door de bevolking genoegen mede genomen, daar zulks haar te gemoet kwam in de verplichting om in de behoeften van den vorst te voorzien.

Tot deze gevallen heeft zich in Boelèlèng de inbreuk door de vorsten op de rechten van de desa's en de individuen ten aanzien van de gronden gemaakt in hoofdzaak bepaald, doch elders, waar de bevolking in minder gunstige omstandigheden verkeert om zich te doen gelden, de vorsten een meer absoluut gezag verkregen hebben, zooals in Bangli, zijn zij veel verder gegaan.

Eene nauwkeurige beschrijving van den toestand waarin het grondbezit aldaar verkeert kan niet worden gegeven, doch in hoofdtrekken schijnt hij op het volgende neer te komen.

Oorspronkelijk hebben de bebouwde landen zeer waarschijnlijk ook daar toebehoord aan de desagemeenschappen en de individuen, doch langzamerhand, bij het toenemen der macht van den vorst zijn zij gefeudaliseerd. Hij heeft de beschikking daarover aan zich getrokken, en geeft een aandeel aan degenen die mede heerendiensten verrichten, hoofdzakelijk bestaande in het onderhouden en bewaken van

het vorstelijk paleis en in het ten strijde trekken wanneer de vorst met zijne naburen in oorlog geraakt.

Wie eenmaal een stuk grond gekregen heeft, behoudt dat zoolang hij de kracht heeft aan de heerendiensten deel te nemen. Wordt hij daarvoor te oud, dan kan zijn zoon zijne plaats innemen, doch zoodra er niemand meer in zijne familie is om zijn aandeel in de diensten te vervullen, dan vervalt de grond weder aan den vorst en beschikt deze er over ten behoeve van nieuwe dienstplichtigen die zich mochten aanmelden.

In de nabijheid der hoofdplaats komen sawah's voor. Een gedeelte daarvan laat de vorst door zijne onderdanen bewerken tegen eene kleine vergoeding, en als de opbrengst voldoende is voor de behoeften van den vorst en zijne hofhouding, zoo wordt van de andere sawahs geene belasting geheven: alleen moet bij elk groot feest in het paleis elk persoon, die eene sawah in gebruik heeft, voldoende rijst leveren voor een tafel van 16 personen, voorts 200 kèpèngs aan geld en twee klappers opbrengen. De sawahaandeelen zijn zeer klein, de opbrengst van één aandeel bedraagt bij goeden oogst gemiddeld 50 bossen padi ter zwaarte van een halven pikol, dus nog niet voldoende om in de behoefte van een klein gezin te voorzien. Met de aandeelen in de tégalvelden, hoewel ze grooter zijn, is het niet beter gesteld

De beschikking over alle bebouwde velden den vorst zijnde voorbehouden, die ze onder zekere voorwaarden aan zijne onderdanen in vruchtgebruik afstaat, ligt het in den aard der zaak, dat verkoop daarvan nimmer veroorloofd is.

Verpanding van het vruchtgebruik van den grond kan wel plaats hebben, mits te voren de toestemming zij verkregen van den vorst, welke deze in den regel alleen verleent als het geld moet strekken ter bestrijding der kosten van een verbrandingsfeest, of van een ander in zijn oog nuttig doel, en hij de zekerheid heeft, dat degeen die zich daarmede tijdelijk van zijn grond ontdoet, toch zal voortgaan zijne heeren- en krijgsdiensten te verrichten.

Vele der personen die door nood gedreven als dagblooners in Boelèlèng werk komen zoeken, verkeeren in dat geval, doch hunne vrouwen en kinderen worden in Bangli aangehouden, als waarborg voor den vorst, dat die personen zich niet aan hunne verplichtingen zullen onttrekken door voor goed naar Boelèlèng te verhuizen.

Van de onbebouwde gronden heeft de vorst de besten genomen en daarop door zijne onderdanen koffie laten planten, waarvan hij alleen het voordeel trekt. Aan de desalieden is het vergund op de overgeschoten gronden koffie te planten, doch zoodra zij daarvan gaan oogsten, weet de vorst wel door verpachting van den opkoop van het product of het heffen van hooge uitvoerrechten, het grootste deel van de winst toch te bemachtigen.

Deze vluchtige schets moge ten aanzien van eene enkele aangelegenheid, het grondbezit, een denkbeeld geven van de verderfelijke uitwerking die, hoe goed oorspronkelijk ook de instellingen van het land mogen zijn, het bestuur van een inlandsch vorst heeft, zoodra hij de macht in handen heeft en meent niets meer van zijne onderdanen te vreezen te hebben.

Stellen wij ons ten slotte de vraag, welke de rechten zijn die het Nederlandsch-Indische Gouvernement, waar het in de plaats is getreden van de inlandsche vorsten uitoefent op den grond.

Dat bestuur is er gevestigd geworden naast dat der inlandsche vorsten, eenige jaren na het voeren op Bali van een roemvollen strijd, doch is niet het directe gevolg daarvan geweest. De aanleiding om den strijd tegen de Balische vorsten aan te binden, was eene geheel andere dan het verlangen ons bestuur op het eiland Bali te vestigen. Dit laatste heeft plaats gehad, op verzoek van de bevolking zelve, toen reeds lang de laatste soldaat Bali verlaten had.

De rechten daardoor verkregen zijn dus in geenen deele die van den veroveraar, doch alleen die, welke de bevolking gewoon is haren bestuurders toe te kennen.

Van de souvereine rechten zoude men zich ligt eene overdreven voorstelling maken door de groote meegaandheid van den Balinees tegenover het te kennen gegeven of vermeende verlangen van zijne hoofden. Hij bukt zich voor de machthebbenden, doet zoo lang mogelijk alles wat zij verlangen, en komt niet in verzet, met woorden noch met daden, dan in den uitersten nood.

In hoeverre daarvan gebruik en misbruik kan worden gemaakt, blijke uit hetgeen medegedeeld werd omtrent de wijze waarop door de inlandsche vorsten te werk wordt gegaan en hoe zij inbreuk maken op de rechten der bevolking, hoe zij hunne bestuursplichten geheel verwaarloozen en hun slechtbegrepen eigenbelang steeds op den voorgrond plaatsen.

Wanneer men echter, alle geusurpeerde rechten der inlandsche potentaten ter zijde stellende, alleen rekening wilde houden met de zuivere instellingen des lands en de ontwikkelingsgeschiedenis van het grondbezit, zooals die hiervoren werden omschreven, dan zoude als slotsom de verhouding van het Gouvernement tot de gronden volgenderwijze kunnen worden aangegeven:

de rechten welke het Gouvernement uitoefent op de bebouwde gronden bestaan in het heffen eener matige belasting ter vergoeding der kosten van het bestuur en het, zoo noodig, naar billijkheid over die gronden beschikken ten algemeenen nutte;

met de onbebouwde gronden, die tot een bepaald desagebied behooren, heeft het geene bemoeiing dan op verlangen der rechthebbenden, of wanneer de beschikking daarover vereischt wordt voor het belang der bevolking in het algemeen;

het beheert de onbebouwde gronden die nog niemand zich heeft toegeëigend en beschikt daarover zoodanig, dat zij strekken ten meesten voordeele der inwoners van het land.

AANHANG.

DESAREGLEMENTEN VAN BALI.

Herhaalde malen was in de voorafgaande bladzijden sprake van de op schrift gebrachte bepalingen, die de desalieden voorlichten, hoe zij in zekere gevallen, als leden der desagemeenschap, te handelen hebben en als leiddraad dienen bij het beslissen der kwesties welke zich onder hen voordoen.

Uit hoofde van de belangrijkheid dier geschriften laat ik hieronder eenigen daarvan in hun oorspronkelijken vorm volgen, om te doen blijken hoe zij er in het algemeen uitzien. Van verreweg de meesten bestaat slechts een enkel exemplaar, zoodat de gelegenheid ontbrak door vergelijking fouten in den tekst op te sporen. Deze wordt dan ook weergegeven juist zooals hij in de lontarmanuscripten werd aangetroffen, zonder te trachten daarin eenige verbetering aan te brengen, ofschoon hij zeker lang niet geheel correct is, noch wat taal, noch wat spelling en interpunctie betreft.

Daar niet van al deze geschriften copieën in mijn bezit zijn, zoo was de keuze beperkt. Zij is in de eerste plaats gevallen op die der desa Koeboetambahan (hoewel deze niet tot de uitvoerigsten noch tot de besten behoort), omdat daarin eene belangrijke uitspraak over het grondbezit voorkomt, die in de voorgaande bladzijde werd gereleveerd.

Het reglement van de desa Pĕnaroekan, dat daarna volgt, is wat uitvoeriger en beter geordend.

Batoe dingding, welks reglement in de derde plaats werd opgenomen, is eene der oudste desa's, vroeger zeer bloeiend, doch thans op weg om geheel verdrongen te worden door eene in hare nabijheid gelegen zich steeds uitbreidende Mohammedaansche vestiging.

Verreweg het beste van diergelijke geschriften is het soebakreglement, dat in de zuidelijke rijken van Bali van kracht is. Het is echter te uitvoerig om hier te worden bijgevoegd en zal later afzonderlijk worden gepublieeerd.

A.

Awigawig der desa Koeboetambahan. (Oost-Boelèlèng).

Awigawig, wong désa sakrama ring Koeboetambahan, ana pakiĕtaning désa sakrama satégaka, jan ana désa sangkĕp ring balé-agoeng, apang sami manjaboek djawaning sapoet, matata loenggoeh, jan sampoen désané matata malinggih, laris pada noeroenang gĕlang-gĕlang. jan sampoen magĕlang-gĕlang, laris désané djarwajang babakatan, jèn dèrèng désané poepoet mangrawosin, jèn ana désané salit toenggal, mandaoet gĕlang-gĕlang sahasa, nora oega kawasa, jèn ia amoeroeg sawirasaning awigawig sakadi ngarép, wĕnang ia kadanda, goeng dandanja, 700, mwah jèn ana désané salit toenggal masawala sabda, nora oega kawasa, wĕnang danda, goeng arta, 2500, mwang samalihnja jan ana odalan i ratoe sami, jèn désa ngodalin i ratoe, apang désané sami mangatoerang bakti, mwah tjanang, malih jèn ana désané kĕna ganti, kĕna pasaja mangajahin, toer kĕna pĕso pĕsoewan, sapakĕnan sajan desa salit toenggal manangg ap saja, apanga mabantĕn, ring kamoelan désa ring manghwonan, toenggal kaliwon, toer laris matĕtĕlah, mangoedoed, manjampat, ring panataran i ratoeué, mwah sangkĕpan désané, toenggal poernama, malih jèn sandoeng watang, adja oega sangkĕp, tan kawasa, mwah sĕbĕl, jan paoeman kawasa maring ojaba, jèn mangoenggahang laku ring kajangan tan kawasa, mwah ngatoerang tjanang ring kajangan i ratoené tan kawasa, malih jen makaria ring prajiwi kawasa, mwah manèmbok, manatal, mangalih kajoe, kawasa, jan sandoeng tan kawasa, mwah jan désa makaria, jèn ana désa nora ngajah salit toenggal, danda, 25, asĕlid, malih jan désa mĕsoe doek

salit toenggal nora mĕdal, danda goeng arta, 100, jan kĕna lalang, nora mĕdal salit toenggal, danda, 50, mwah désa kĕna tiing, jan nora mĕdal salit toenggal, danda, 50 jèn désa pĕsoe tatal, jan nora mĕdal salit toenggal, danda, 50, jèn désa mangoedoed, mwah mangabas, mwah saradjakarjan désa, mwah sasaradan wong agoeng, jèn nora ngajah salit toenggal, danda, 25, asĕlid, malih ana pakĕrtan désa, jan désané, manoeroenang ida i ratoe, mangintarang i ratoe, loenga mangĕlisin i ratoe, mangliwatin désa, jèn nora désané salit toenggal nora ngajahin, loenga mangiring, wĕnang danda, angitoeng désa doh aparĕk, dandanja, 50, jan adoh danda, 100, malih satingkahing ètèhèèh, bantĕn palisané, apang sikĕna ganti manggawa, mwah tapakan djinah, 1700, sapaloenganira i ratoe, mwah jan ida i ratoe rawoeh, sakèng palisan, ma lapĕtan adjĕngan, sami sowangsowang, apang tĕlas i prawajah makaria adjĕngan ika, mwah kliang désa, sakwèhing adjĕngan, malih saja ika tĕlas mangréntjangin saprakaraning sakaria, adoh aparĕk, ajwa sirikan mwah jèn désa manampah, jèn désa nora ngajah salit toenggal, danda 25, jèn saboeh gĕtih, danda, 12, mwah, jèn ana désané madjadjaboer salit toenggal, toer manjitjipin èbatèbatan, danda, 33, mwah jèn mangilang doewèn désa, danda, anoet sapangaljining doewèn désa, né ilang, agoeng alit, jèn nora ngangkĕnin désané salit toenggal, wĕnang tinibèn bakangbakang, jan nora arĕp anajoeb bakangbakang salit toenggal, wĕnang danda, sapangadjin doewèn désané né ilang, toer danda nikĕl, mwah jèn ana désané madroewé djinah, agoeng alit, apang tĕlas saja mangraksa, goeng-aliting djinah, mwah jèn sajané nora mamĕlalang raraksan ring sangkĕpan, wĕnang nikĕl raraksan ika, mwah jèn kliang manglĕngitin désa, wĕnang danda, goeng arta, 250, jèn nora arĕp kliang désa manawoer danda, wĕnang tinikĕlakĕn dèning désa, apan prasida dĕmit, mwah jèn désa madĕwé gamĕlan, wĕnang saja mangraksa, ririgan, mwah jèn kaĕlong raraksan ika, pasĕrahné kadésa, wĕnang danda, goeng, sapangadjining kalongan, sagoengalit, mwah

jèn ia ilang kaämèt dèning maling, wĕnang tiniba bakang-bakang, pangrarata saja ika, jèn tan arĕp manajoeb bakang-bakang, kadanda, sapangadjinè, toer manikĕl, apan prasida maling, malih jèn ana lĕngèning kliang dèsa, apang pra-wajah manglintangin, ring padanira sakrama, iki awig-awig dèsa sakrama, ajwa tan tiling, apan paitjan ida i ratoe poerwa boemi, di dalĕm, ring Boelihan, ajwa ima.

Malih ana paswaran dèsa sakrama ring Koeboetambahan, sing magĕnah ring dèsa Koeboetambahan, ana paswaranira madèsa, adja sira salah karĕp, ring samanira madèsa jèn ana wongira madèsa, angamèt daginging kakĕbonan, jan sira tan pawarah ring sang adĕrwè kakĕbonan, wĕnang katаman danda goengarta, 25, jan liwar adji lalima.

Mwah jan tingkah sang madĕrwè ingoningon, oeboewan, jèn sampi, kĕbo, djaran, adja sira angloembar, oeboewan ika, adja ima, dèn prajatna oega, jèn sira mangloembar, oeboe-wan sampi, mwah kĕbo, mwah djaran, wĕnang kadanda, dèning dèsa, goeng dèsa, 250, mwah jèn ana tjèlèng, mwah asoe, roesoeh ring pamoelamoelajan, wĕnang sinalabarakĕn, ping tĕloe, jèn tan arĕp ia mamalangka, jèn ia talĕr ia roesoeh, mangamah pamoelamoelajan, wĕnang patènana, mwah dèsanè, wong magĕnah ring Koeboetambahan, jèn ia madrĕwè panaban pagawèjan, tan wĕnang ia makĕna soengga, ring panabanja, jèn ia makĕna soengga ring panabanja, mwah toenggah, jèn ana wong kĕna soengga, mwah sampi, kĕbo mwah djaran, jèn ia mati kĕna soengga wĕnang kaĕmpwan sapangadjin oeboewan, sakawit, toer kadanda dèning dèsa, goeng dandanja, 500, mwah sing madrĕwè panaban, apang kĕna ia mapagĕh, ma apĕs tĕloeng ali, jan nora ia saika, jèn ana oeboewan roesoeh, tan wĕnang amĕ ljabin, mwah jèn ana oeboewan roesoeh manganiah pamoelamoelajan, ma-ngoewah pamoelamoelajan, mangoewah pagĕhan, wĕnang tinaban, wĕnang ia tĕka manĕboes, 250, kadangan, mwah jèn ana wong andjaboeng ajam, mwah bèbèk, sakwèh ingo-nan, wĕnang kadanda, goeng arta, 500.

Malih jèn ana tamioe pangaloe mangatĕh djaran, man-

djing ring désa Koeboetambahan, jèn ana mangrosain, apang kěna sami désa mangěnděhang, toer mangoelkoel boeloesang, jan kantěnan kang angrosain wěnang ia kněljoek toer kabasta, mwah kadanda déning désa, goeng danda, 2500, mwah kang binasta, katoer ring sang amawa désané.

Malih jèn ana oehoewan tatanggan désa, mangroesoehin pamoelamoelajan, wěnang tinaban, goeng paněbasnja, 250, sawidjisawidji, jèn ia tanpaněboes, wěnang sinadoewang, ring kliang désa, ring tatangga désa, tloeng désa, mwah soepèksajang, ring goesti.

Malih ana anoet pakiětan désa, jèn désa makaria, saradjakarian désa, né wěnang pangidihé, jèn ia matěmoewang pianak, wěnang pangidihé, 7, boelan, jèn ia makaria ajoe, maoendangoendangan, wěnang pangidihé, 3, sasih, jèn ia makaria noenoe soekoepat, nora mangoendang, wěnang pangidihé, těloeng dina, jèn ia mamoela, jèn ia mangoesit, wěnang pangidihé, sadina, jèn ia ngaběn mati, wěnang pangidihé, aboelan pitoeng dina.

Malih pakěrtan désa satěgakan makrama, jèn ana désané katibaning tamioe sakèng kaädohan, jèn ana toenga ring kliang désa, jèn nora kliang désa manggintangang ring désa, mandjarwajang pakěnankěnan désa, wěnang kliang danda, goeng arta, 100, mwah jan matamioe désanè, apang saja mangajahin, mwah pěsoepěsoewan, mwah parabot, mwah ěmba, orat samas, mwah njoeh, 3, boengkoel, mwah goela pada maboengkoel, gěněpang ěmba, sadiridiri, jèn ia koerang ěmba ika, apang désa matoeran manggěněpang, jèn kadadak těkaning tamioe, wěnang désa mangrodjong sajané, toer mangajahin.

Malih pakěrtan désa, jèn désa sangkěp makawěskawěsan, kliang désa, 2, bagi kawěsé, mwah pakolihan saja, kawěs abagi, pinaro ring réntjangira saja, malih jèn woměn wong agoeng ngatoerang bakti ring ida i ratoe, toer ěnděk ring Koeboetambahan, apang désané angatoerang tjanang, mangatoerang adjěngan sami sowangsowang désané, apang taragia, iti pakěrtan désa, tingkahing pakěrti, pakěrtaning désa, mwah paswara ring désa, né, ring dina, Anggara, Kliwon, wara

Doeroeng aroem, titi tanggal, ping, 2, tjandra Wésaka, swanita, 1, mastaka, 1.

Jan désa ngatoerang bakti, ring ida i ratoe, soesoenan panĕbahan di balé-agoeng . . . .

. . . .

Tingkah awigawig, pakĕrtan désa sakrama, matata loenggoeh ring balé-agoeng, apang sami makrama, mandaksina sowangsowang, tingkahing palinggih pangoeloe pasĕk, ana patoekoenja daksina, 10500, mwah pasrah kadesa, bras, 50, mwah tjèlèng, adji, 1000, toer ĕmba, gĕnĕp, mwah njoeh, 10, mwah sasanganan, angitoeng kwèhing désa, mwah tjanang toeboengan, mwah tjané, sĕkar.

Malih linggih koebajan, patoekoe daksina, 5128, pasrah kadésa, bras, 40, tjatoe, mwah tjèlèng, dji, 888, mwah sasanganan, mwah tjanang toeboengan, tjané, sĕkar, maémba, gĕnĕp, njoeh, 10, boengkoel.

Malih loenggoeh prawajah, patoekoe daksina 4144, mwah sasanganan, tjanang, tjané, sĕkar, mwah tjèlèng, dji 525, mwah ĕmba, gĕnĕp, njoeh, 8, boengkoel.

Malih palinggih krama désa soring prawajah, patoekoenja, daksina, 1733, mwah pasrah, bras 20, tjatoe, mwah tjèlèng, dji, 425, mwah ĕmba gĕnĕp, mwah pasrah kadésa, bras 10, masasanganan, tjanang toeboengan, tjané, sĕkar.

Malih patoekoe palinggih panjarikan, daksinanja, 777, mwah pasrah kadésa, bras, 17, tjatoe, mwah tjèlèng, dji, 477, mwah sasanganan, tjanang, tjané, sĕkar, mwah ĕmba, gĕnĕp, njoeh, 7, boengkoel.

Malih jèn désané mangĕmiting matata loenggoeh, ring balé-agoeng, apang désané matoer soepèksa, ring ida i ratoe gĕdé poesĕh, mwah ring i déwa gĕdé dalĕm, mwah ring i déwa tĕngahing toja, mwah ring i déwa gĕdé soesoenan, di poera gĕdé, mwah apang désané ngatoerang daksina, 10100, maroentoetan tjanang, gĕnĕping sagian, mwah désané sami mangatoerang tjanang, sowang-sowang, mwah désané apang mandoenang pramadèn i ratoe sami, mwah mamangkoe.

Malih apang désané mangatoerang pangĕlĕm, ring i déwa

poesĕh, jèn désané manoenas matata loenggoeh ring balé-agoeng, apang makaria asagan, ring pangoeloen balé-agoeng, gĕnahing daksina, mwah ètehètèhing bantĕn, soetji asorohan, mwah babangkit apadjĕg, mwah wangoen oerip, gĕnĕp wamaning sasaté, lĕmbat, asĕm, tjalon, sami pada marongdasa, jan sampoen poepoet tingkahing babantĕn moenggah, apang sami paramadé, mwang mangkoe, angarĕp, mwah balian, mwah désa sami angarĕpin, poengkoering pamadéné, Jèn sampoen woesan kaprasida, apang désané manjoesoepang pasĕké mang'inggihang ring pangoeloen balé-agoeng, sampoen malinggih pasĕké, apang désané amoedji sami, koebajané, apanga angélingin loenggoeh, mwah prawajah, sampoen prawajah maloenggoeh, krama désa, mangèlingin loenggoeh sowang-sowang, matata loenggoeh, tingkahing palahiané mangajahin, mangatoerang wadjikan, mwah ngatoerang sadjĕng, jan sampoen oesan anjĕkoel, laris sajané, mangatoerang tjané, mwah tjanang, mwah sĕkar, laris sajané mangatoerang larihan, toer makidoeng, sami sowang-sowang, krama désa, mwah jan sampoen woes, laris sajané matjotjorot, mataboeh, kadjaba, tingkahing anoeroen, né ring dina, Boeda, Manis, wara Doeroengwangmé, titi, tanggal, 3, tjandra Wésaka, swanita 1, mastaka, 1.

Iti pratingkahing patoekoe linggih, pratataning désa, satĕgakan sowang-sowang, pasasarinja, kaätoer ring désa, daksinan pasĕké, mandjing kadésa, 500, malih daksinan koebajané, kabantjoet, 128, malih daksinan prawajahné, kabantjoet, 124, malih daksinan désané soring prawajah, kabantjoet, 133, malih daksinan panjarikáné kabantjoet 127, tingkahing djinah pasasari ika, sami kinoempoel, mandjing kadésa, kaparaksa ring saja, ririgan.

Malih awig-awig désa, akrame satĕgakan ana paswaranira akrama, jèn ana désané salit toenggal, nora mangajahang tĕgakané tĕgal ika, né kramaning madésa, wĕnan, désané mandjaboet, tĕgal ika apan tan pangajah, wĕnang désa mangoeningin, malih jèn ana tĕgakan désa, sanoenggalsanoenggal, mawitjara apang madjantos ring kramadésag

mapaoening, wĕnang ia kadanda antoek désané goeng dandanja, 24500, mwah tĕgal ika kadjaboet déning désa, apan tĕgal doewèn ida i ratoe.

Malih paswaran désa sakrama satĕgakan, jèn ana désa sanoenggal-sanoenggal, tjampoet, nora madwé santana lanang, jan nora mangramanin toer mángajahang kadésa tĕgal ika wĕnang kadjaboet déning désané, apan ia tan pangajah, mwah jèn ana makajoen mangramanin madésa, jan tĕrĕh sakèng lanang kawasa, mangramanin madésa, jèn saking wadon tĕrĕhnja tan kawasa ia mangramanin madésa.

Malih pakĕrtaning désa, jèn désané mangadajang tatadjèn, jan désané makĕrab pĕsoe oeran, jén nora désané salit toenggal nora pĕsoe ajam, goeng danda 50, mwah jen nora mangadoe oeran, goeng danda, 100, mwah jèn sampoen pĕpĕk ajam ika ring kalangan, sing kĕna saja mangajahin, apang masapoet masaboek djabaning sapoet, laris matata loenggoeh mwah jèn ana babotoh katĕngah matanding, mwah makĕmbar, apang masapoet masaboek djabaning sapoet, wĕnang ia kasipat déning saja, pangipatnja, 50, mwah jèn ia makĕmbar mapadoe ajam, jèn ia mati salit toenggal ajam ika, apang mangantos oemboeloemboel, sapisan, wĕnang ia njamboet, jèn kabantjaran salit toenggal lĕlĕh ajam ika, wĕnang sinamboet, mangantos oemboeloemboel ping tiga ladjoe anglèbang, mwah jèn poepoet lèbleban tĕka ring wanĕng bawak, apang sabarĕngan manglèbang, jèn kasèp djabaning oemboeloemboel manglèbang, wĕnang sipat dening saja, panjipatnja, 50, jèn ia mĕnang, wĕnang sapih, jèn ia, kasapih wĕnang kalah, ring né makĕmbar, kèwala, apan pranda dĕmit.

Malih patataloenggoeh babotoh ring tatadjèn, paloenggoeh ika, tan kawasa mangliwatin kalangan bantĕs, sing angliwatin kalangan paloenggoehé, wĕnang kasipat déning saja, panjipatnja, 33, mwah jèn ana wong babotoh, manjanggap ring kabotohan, jan ana ngatĕngahang, ring saja, wĕnang sajané manjĕndalin, toer kadanda, goeng dandanja, 2500, toer ia manawoer panikĕl ring sang adĕrwé pamĕnang. Ikang paswara pakĕrtaning désa, kramaning angadakang tatadjèn, adja salah gitra

Malih jèn ana wong maiboekan, masawala sabda, maoedjoengan, toer manganggar kadoetan, wĕnang sajané, mambĕlat, mangalangin mwah désané, jèn sampoen malang ia né maiboekan, wĕnang désané mambasta, toer kadanda déning désa, goeng dandanja, 4500, apan ia amoeroeg paswaraning désa.

Malih baisan pasĕk sajan désané mangaba baisané, miwah prawajahé, abajang, mwah panjarikan. . . . . .

Pangèlingèling, kalaning kawoela bakti oeli doh, ring ida i ratoe gĕdé dalĕm, kakĕrtjan poenika, ogia i pasĕk olih djinah poenika, djabaning mantoek ring désa.

Titiswarané ida ratoe gĕdé sang apoera wirata masĕmadja wirasari, Boelihan, kapagamĕlang ring wong krama désané magĕnah ring Koeboetambahan, ana salwiré rawosang gawéné agoeng alité, mwah, rasané, tatasang, né sĕdĕng arahang ring wong krama désa ika, apang tindih glis mamargi, jan katĕkaning taloe pati, sané kotjap ring arĕp, kĕna ia pada mamrastika sapratékaning tatoe mwah pratékaning pati sapoepoetnja, malih ana panoegrahan, mangéka manggawé awoengan, mangoenggahang toja toekad Dahjané anggèn mangĕtjokin tĕgal désané sadangin toekad Dahjané mandadosang tjarik, malih apang kĕna désané di Koeboetambahan, angadakakĕn sĕsĕpèn, lwirnja apang ada sawèn, jan ana wong anĕrĕbak sawèn désané, wĕnang ia kadanda, di djinah, goeng arta, 2500, malih ana panoegrahan ring désané, angadakĕn tatadjèn ring Koeboetambahan, sampingan désané, wĕnang angadoe ajam papadoe kadésa madoeloeran djinah pada magoeng arta, 42, kasrah kadésa, swang, malih jan ana wong sédjé magĕnah ring Koeboetambahan katĕkaning ia ngalap wong wadon karia magĕnah ring Koeboetambahan, wĕnang ia pada kĕna djinah pada magoeng arta, 1000, masrah kadésa, toer kĕna ia angadoe ajam papadoe kadésa, madoeloeran djinah, pada magoeng arta, 42, jan ia tan manoet sampingan ika sané kotjap ring arĕp, wĕnang manikĕl sapisan pakĕnannjané kotjap ring arĕp, jan tan arĕpa anawoer manikĕl, wĕnang ia kagĕntosang kadjabaning watĕs palĕmahan Koeboetambahan, olih désa, malih ana pa-

noegrahan, jan ana désané pilih toenggal, karĕpé mangidih karian désa, jan sakit, wĕnang kasĕngkĕr olih désa apitoeng sasih, wĕnang ia katagihan tĕgakan désa, mwah ajahan ka désa, jan ia mangoerit, ngadoet boelih, mamoela pari, mamoela goga, mamoela kapas, mwah anoenoe soekoepat, wĕnang pada mapisan pandjaloeké ngatĕmwang, swang, pandjaloeké wĕnang rang panjarikan désa

Awigawig pakĕrtanng désa, kalaning sasĕpĕn, odalané di poera dalĕm, wĕnang désa mĕkon saja manjawéain, ring bantĕs désa ika, jĕn ana désa sahakrama salit toenggal, anoeroeg pakĕrta ika, wĕnang danda goeng, 2500, jan ana wong lian, anĕrĕbak sawĕn mika, wah jan sampi, djaran, kĕbo, mansa, wĕnang tanda, jĕn karĕpé manĕbas, wĕnang désa ika matĕbasang, sawidjiwidji, panĕbas ika, 250, jan tan arĕp manĕbas, dĕrwéné katanda wĕnang désa ika mandoewéjang, kang kotjap ring arĕp, jĕn ana pakajoenan ida, mamati gĕni, jan ana désa ika manoeroeg pakĕrtan désa, wĕnang danda, goeng arta, 2500, djabaning désa, wĕnang katanda, danda ika goeng, 250.

Titi swarané ida ratoe gĕdé, sang adjĕro ring wiramas madja wirasari Boelihan, kapagamĕlang ring désané magĕnah ring Koeboetambahan lwirnja djantĕnan, sasih katiga paborosan poernamĕng kapat djantĕnan ida ratoe poesĕh, sasih poernamĕng kalima i ratoe tĕngahing toja, sasih kapitoe masalah, sasih kanĕm nanoedjoe tilĕm, djantĕnan ida ratoe dalĕm, sasih poernamĕng kawoloe, djantĕnan ida ratoe madwé karang, sasih kasanga nanoedjoe tilĕm, ida ratoe tĕngahing boet, sasih poernamĕng kadasa, djantĕnan ida ratoe sakti, sasih poernamĕng dĕsta sada, djantĕnan ida ratoe pangliwonan, dĕning kalangan djantĕnané, sakadi ne kotjap kadi ngarĕp, sami jogia toetoeg olih padanĕngan, odalané antoek tjĕlĕng sowang, katĕgĕgan odalané sakadi ngarĕp wĕnang kĕbo sowang, sasih kasa karo jogia désané apti manglaiasti, ida ratoe gĕde soesoenan, manti tata palinggihé, pada madoeloe katĕngah, di tĕngĕn ida ratoe poesĕh asoroh, ida ratoe tĕngahing toja, ida ratoe dalĕm, ida

ratoe madwé karang, malih palinggihé di kiwa asoroh, i ratoe gĕdé patih, i ratoe ngoerah panjoesoewan, déwa ngamèn, i ratoe batan klapa, i ratoe batoer, i ratoe jangai, i ratoe batara sri, i ratoe bĕraban, i déwa pasĕk, kalaning désané kĕna pasĕgĕh, mwah sampingané kĕna pasĕgĕh, né kotjap ring arĕp, sinalih toenggal norana ngawĕtwang pasĕgĕh, danda goeng arta, 44 da maha malĕs darmané djalanang, toer tatasang jogiaunjané wĕnang. Iwirnja titi tataning makrama désa, pada masorohsoroh. tindihaning sorohé makrama désa, pada tindihang sĕkĕnang sorohané, né asorohasoroh tindihang boektiné kawasa, tan arĕpa tan kawasa arĕpaning boekti, pangwak pagĕhané. tindihang kawasa pagĕhé, wong krama désané, tan tindih krama désané ring pagĕh, angalap wong wadon wong sédjé. kaprasida tan tindih ring pagĕh, wĕnang pada kĕna djinah goeng arta, 1000, antoek kang adĕrwé paswara, ana wong sédjé angalap wong wadon, tindihaning makrama désa, wĕnang pada kĕna djinah, goeng arta, 2500, ika né kotjap ring arĕp.

Ana wong adĕrwé lakita boekti, agoeng alit adĕrwé lakita boekti, kala wĕngi, ana wong anjolong, agoeng alit dĕrwéné katjolong, tatasang sĕkĕnang wasta mwah pangkoesan, wong anjolong wong katjoloag, kĕna gĕlis nĕdoenang kadésa, wong krama désané raljoe natasang sakadi ngarĕp, jogiaunjané kĕrta paswarané, nora ngangkĕn wong kadalih, wong andalih katoenasang antoek krama désané tjor, ring ida sang adĕrwé kĕrta, ètèhètèhé wong kang andalih, ngawatwang kadésa sapoepoetnja, djinah sasantoené, 250, pangingoe, 44, kapagamĕ'ang ring désané. nora ana wong andalih anahap tjor, wong mandalih wong kadalih, pada manoet titiswarané. wong andalih tinitih anahap tjor, wong kadalih jogia kagĕdosang olih désa, mangliwat pĕtang désa sĕngkĕrnja roras tĕmwang, nora nahapa tjor, wahka sakadi sĕngkĕré né pada kotjap ring arĕp. ana wong angangkĕn anjolong, ngaliwat tĕloeng désa, sĕngkĕré nĕm tĕmwang, wong anjolong sĕkĕn nawoer danda, ring wong andalih ingan wong andalih wong kadalih njĕdĕngang dandané, danda

ika abagi kadésa, ring wong andalih rong bagi, panawoeran dandané kadésa ring sangkĕpan pragat sapisan. tan kawasa ngalih dina lèn, pada kaprasida bin rasané pada ring arĕp, toer aptiné magoesti malèwa pada tindihang né makajogiané.

Ana wong alĕrwé, lakita boekti, ana wong anjolong, adĕrwé boekti agoeng alit boektiné, wong katjolong wong manjolong. kĕna tatasang wasta mwah pangkoesana, kĕna gĕlis nĕkajang djatiang kadésa, désané gĕlis radjoe sakali paswarané, né kotjap ring paswarané, malih jan ia wong anjolong natonin wong katjolong kari lagi ia oerip wong katjolong, wong manjolong tan kawasa magĕnah sawawĕngkoning Boelihan sapakoerĕnannja, pagĕnahannja ngaliwatin pitoeng désa prasida tan apti sakadi ngarĕp, jan ia wong katjolong katĕkaning tatoe pati wong manjolong tan kawasa kari lagi ia oerip, tan kawasa ka langnja tjinaritanan gardjita, jan ia tan manoet wong sinalihtoenggal ring titiswarané, wong sinalihtoenggal pada katoer ring sang adĕrwé paswara, antoek krama désané di gĕlis ingan kramadésané njĕdĕngang.

B.

Awigawig der desa Panaroekan (Midden-Boelèlèng).

Awignam astoe nama sidĕm, anoegrahané ida i goesti Anglocrah Madé Karangasĕm, kalih ida i goesti Madé Agoeng, ida iija loegraha, ri satingkahé angwangoen sima iki, saoemoer pandjangé, kaga loeh olih kramadésané ring Pĕnaroekan, mangdé tĕtĕp tĕrpinjané makramadésa, toer masangkĕpan, angwangoen saja, 4, diri, ana pada wawĕdalané, saja ika, prani djadja koeskoes, wrat, 1200, madoeloeran sĕ lah matoeboeng pada mapasang, malĕkĕsan pada, 25, lĕkĕs, madjambé matambako toer matjané, masamsam bidja koening, masĕkar talwiré, tingkahé masangkĕpan dèn prijatna mabĕlbĕd sapoet, manoengklit kris, ajwa masambiian nambeet karia prasida anglalènlalèn. nangkĕn dina sangkĕpan, Anggara kasih, oekoe sing toedjoenja, kawasa pĕnjarikan désa ika

ngamargiang djinah kapoetra manak, 8, kètèng nè sataksatak, toer nora kawasa manglĕpih, toer kawasa makantah tjarik, mwah abian, pilih toenggal magadé gĕgĕm, mwah jan tĕka ring dina sangkĕpan, kang amoetranin kalangan antoek ngajah karia dalĕm, mwah kaoetoes mwah katoendoeng. kawasa manglĕpih toer madjati ring pĕnjarikan désa ika. Mwah jan kala, ning makabĕrbĕh nagaran ida sang amawa boemi, kawasa sangkĕpan ika maraian, kapoengkoernjané makaingan pĕnjarikan désa ika manoetoeg masangkĕpan, toer malih marahara h. Mwah jan ana kang amoetranin sinalih toenggal, nora manawoer poetra rawoehing dina sangkĕpan, tĕka wĕnang djinah ina ika sané kapoetra ogia nikĕl apisan, agoeng alit djinah inané sané kapoetra, toer kasĕngkĕr pĕnawoeranè rawoeh ring dina sangkĕpan, jan maksih ia nora nawoer sĕkadi dinanè kotjap ring arĕp, tĕka wĕnang kantahnjané kaèlingin antoek kramadésa ika, toer kasawènan, nging ia malih kasĕngkĕr pĕnawoeranè sadjĕroning limang dina, jan maksih ia nora manindihang mapanawoeran sĕkadi né kotjap ring arĕp, kajogia kantahnjanè kasandajang, antoek kramadésa ika, sĕkadi boewat oetangnjané nikĕl sapisan, tingkahé njandajang kawasa polih kang anjanda moeponin apĕnaboeh, jan ana pamialanga kang amoetranin ri satingkah kantahnjané kasandajang antoek kramadésa, radjoe ia magadé galoer antoek djinah aketeng mata i bĕnang sidatoe, katampi antoek kliang désa ika, nging gadé galoer ika kasĕngkĕr antoek kliang désa ika, sadjĕroning adasa dina poepoeting wikara, jan nora ia manindihang sĕkadi né kotjap ring arĕp, radjoe kliang désa ika ngapanggihang ring gĕnahnjané kapigamĕl, radjoe kramadésa ika manoendoeng toer manggĕntosang oemahnjané mangliwat bantĕs, prasida ia tan anoeting kramadésa. Mwah jan kalaning kang amoetranin kapialang mawĕtoe padĕm, radjoe kramadésa ika mandjatiang ring pakoerĕnannjané padĕm, ri satingkahnjané boewat moetranin, jan norana pakoerĕnannjané loemakoe manawoerin pilih toenggal mananggĕnin, kawasa kramadésa ika manjoekĕrtèn kang apĕdjah, tan kawasa pakoerĕnannjané amriksain

kang apĕdjah. Tingkahé djoe nĕnĕng kliang désa ika, kawasa kliang désa ika, amĕtingkah toer njaraiiang mangĕ loema ng kariané ring parajangan ika. sawĕwĕngkoné ring Pĕnaroekan, krama désa ika angarĕp ambĕtjikang parajanganė di poera désa. Iwiripoen parajanganė méroené gĕdé toempang tĕloe, mwah balé soemanggéné, paroeman ida batara, rawoehing baléagoengé, madoeloeran lalĕngĕn koriné djaba djĕro. Ika kariané karombo antoek bandjaré nga lalĕm ka bèh, bandjaré ngadalĕm ring Pandoeroengan kapigamĕlin ambĕtjikang parajanganė di poera désa né pĕtjak arĕpiunja. Bandjaré nga lalĕm ring Apitjèh, kapigamĕlin parajanganė di poera désa ambĕtjikang né pĕtjak arĕpiunja, madoeloeran pangodalan batarané di dalĕm, jan bandjaré ring Apitjèh, mangatoerang pangodalan. sawoesé katampi antoek bandjaré ring Pandaroengan sawoesé katampi antoek pamangkoen ida i dalĕm. Bandjaré nga lalĕm dangin margi, mangatoerang pangodalan ka poera désa, sawoesé katampi antoek bandjaré ngadalĕm daoeh margi, sarĕng ring bandjaré ring Djinĕngdalĕm, sawoesé katampi antoek kramadésané pingarĕp, mwah bandjaré dangin margi, mwah bandjaré daoeh margi, sareng bandjaré ring Djinĕngdalĕm, pada kapigamĕlin, antoek kliang désa parajanganė di poera désa, pada ngéangin pĕtjak arĕparĕpaunja. Mwah jan ana roesakroesakan parajanganė di poera désa, mwah rawoehing panjĕngkĕr poerané di désa, radjoe kliang désa ika manjatang ring kliang bandjar ika toer apang kĕna kliang bandjar ika gĕlis manoeroenang bandjar ika namboet kariané, mwah jan ana makaroesakroesakan marga agoengé, radjoe kliang désa ika makon kliang bandjaré nga lalĕm kabèh, mwah kramadésané, manoeroenang bandjar désané, namboet kariané ring marga agoengé, jan norana kliang bandjaré salihtoenggal, mangroengoe lingé kliang désa ika, mawĕtoe norana bandjar ika tĕdoen anamboet karia, tĕka wĕnang kliang bandjar ika, kadandain, antoek kramadésa ika, 250, danda ika ogia mantoek ring krama désa, mwah jan ana pawarah kliang ring saja, saja ika norana mapangarah ring bandjar ika, tĕka wĕnang saja ika kadandain antoek pĕnjarikannjané,

djinah malilènin dandané nora karahan sanggoeng alit bwaté, jan bandjar ika woes katibèn pawarahing saja ika, bandjar ika norana tĕdoen anamboet karia smalih toenggal tĕka wĕnang danda djinah, 33, kètèng kang sawidjiwidji, nging danda ika kasĕngkĕr pĕnawoeranė sadjĕroning limang dina, jan maksih ia nora nawoer danda, tĕka wĕnang nikĕl dandanjané, nging malih kasĕngkĕr pĕnawoerannjané nikĕl sadjĕroning adasa dina, jan maksih ia norana nanawoer, radjoe kliang bandjar ika mandjatiang, toer ngatĕngahang ring kramadésa ika, radjoe kramadésa ika manĕrag toer mangambilin sadaging oemah pakarangané, jan woes katawoerin dandané, kotjap ring arĕp, djinah panikĕl ika ogia mantoek ring kramadésa ika. Moewah soebaké ring Bajan, moewah soebaké ring Ledsĕna, moewah soebak Babakansĕgara, pada kapigamĕlin antoek kliang désa ika, ambĕtjikang parajanganė di poera sĕgara, rawoehing pangodalan ida i ratoe gĕdé sĕgara, angiring satingkahé angatoerin ida pangodalan magĕnti ring djoeroe sapoeh ida, toer kĕna pada soebaké kotjap ring arĕp matatĕlah, ambĕtjikang parajanganė toer makĕna lahapan, sawitana poepoesingannja, di panglĕbaré radjoe kliang soebak ika madjati ring djoeroe sapoeh ida, toer anggawa tjmang mal boeoeran ajen oeran ginawé gagotjèkan masaboeh gĕtih, saika makarjirin panglĕbaré, radjoe djoeroe sapoeh ida mangatoerang tjanang kliang soebak ika, ring ida padoeka batara. Mwah soebaké ring Silajoe, mwah soebaké ring Jèh taloeh, mwah soebak Tĕgalan, pada kapigamĕlin ambĕtjikang parajanganė di poera dalĕm, antoek kliang désa ika, toer apang ia pada kliang soebaké kotjap ring arĕp pada mangèmgin sakĕnan soebaknjané di poera dalĕm mangwilang pawinihan tjarik. Soebak Jèh taloeh ika, malih kapigamĕlin antoek kliang désa ika, ambĕtjikang parajanganė di poera alit, toer mangatoerang pangodalan magĕnti mamangkoené di poera alit, toer kĕna soebak Jèh taloeh ika amriksain ambĕtjikang poeranė di Batan-poengoet. Mwah jan ana kliang soebaké kotjap ring arĕp, tan anoet ring sapatoedoeh kliang désa ika, tĕka wĕnang ia danda dji-

nah, 250, kang sawidjiwidji, nging danda ika mantoek ring krama désa ika, mwah jan ana pawarah kliang soebak ika, ring pada soebaknjané, sĕkaä soebak ika norana tĕdoen manamboet kariané, tĕka wĕnang kliang soebaknjané manandain djinah agoeng alit boewat kariané, toer manindihang sakadi daging pakĕrtan soebaknjané, jan malĕr sĕkaä soebaknjané ambĕgĕdoe, nora nindihin pakĕrtannjané, radjoe kliang soebaknjané ndjatiang ring kliang désa ika, radjoe kliang désa ika manoeroenang kramadésané, mangĕmpĕt jèh di mowaran tĕlabahnjané, moewah jan ana sĕkaä ika loemakoe salah ring kliangnjané, toer katawoerin danda, radjoe kliang ika nampi, manjĕrahang ring kramadésa ika. Mwah jan ana parajangané salihtoenggal, katĕda antoek sĕpoeh, mwah katĕda antoek tatani, parajangan ika mawĕtoe roesak, kajogia djoeroe sapoeh ika kadandain antoek kramadésané, djinah, 125, prasida djoeroe sapoeh ika lĕngé anjĕratènin, nging danda ika ogia mantoek ring kramadésa. Mwah jan ana parajangané kĕrĕbnjané toedoeh, radjoe djoeroe sapoeh ika ndjatiang ring kliang désa ika, kliang désa ika, radjoe asadjati ring kang adoewé arĕparĕpané. Mwah jan ana wèntĕn makabarĕbĕnan panagaran ida sang amawa boemi, kawoelané ring sawĕwĕngkoné sami kapondokang toer ngarĕp satroe, radjoe kliang désa madjati ring sami djoeroe sapoeh ida padoeka batara, kĕna djoeroe sapoeh ida sami noenasang tirta ring ida padoeka batara sami, toer kĕna kliang désa ngamargiang nggawa tirtané ka pondok, toer kĕna djoeroe sapoeh ika ngiringang tirtane ka pondok, laoet nirtain kawoelané di pondok, jan norana djoeroe sapoeh ika salih toenggal loenga ka pondok, tĕka wĕnang kliang désa ika ngapanggihang ring gĕnahnjané kapigambĕl, makaingan rawos pambĕkĕnjané misalah. Mwah jan ana kramadésané salih toenggal amanggihin djanmané laksana manĕbĕb mangroesak kakajonané magĕnah ring Toenon, radjoe kang andapĕtang manjangkalèn toer mangĕboetin sagagawané wong aroesoeh, toer ia kadandain olih kramadésa ika, djinah, 250. kang sawidjiwidj. Mwah kliang désa ika, anglalènlalèn gagadoehan salinigng

daging sima ika, toer ambĕndĕm pakerta ika, mwah angilĕp sadroewèn désa, kajogia kliang désa ika mangantoekang lwirne itjal, loemakoe dandané anrigoena. Mwah jan kalaning wong désane angadakakĕn sasĕpèn, rawoeh ring sawah ika. Mwah jan ana wong lèn désa adroewénja panaban, ring sawéwĕngkoné ring Pĕnaroekan, toemoeta sira anjépi, tan kawasa anamboet gawé salwiring gawé ring sawah ika, jan ia amoeroeg anoeli kadapĕtan, olih wong kramadésa wĕnang danda djinah, 500, danda ika pinalih, ring wong andapĕtang sabagi, mantoek ring kramadésa abagi, tingkah singiting sasĕpèn, tan kawasa anamboet gawé, salwiring gawé, makadiné kotjap ring arĕp, mwah amatènana ajam, toer ia magagawan, jan ia amboerat asĕkar salwiré, amatja, angidoeng, atoekar, anĕgĕn, anjoewoen, angatĕh koeda amondong, anĕboek, anglĕsoeng, angantih, amoekar papajon, anggawa pangan ing pasoenja, maring oemahnja, nggawa baboengkohan, salwiring boengkah, malapalapan salwiring alap, jan ana wong kramadésa amoeroeg singiting sasĕpèn, kang sinalihtoenggal, sakadiné kotjap ring arĕp, wĕnang danda djinah, 500, jan ia wong lèn amoeroeg wĕnang kadandain djinah, 250, tingkahé asĕsĕpèn dèn prijatna, dèn ajoekti, rambatĕn sawitĕn poepoesingana, ring pinggiring watĕs désanira, pangétané toekad Pĕnaroekan, pangidoelé marganė ka sĕman Djinĕngdalĕmé watĕs ika rawoeh ring pangoeloné toekad Banjoeningé, pinggiring sĕman Panglatan ika, pangaloré rawoeh ring kikisik, jan ana wong lèn katĕmoe dénira, aparibasa sakèng tandroehnja, angĕtak koeda amondong, amikoel, anĕgĕn, anjoewoen, amboerat asĕkar salwirnja, warahĕn oepasaraning amanis, roemoehoen jan ia tanaidĕp, radjoe maksih loemakoe, tandanĕn sagagawané wong apiwal, toer ia danda djinah, 250, jan ia mangas ing paksané, nora ngangkĕn djatining sasĕpèn, wĕnang sing amanggih asadjati ring kliang désa, kliang désa ika radjoe amaloenggoehang ring goestinja kĕni mamargi patoeting kĕrtané, mwah jan ana wong krama désa andapĕtang wong amoeroeg, moewah lèn amoeroeg, jan ia mangas paksané, tan kinandĕl, kagoegoe kang an-

dapĕt olih wong kramadésa, nging ana tjor ring kang an dapĕt, mwah né ogia amboerat, jèn ia gĕring kabajabaja. istri aboewat rarĕnja poesoeh, kari tĕlĕs asoesoe, toer angambil toja ogia, arĕbat njoewoen kawasa, mwah jan ana wong kramadésa madjati ring kliang désa, adin abot adangan, gati sambarana amrakarajang. prĕkara ika mawĕtoe gabĕng tan palakoe, wénang kadanda djinah, 250. mwah jan ana wong kramadésa, sawéwéngkoné ring Pénaroekan jan ia noedoek salwirnja, jan ia noedoek djanma, ring palĕmahané ring Pénaroekan, wong anoedoek radjoe asadjati ring kliang désa, pramangké, toer asoeng tatangga tĕloeng désa, kajogia, jan ana mangélingin djanma ika, sawoesé matatangga, wĕnang kang angélingin anebas, 2500, sawidjiwidji, jan ia noedoek saingoningon soekoepat, wĕnang matatangga tĕloeng desa, wétoe ana angélingin dĕrwe ilang, wenang kang angélingin anebas, 250, kang sawidjiwidji, jan nora kang adĕrwé anebas, liwaran ring pĕtang dasa dina, kang kotjap ring arép, wénang kang andoedoek mandĕrwéjang, toer asadjati ring kliang désa. mwah ring goestiné wong anoedoek, jan ia anebas maletan, 3, dina, wĕnang kĕna pakemit, arta, 66, kĕtèng, mwah kĕna pamblin pangan kinoem, 33, kĕtèng, sawidjiwidji, né adinadina. Mwah jan kalaning wong kramadésa angadalakakĕn tatadjèn, kliang désa ika, radjoe asadjati ring kliang soebak, akon anoeroenang oeran ajam sapakĕnané, mwah oeran ajam kramadésa iki, jan nora ngadoe, kang sinalih toenggal, awĕnang danda goeng arta, 125, kang sawidjiwidji. danda ika mantoek ring kramadésané, mwah jan manjoepĕtiang salwiring palalian, wenang kliang désa ika, amratingkah, mwah né wenang katoer ring ida sang amawa boemi, doedoekan pakémbaré, ajam sapih pada péljah, wenang katoer madoeloeran djinah, 100, kĕtèng, teloeng dina apisan. Mwah jan kalaning palaloenganė ida batara, jan malalasti ida loenga, jan malalantjaran ida loenga, kliang désa ika anĕdoenang wong kramadésa, angajah amakĕnain salwiré, jan noraua wong kramadésa kang sinalihtoenggal

norana ngajah, toer norana ngamĕdalang sapakenanja, wĕnang kadanda djinah, 33, kètèng, kang sawidjiwidji, jan nora ngajah di désa, wĕnang danda djinah, 25, kètèng, kang sawidjiwidji, jan ia nora ngajah palaloenganè ida batara, sadaoeh Kaliboekboek, wĕnang danda goeng arta, 100, jan nora ngajah palaloenganè ida batara, sadangin Kaliboekboek, wĕnang danda, 66, kètèng, kang sawidjiwidji, jèn nora ngajah palaloenganè ida batara, sadangin kalangan, wĕnang danda goeng arta, 100, kètèng, kang sawidjiwidji, jan toengkas paksanè wong kramadésanè, sinalihtoenggal, ring kliang désanè ika, wĕnang kliang désanè katjoran, olihé nè mangĕtjorin, wĕnang kĕna pangohoh, saboewatè satĕngah, mwah jan nora ngajah palaloenganè ida batara, sadaoeh kalangan, wĕnang danda, 66, kètèng, kang sawidjiwidji, sadinadina kang kotjap ring arĕp, mwah palaloenganè ida batara, kliang désa ika, radjoe angoedoehang nggawa sapratékaning gawa, jan ana wong kramadésa, kang sinalihtoenggal, amiwalin salingé, kliang désa ika wĕnang prasidanè ia tan tĕrpi, dandanè satĕngah, makadinè kotjap ring arĕp, mwah jan kalaning wong kramadésa, sinalihtoenggal, anandoer salwiring tandoer, ring sawah ika, ana ingoningon, ida angoewoegin, kataban ingoningon ika, olihé kang adĕrwé tatandoeran, wĕnang kang adĕrwé pasoenja anĕbas, goeng arta, 250, saoentoet-oentoet, toer wĕnang ia ngalènana pangadji, sapinanganing pasoenja, mwah jan pasoening wong lian ing padjadjadjahan, kang ngoewoegin, wĕnang panĕbasé goeng arta, 250, kang saoentoet-oentoet, toer wĕnang anglènana pangadji, sapinangan pasoenja, jan ia malĕtan, 3, dina, radjoe sira matangga, 3. désa, salawasé nora nĕbas wĕnang kĕna pakĕmit, goeng arta, 66, sawĕngisawĕngi, kĕna pangingoning pasoenja, goeng arta, 33, kètèng, sadinadina, nè kotjap ring arĕp, salawasé rangkoengan ring pĕtang dasa dina, nora anĕbas, wĕnang itjal pasoenja, inalapan ring wong anaban, toer aprasaksi ring goestinja, mwah ring kliang désa. Mwah jan ana koebon sapinggiring pakarangan, jan ana bawi angroeg koebon ika, kang adroewé koebon ika, awarah anjinambada

ping tiga, akon amĕlangka, kang bawi ika, jan norana maplangka bawi ika, wĕnang patènana, koenang pananggoenè pĕlangka ika, atjĕngkang, nging koebon ika mapagĕran pangalitè sagĕgĕm, lĕwikè limang katih saästa, jan ia woes apagĕrin, tandwa ana bawi angroeg koebon ika, wĕnang patinè bawi ika, jan tan pĕdjah bawi ika pramangkè, wĕkasè kapanggih bawi ika, sanè pètjak angroeg koebon ika, tan kawasa kang adĕrwè koebon ika, amatènin bawi ika, jan ana kang adĕrwè koebon ika, amatènin bawinè pĕtjak angroesak koebon ika, wĕnang danda sapangadjining bawi, nikèl sapisan, danda ika, mantoek ring kang adoewè bawi, panikĕlè sabagi, nè sabagi mantoek ring kramadèsanè. Mwah jan ana karang tjampoet, wĕnang kramadèsanè kang andĕrwèjang nè sing tjampoet, jan ana wong adjaradjar, angoengsi pagĕnahan, sawĕwĕngkonè ring pagamĕlan, toer asadjati ring kliang dèsa, kliang dèsa miwah kramadèsa radjoe anggĕnahang ring karangè tjampoet tan kawasa wong kramadèsa anjoekĕrtèn, prasidanè karang dĕrwè dalĕm, ia katoeroenang makramadèsa, toer kĕna patjingkrĕm, goeng arta, 250, kang sawidjiwidji, mwah jan ana wong lèn dèsanja, asadjati ring kliang dèsa, miwah ring kramadèsa, andjatiang wong pĕdjah, ring palĕmahanè ring pagamĕlan, radjoe kliang dèsa, miwah kramadèsa anggègèrang koelkoel boeloes, 3, toeloed, amĕdasang wong pĕdjah ika, jan wiakti wong pĕdjah ring palĕmahanè kotjap ring arĕp, wĕnang ia gĕdosang, ring pinggiring wates ika, toer masoepèksa ring goestinja, mwah jan ana wong kramadèsa adĕrwè manak salah, kliang dèsa miwah kramadèsa radjoe anggègèrang koelkoel boeloes, 2, toeloed, maka tjirinè wong manak salah, kliang dèsa miwah wong kramadèsa, radjoe anggĕdosang, ring sĕma ika, toer ia nora kawasa mantoek, ring dèsanja, jan ia amoeroeg, maksih ia mantoek, wĕtoe katĕmoe olih kramadèsa, kawĕnang danda, goeng arta, 250, toer ia malih kagĕdosang toenggoenè maring sĕmaaboelan pitoeng dina, dadinè makapan. Mwah jan ana wong ingon salwirè ingon, anamparin tatandoeran, ring sawah ika, mwah anĕgoelin, mwah anglèbin pasoenja, tan

dang kang pinangan olih pasoenja tatandoeran ika né ring sawah, wĕtoe kadapĕtang olihé kang adĕrwé tatandoeran, wĕnang kang andapĕt angamèt pasoenja, toer adjati ring kliang désa, prasidané angalap gahanga, wĕnang itjal pasoenja. Mwah jan kalaning kliang soebak miwah sĕkäa soebak, mĕlisang pakarianja ring sawah, wĕnang kliang soebak ika, asadjati ring kliang désa ika, mwah ring pamangkoe, anratènin sadĕrwéné ida batara, salwiring pĕlisan, sagĕnĕpnja, radjoe kliang soebaké makon, sĕkäa soebaké, anggawa sapratékaning dĕrwèn ida batara, toer amikoel ida, jan ia kailangilanganė dĕrwén éring pĕlisan, wĕnang krama soebaké mangĕmasin. Mwah jan kalaning kliang désané, anoeroenang kramadésané lanang;, wadon, ngajah maring poera, nora ngajah né lanang, wĕnang danda arta 25, jen né wadon nora ngajah, wĕnang danda arta, 20. Mwah jan tĕka ring dina sangkĕpan, saja ika nora ngawĕdalang sapakĕnannjané, wĕnang danda arta 75, kètèng kang sawidjiwidji, mwah kramadésané salihtoenggal, nora sangkĕp, wĕnang danda arta, 10, kètèng, kang sawidjiwidji, jan ora paoem danda arta, 20, keteng, kang sawidjiwidji, mwah jan kalaning kliang désané anĕdoenang kramadésané maébat, nora tĕdoen désané salihtoenggal, wĕnang danda arta, 10, kètèng, kang sawidjiwidji, toer ia prasida tan polih doeman, mwah anglalènlalèn, toer tan sĕkĕn tingkahé angratĕngang wĕnang danda arta, 5, kètèng, mwah jan angèmpèdin, tĕkanè ring gĕnahé angratĕng, wĕnang kĕna pangĕsèp djinah, 5, kèténg, mwah jan ana kramadésané, salihtoenggal, tan anoet ring sapatoedoeh kliang désa, wĕnang danda arta, 33, kétèng, mwah jan kalaning kliang désané manoeroenang kramadésané, anamboet karia, toer anggawa sapakĕnan salwiré kramadésané nora tĕdoen salihtoenggal, wĕnang danda arta, 33, kètèng, toer angwilang adjin pakĕnané tingkahé anglijang désa, ogia polih doeman, 2, bagi. Mwah jan ana wong kramadesané, kabakatan miwah nora nawoer patoeroenan, jan ia kasĕngkĕr panaoerannjané olih kliang désa, miwah saja, wĕtoe norana maksih nawoer, sakadi dinan sĕngkĕré, wĕnang kati-

kélang olih kliang désa, miwah kramadésané jan ia maksih nora nawoer wenang kliang désané, akon wong kramadésané anerag, katodia oleh saja, ring oemahnja wong kabakatan, mwah wong nora nawoer patoeroenan, jan maksih nora nawoer antoek djinah, sakadi wité miwah panikélé, wénang ametana dérwéné, salwiré mapangadji sakadi boewat dandané, manikél sapisan, jan ia mangas paksané wong danda, wé nang gédosang maring genahnja, prasida ia tan térpi. Mwah jan kalaning wong kramadésané ring Tanawon, miwah kramadésané ring Silangdjana, jan ia melisang désanja régéd, olih wong manak salah, jan ia amarga, margané ring pagamélan, wenang kénain pangéhed goemi, djinah goeng arta, 250, jan tan arépa anawoer, makapangéhéd goemi, miwah marga, wenang wong kramadésa tan anjoekĕn margi. Mwah jan ana wong kramadésa amanggih wong lian ananĕm bang kĕ, ring sémané ring pagamelan, ika né wĕnang kéna pam blin goemi, goeng arta, 250, mwah jan nora asadjati ring kliang désa, miwah ring kramadésa, ananém bangké, wĕnang gĕdosanga, olih wong kramadésa. Mwah jan ana wong anggé tak koeda amondong, amoewoek tèmbok, wetoe roesak tèmbok ika, wenang kang adérwé koeda, danda djinah, 250, kang sawidjiwidji, mwah jan ia koedané amondong, amoewoek koeroengan ajam, wĕnang kang adérwé koeda, danda goeng arta, 500, kang sawidjiwidji, mwah jan ia koedané amondong amoewoek kori, mwah papagéran, wĕtoe roesak pa pageran ika, wénang kang adĕrwé koeda danda, 250, sawidjiwidji, mwah jan ana wong lèn désa, angatĕh koeda amondong, ring marga ika, wetoe amoewoek djanma, koeda ika, wénang kinamèt koeda ika, olihé wong kapoewoek, wĕnang kang aderwé koeda anebas goeng arta 2500. Mwah tingkahing kramadésa, andapetang ingoningon soekoe ro, angroesak tatandoeran mwah angroesak boelih, tĕka wĕnang ingon ika kataban, olih kang andapetang, toer anĕdĕhang ingon ika kabadannjané, laoet andjatiang ring kang adĕrwé ingon ika kataban, kajogia nebas, 250, né apangloembáh apangloembah. Mwah soebak Tégalan ika, kapigamĕlin antoek kliang dé

sa ambĕtjikang parajanganė di poera taman, toer rawoehing pangodalan ida. Tingkahé akramadésa, katoeroenang anamboet karia, salwiring karian désa, né kawasa pandjaloeké, maté pĕtin twara sĕgĕr, gring kapaténpatén, angalih balian, ngajah karia dalĕm, kaoetoes, ngiring pambékél, kaoendangan, madjénoekan, noetoeg ingoningon itjal, noetoetin braja matjoran, mwah mélasah ngaboet boelih di oemanjané, anoenoe soekoepat, amboengkar papajonan, saika né kawasa pandjaloeké. Tingkahé angliang désa, makramadésa, miwah mamangkoe, ana pada anggadoeh boekti, boektiné kliang désa, padjĕg pantoen, 82, timbang atĕngah, baboektén kramadésané, djinah salaran njoeh, baboektén mamangkoené, di pasĕk tjarik winih, 7, tĕnah, baboektén mamangkoené di dalĕm, tjarik winih, 4, tĕnah, baboektén mamangkoené di sĕgara, padjĕg pantoen, 20, timbang, baboektén mamangkoené di poera taman, padjĕg pantoen, 10, timbang. Mwah jan ana kramadésané, sinalih toenggal anoengkasin, salinging sima ika, tan kédĕpa, kédĕpa salinging sima ika.

Sĕlaning raina wĕngi galih kangkoeng tosing boengbang, tampaking koentoel anglajang ki toewa ndi nggoné warahana kami koentoelé ndi nggoné toemĕrap.

Ana watĕk sawidji, dadi ékawara, watĕk 2, dadi dwiwara, mĕnga pĕpĕt, watĕk 3, dadi triwara, dora waja biantara, watĕk 4, dadi tjatoerwara, sri laba djaja mĕndala, watĕk 5, dadi pantjawara, manis paing pon wagé klion, watĕk 6, dadi sadwara, toenglĕh arijang woeroekoeng paniron oewas maoeloe, watĕk 7, dadi saptawara, radité soma anggara boeda wrĕspati soekra sanistjara, watĕk 8, dadi astawara, sri indra goeroe jama loedra brahma kala oema, watĕk 9, dadi sangawara, dangoe djangoer gigis noan ogan érangan oeroengan toeloes dadi, trining windoe dadi oekoe tigang poeloeh, poeloe tigang atoes séjoe, séjoe tigang atoes laksa, laksa tigang atoes kĕti. Dina nĕrat soekra klion, wara djĕnaran, titi tanggal, ping, 11, sasih, 9, rah, 2, tĕnggĕk, 6, i saka, 1759.

C.

Awigawig der desa Batoedingding (Zuid-Boelèlèng).

Iti awigawigira wong désa ring Batoedingding, tingkahira asanak akadang warga, ring désanira, jan kalaning poe djawali ring désa, jata sira dén samia prajatna, angèling-èlingakĕna kramanira, ajwa ta sira amoeroeg sakadi wirasaning awigawig iki, jèn ana wong désanira salit toenggal amoeroeg sawiraosing awigawig iki, wènang sing amoeroeg kĕnèng oepadarwèng batara, ajwa sira tan térpi ring réntjangira, mwah ta sira ajwa loepta, angatoerakén pangabakti nangkén taoen, jan kalaning kartika masa, ika ta sira ajwa ima sadaja, atjawisa éndjing, atjadanga pakakas, mwah jan ana patoedoeching kliang ing né patoet lakune, adja ta sira sami amiwal, jèn ana amiwal wénang dosa goeng arta, 250, mwah sami sira anggawa bĕndo, mwah jan sampoen sira woes angawis, sami sira mantoek, kari saja makéhétan angidjĕngi, nging mantoek sira glis sapajas, jan moeni tangoeran, 1, sira sami agé maring désa, jan moeni, 2, maksih sira nora ka désa, wenang wong ika dosa arta, 66, jan sampoen sira samia ring désa, radjoewa kliang anatakĕn loenggoehira, jèn ana sira aloenggoeh angliwati patoedoeching kliang, wĕnang dosa arta, 250, mwah ta pahes sira, asasampoer apĕpĕtĕta djawining kampoeh, anoengklang kĕris, wiakti mĕdaling paoeman saika kramanja, mwah jan sampoen sira atata loenggoeh, èlinga sira ring parikramanira, wĕnang sira dosa, 25, nijan tingkahing amĕdjahin oenoehan, jèn nora pandjaloeké, andapét pĕdjah oenoehan kĕna saboeh rah arta, 25, saboeh ro, 33, raragi, bobotan. Wawĕdalaning saja taoen, ron, 4, pikoel, boesoeng, 2, pikoel, daoen apikoel, mwah tadahing oleh, mwah sapakakasing ingolah, mwah kalatkat, masĕbĕh, 12, saika. Mwah njoeh, sahang, katikan sami kakĕnan sĕkiia, mwah jan nangkĕn oesaba sabran taoen, sĕkiia ika, sami kĕna rèntèng, kĕmboel, 4, kang sanoenggal-noenggal, mwah jan ana nora amĕdalang rèntèng, dosa goeng

arta, 500, wong sanoenggalnoenggal, mwah pĕsoening renteng, moeni koelkoel sapisan, yen nganti moeni koelkoel pingro, kĕna pasep kang nora medal arta 66, ring wong sanoenggalnoenggal, kawĕnang dadi renteng rare doeroeng toetoeg kĕlihnya, toer maboenga tĕgĕh, anging wong desanira sami ajwa loepta ring kramanira, ajwa lali, ajwa goejongoejon. Mwah ririgana sekaänira nangkén saja salwirnja, mwah ririgana anamboet kasinoman mwah gamélan, sing tan anoet salinging awigawig iki, dosa arta 125, wong sansoenggalnoenggal, mwah ia nĕmoe wédalan saja, salwirnja wawĕdalané, jèn woes winarahan dèning kliangira, jan kirang wawĕdalané, dosa, 33, toer kirangé anĕgĕpa paramangké, jèn nora pisan wawédalané, dosa, arta, 250, mwah djoemĕnĕng kliang, ajwa loepta anjakrèng paswara ika, dèn taragia amirasa, jèn koerang paswaranira kabiakta dèning saja, kawĕnang ja andosèn awaknja déwék, anoet goenglité, samangkana éwoeh djoemĕnĕng kliang, nging sĕkaä ajwa angomèk andosèn kliang, apan éjoeh djoemĕnĕng kliang, jèn ana sĕkaä angomèk, dosa arta, 66, sida amoeroeg. Mwah jan kalaning paoeman ring désa, ajwa ta imaima, ajwa lalilali, ajwa agoejon-goejon, dèn élingakĕn ring kramanira, ésoek sira ahès, abĕbrĕsih, asasampoer apapĕtĕt djawining kampoeh, anoenggĕlang kris, jèn nora saika, dosa arta, 25, wong sanoenggalnoenggal, mwah wawĕdalaning saja kasinoman, lwirnja sĕdah apon djambé, ingan kwèhnja sĕkar kamodja kamrakan, saha gamĕt, kamiri ginĕsĕng, samsam bidja djĕnar tali toetoes, tjané tjandana ingasab, anging jan kirang wawĕdalané saja ika, makadi jan nora pisan, dosa kadi ngajoen, toer anoetoeg pramangké, mwah sadjĕng satĕgĕn, toer ia raris angajahin, toer kliang ika anggawé saja taoen, saja nawahin, saja taoen atjadang pratékaning oenoehan, saja nawahin, atjadang atoetoekon, toer nawahin. Mwah éndjing kalaning tĕdoen ring pasangkĕpan, jèn ia angliwarin djandji, dosa arta, 25, jèn nora sangkĕp toer nora pandjaloeké, dosa arta, 250, wong sanoenggalnoenggal, mwah jèn sĕkaänira, kalaning pasangkĕpan, jan

ana salit toenggal adjengilan, adoeloer kroda, angambat malaning amala, toer angawat loehoering apala, dosa goeng arta. 2500. jèn maoemoeman dèn taragia dèn kadi ring pasangkepan. jèn ana salit toenggal sekaänira amberoeg, lwirnja, mawelak makali asekar. tan ana kampoeh, tan ana pepetet djawining kampoeh, nora anoenggelang kris dosa 25.

Wisaja asoesoetji sang winaja raré tjili. iti giliran wong kramadésa, mabobohan saparikrama, aganti moenggah toemoeroen, sekaïi sami pinalih, lwirnja, moenggah maeban, toeroen angajahin, jèka dèn abiagata sami wong désa angarepana karianira ring désa. aganti agawé palahpah, kramané né ring sor, asrah bawi kedas ring wongé moenggah, wongé ring loehoer asrah bawi winretjah sédeng binakar, ingeseb Atjatjar ring sor, ring loehoer ngadoni, atjatjar oelan, né ring sor anggawé tapan. Mwah kalaning amédalang sega mwah sasanganan, ring sor, tlas, saja makĕhet ananggapi, raris ia manauding, twas saja makehet, adjang daharan rong tanding, twas saja ngajahin, bé goeling pada makantèt, saja nawahin pada makantèt. Mwah tingkahing babanten ring désa, goeling tjèlèng dadoewa, goeling itik, 1. Mwah kalapan balian ring désa, pala, 1, iga, 2, katih, langsaran, 1, tjadik, 1, mwah pipis, 250, toempéng aboengkoel, mwah mamangkoe olih aboengkoel, sésanja kabèh doem, mwah djadjoempoetan patjipatjin gamelan, tingkahing sampingan sapratèka pinaratiga, désa rong bagi, sampingan sabagi. djoeroe sapoeh olih adjang, 1. Mwah sakèhing babantén pinaratiga, sajan désa mwah sajan sampingan, antoek, 2, bagi. mangkoe olih sabagi, mwah karin èngèngan mangkoe olih atanding, kariné tiba ring saja nawahin sareng ring saja sampingan. mwah babantĕn ring sanggar, tjadik, 2, boentoet, 2, baisannja, mangkoe olih boentoet. bandésa mwah pasek olih tjadik, panjarikan olih pala, 2, èngèngan sami djadjoempoetan dén taragia, iwak ingolah sami kèhnja 12. tanding, saking sampingan boentoet tjadik, pada mabĕsik, sakèh désa saika. mwah tjatjaran kliang maboentoet, 1, tjadik, 1, pala, 2.

Tingkahing twas saja taoen ring désa, iwak pinaradasa, sabagi olihnja, tégakannja malér, mwah kang asara dosa, olih satanding, mwah tingkahing wong désa angidih jan kapialang, malér ia olih satanding, jan anampah soekoe ro, nora wong agidih olih, nging olih jèn amédal émbal lémba, jèn nora kawas itjal.

Mwah né kawĕnang pandjaloeké, nangken saradjakaria, jèn ia gring kabajan, angabèn gĕring kabajan angajah karianing toewan, jan atindjo kadang ta pé ljah ring palébon, anoet dĕrwé ilang, sadina, atoeloeng gréhana toenon, jèn wĕtonan, jèn ia bĕbéroekan, nampah soekoepat, jan amoerit, jan anandoer, jan ia aniani, nging jèn ia ngoewoen sadina, ikoe wĕnang pangidihé, jèn ia amĕdalang pésoepĕsoewan ia olih kawas. Jan tan saika, pangidihé, wĕnang dosa arta, jan angwangoen papajon, agingsir oemah, koe nang pangidihé, jèn angantiang makaria mabéja, 2000, wĕnang pangidihé sadjĕroning 15 dina. Mwah tingkahing désa mapitoeroenan, goengliting patoeroenan, wĕdal sadina, jèn nora poetoes, wĕnang kĕna pangasèp, mwah pamirak wĕdal sadina, jèn nora saika tĕka nikĕl, saika kramanja, panawoeré nangkĕn sasih kapat pamirak ika, ... jun jan raina, jan wĕngi, dèn samapta. Mwah jèn ana wong désa, nira olih andapĕt mandoe doek, pasoe salwirnja, sainganging pradésanira, jén malĕtan tigang wĕngi, jan sampoen aprasaksi ringdésarama, dadia ana wong ngangélingi dadapĕtan ika, wĕnang padjiang, kantĕn arganja, malih pinaratiga, sabagi wĕnang panĕboesnja, jèn liwar limang dina, samadé, wĕnang panĕboesnja, jén ia tan pasaksi ring rama désa olihé andapĕt, prasida doesta wong mangkana. wĕnang danda sakadi ngajoen. Mwah jan ana pasoe angoewoegin papĕtétan, mwah kĕkĕran, ajwa angoelah ambatabatoe, apan wĕnangnja tinaban, singnja ia oga, walik sisipé. Jan ajam mangoewoegin tan wĕnang sisipang kang adĕrwé, wĕnang sang kaoegan dèn aprajatna, mwah tingkahing wong désanira, ambobongoh, anglinjoking samasamanira, pioetangoetang, wĕnang katĕngahang ring désa, déning sang linjokan, wĕnang tinĕrag déning ramadésa

wong alinjok, wĕnang manikĕl saparioetangannja, panikĕlnja samadé mandjing ka désa, jèn ia sĕrah awak soepèksa kena ring goesti, jèn goesti ngoewakang ring désa, wĕnang désa mbatabatoe, toer anglèni panawoerannja Nian tingkahing kĕbo sampi ingoningon, jèn ana ikang sawidji atjangtjang, dadiana ingoningon wong lian oembaran prapta angogèn anjingat, wĕnang ia katĕmpoewan, wang adĕrwé ingoningon anjingat, apan boewating wasasarati, mwah jan ingoningon ginamelan, dadia angogèn anjingat dĕrbéning wong lian, ika wĕnang katémpoewan toer dosa, goeng arta, 1000, mwah jan ia mangas kang dinalih, jan tanpatjina sawiakti, wĕnang dinéwagama, jan satjihna sawiakti wĕnang angémasana dosaning pandoeng. Arganing bakangbakang ring désa, 250, mwah jan apadoe prakara wĕnang binakangbakangan kalih. Mwah arganing kĕbo, adjaran, dji, 3000, arganing misa sapi, dji, 2000, bawi, dji, 1000, ajam koeroengan, dji, 500, sata oembaran, dji, 100, walang tjangtjangan, dji, 50. Mwah wong désanira jan majoen, anggoegon-goegon, amioetang-aoetang, anggadé kagadénan, wĕnangwĕnangnja, sapaoedani ring kliang désa ika, sakandaning tĕkapnja, jan tan mangkana, iwang kandanira, pitanwroeha dé ramadésa ika, kajogia rinedjwa prakara, sang masadoe doemoenan. Mwah jan ana wong désa, daoeh pangangkĕnnja, jan saprakarané, ia djoega ginoegonana, maka prakaranja, dadinja, tĕkapnja, niatoet jan woes daoeh pangangkéné, ia ginoegona.

Iti rĕmbaganira patinggi, motara pantjagama, toemoewoeh ri taninira, ring parangparba, tisaka, wisaja, asoesoetji, sang winaja raré tjili. Mwah jan ana wongira moeroeg, nĕrbak sawèn, wĕnang dosa arta, 500, tingkahing wong anjolong dĕrwéning désa, jèn satjihna, wĕnang dosa goeng arta, 2500, kang tjinolong mantoek anikĕl, 1. Mwah jan ana wong désanira awiahara salwiré, tan dwa kinĕmatan déning désa, jèn ia kagoegoe paksané, kang sanoenggal, boewating ana tjinané, kang sanoenggal tan ana tjinané, wĕnang kang kagoegoe tinĕrapan bakangbakang, jèn woes anajoeb bakangbakang, kang lawanira sida kasor, danda kadi ngajoen, toer kang ingamèt

mangantoekang anikĕl ping, 2, kang sanoenggal dadia 4, mangkana oega kramanja. Mwah tingkahing anjolong ésining oemah jen lian sakeng pangan kinoem panjolongé, wĕnang dosa arta, goeng arta, 5000, toer kang tjinolong mantoek anikĕl ping, 2, wong atoewa, atoekar lawan raré, jan ia nĕmbang loewoering apala, mwah sabdatjapala, wĕnang ia dosa, 4500, jan ia toekar kéwala, dosa, 2500, mwah jan ana wong ngalonalon, loemiwat marang goeminira, tandwa ia arĕrĕpan ring boeminira, kawĕnanganė, wong désanira sing kadoenoengan, atatangga djoega ring ramadésa, jan sampoen saika, dadia tjinolongan déning doesta wong ngalonalon ika, wĕnang wong désa angĕlènana kang tjinolong ring wong ngalonalon, toer désa wĕnang ambakangbakangin sami wong désanira, jèn satjihna wong anjolong, wĕnang désa kang angwitjarakĕn. Jèn ia tanpatatangga ring ramadésa, kang kadoenoengan, wĕnang ia anglènana, kang injolong ika, toer ia kabakangbakangan. Wwang désanira wĕnang binakangbakangan déning rama désa moeng patjatjira, anging roemaksa bajaning wong angalon, 2, dina, 2, wĕngi, jèn . .

. . . .

Iti toelis kagadoehing désa, prasida titiswara, jan boewating ngadanganing salakoe sélo, ginamĕling désa ring Batoedingding, jogia toetakĕna sakraman iki, kang lwirnja, dèn pada méling ring kamoelanira ring kramadésa, pada mèngĕta ring toerahtoerahing dangoe, ia wĕtokĕna kramanira madésa, koenang toerahing akramadésa, jadin tanpadĕrbė tjarik, karang pomahan, lamoen kari ia aomah ring Batoedingding, tan mari ia akramadésa, apan moela amoerwa krama, nga., mwah jan wĕkasan adĕrbé ia anak lanang, jan woes adjangkĕpan, jogia tinoeroena kraman, ikang wĕrdahé marĕm pisan, apan wĕnang binaktiakĕn kĕrti poetra, nga., mwah jan ana doeloerannja lanang, woes adjangkĕpan, jèn ia adĕrbé tjarik, winih, 2, tĕnah, jèn jakti dĕrwénja, jogia tinoeroena krama, jan tan saika, tan wĕnang tinoeroena, jan ia madĕrbé kĕdiknja winih sasigar, wĕnang kĕna pamirak goeng arta, 100, jan nora pisan adroewé, soe-

nja, nga. kena pamirak. 66, jèn olihnja nggadé sakèhnja tan pagawéja, soenia. nga., nanging jan ana wong wadon kasiasih tininggaling toewannja, jèn ia adérwé tjarik liwar witing satenah. jogia kena pamirak. goeng arta, 100, sidaning amoerwa kraman, jèn ia longan saking winih saténah, soenia, nga., kĕna pamirak, 500, jèn lanang kasiasih wiakti tanpadérwé, jèn woes atatah wĕnang tinoeroena krama, doeroengé matatah kena pamirak, 100. Kawenang kang marĕm pisan. ikang atoewa, makadi adoeloer kasési, lamoen kagantian kramanja, jèn doeroeng djangkep. wenang marem pisan, jèn ia nglago kasoeran, sang amoerba kraman, tan lingan kang kraman, wĕnang teka marèm. mwah jan ana sang akraman, kapatianing wong lanang, jan tan paderwé lémĕten lanang, jogia ia mirak, 200, jèn ia adérwé lemetenan jadian olih atoekoe, wenang anggatia kraman Jèn wong akrama mami rak 400, jèn woes wérdah sang akrama, nora anggatiani, wenang marem, jèn ia derbé roban istri, wĕnang amirak, 100, sama lan kasési, mwah jan baloe ndjangkoet, tan paderwé tjarik, ika marem pisan. Jan tingkahé akrama jan ring karang pomahan, lamoen tan ana kapagrĕha ring Batoedingding, jèn ia adérbé tjarik ingkana, kĕna pamirak, 200, jèn liana ring tjarik dĕrbèné, wenang dinaoet déning ramadésa, mwah kakarèn tjarik, makadi pomahan koebon, jan pinédjah dé sang amawa, ja tanotjapén, malih jan kétja, wĕnang tinoeroena kraman, mwah kang akrama lanang kari. jèn ia derbé toendahan, tan wĕnang ngagantiani, jèn tan parabali, wénang amirak, 100, mwah tingkahing ngoensènoengsèn, jèn ia derwé karang, makadi tjarik ingan wit atĕnah. wénang krama njampingin. jan tan pakarangan patjarik, wĕnang amirak, 50, lamoen sang amétja karang, wénang pakramanana Mwah jan ana krama mgerdi kasoeran, jadin kabrahmanan, kasatrian, kaboedjanggan, kasogatan, karĕsian, kajangan, kawèsian. jèka jogia marĕmana pisan, lalis ngaranja. mwah jan wĕntĕn kasoeran pariambĕk jogia kĕna ngakrama. toewi doekoeh kenèng joga, wenang saika, sama lawan oerakan, sangasiwakana. sama lawan kasoeroepan Nian

kalinganing sang amoerbaning sang makramaning désa, poerba, nga., tos. Mwah tingkahing anjampingin, jan aderwé tjarik wit atĕnah, wĕnang ia njampingin, jèn long sakérika, malĕr patĕgakanira, soenèngkana ngĕtoes, mwah tingkahing sang makraman woes werdah, tan nglintangin pasoegoewan, gĕring tan kena pinalar, wenang'amirak, 100. Mwah wang panatjah awon, makadi sang anjampingin, jèn tjarik olihnja nggadé, kĕdiknja wit rong tĕnah, wenang amirak, 100, jata loenganing.

Iti awigawigira wong, désa ring Batoedingding, dèn pada tĕrpa sira anoet wirasèng awigawig ika, tingkahira asanak akadang warga, jan sira tan manoet ring wirasèng awigawig, wĕnang sira kapaing déning ramadésa, toer ia dosa, tiba ka désa goeng arta, 1100, toer witjaranira tan mari. Iti papalining désa, jèn tĕkaning katjatjar, jèn doeroeng rawoeh ring pradésanira doeroeng sira loemĕkasa papali, jèn wiakti rawoeh ring pradésanira toewi sawidji, ika dèn aäti loemĕkasakĕn papali, téka marmg sakwèhing poedjawalining déwa, mwah manoesa, boesananmg raré mâri, moeng kari pratékan sang mati, tan mari, palaning gĕring tan mari, ajwa ring prajangan. Mwah wong ngatĕtĕmoe andjangkoet kawasa. Mwah bratanja angarĕpakĕn raré doeroeng katjatjar, amĕgĕng kroda, andĕrana boedi, ring rarénira. Mwah bakti krama akaria sangar tjoektjoek ring arĕping lawang, babantĕn dèn taragia, mabantĕn ping, 3, anĕmoe biantara, sawan wong mati katjatjar, tĕka binasah, pitĕrnè wĕkas ingoepakara, mangkana kadjarnja, saika télasing pakértaning désa Sésatawing, dèn pada mèngĕta oega.

Ana malih oetjapĕn mangkè, tingkahing wongira, jèn ana amalakoe doesta, kang salah sawidji, dèn pada ring ngoelĕnging pradésanira ikı. jèn ia njolong isining oemah, saisining koebon, isining sawah, nging lianà ring pari panjolongé, wiakti ring ratrikala, rainakala, dosané, goeng arta, 2500, goeng liting panjolongé, mangantoekang nikĕl, 1, ring kang adĕrwé, danda ika malih pinaralima, mandjing ring désa abagi, ring sang adĕrwé, 4, bagi. Mwah

tingkahing wong anjolong pari, koenang goeng lit panjolongé, jen satenah angantoekang ring sang aderwé, 10, tenah, arganing pari satenah, 100, tan manih madoeloer danda. Malih tingkahing angroeboeh pépétetan, nging jèn ia genah ring karangnja djoega, danda goeng arta, 1000, jèn ia doeloer kroda, sabdatjapala, ring sang adérwé, danda goeng arta, 2500, danda ika kadi ngajoen. Mwah tingkahing sang aderwé sawah koebon, dèn sami ia prajatna ring papageranira, lwirnja toeroes tatéloe asikoe, apés tloeng ali, matali doek, ikoe wénang atatabanan, mwah kang adérwé pasoe, ajwa koerang prajatna dèn amrih karahajon. Mwah jèn ana tjèleng, bangkoeng, loeméboer ring sawah koebon, sira wenang angwarang ring kang adérwé, akon amélangka, dadia tan amélangka, wékasan malih loeméboer ring sawah koebon ika, malih sira manjadoewang ring ramadésa, woes sira asadoe wenang paténana pasoe ika, woes pédjah malih sadoewang ring sakadi ngajoen, wénang patiné. Mwah jan mapélangka pasoe ika loeméboer ring sawah koebon, tan wĕnang patinė. Mwahtingkahira atatabanan, salwiré, néboes goeng arta, 250, sèkèt mantoek ring désa, saja manĕgdĕg kang ingoewoegan toer ngénain pangisènisèn, kang roesak. Mwah tingkahing wong ika anjolong kĕbo, sapi, adjaran, danda goeng arta, 5000, kang tjinolong mantoek manikĕl sapisan ring kang adérwé, danda ika sakadi ngajoen. Mwah jèn ia njolong tjèlèng, itik, wedoes, angsa, sona, danda goeng arta, 1000, dandané sakadi ngajoen Jan anjolong ajam ring tjangtjangan, dosa goeng arta, 1000, adjinja, 500. Jèn ajam ring paoembaran dosa, 500, adjinja, 100, dandané sakadi ngajoen. Mwah ring wongira anatonin kĕbo, sapi, adjaran, sama ring amatèni, danda goeng arta, 2500, toer ia ma sĕlangi arganikang tinaton. Mwah jèn ia natoni ajam, tjèlèng, itik, bangkoeng, wĕdoes, manoek, angsa, sona danda arta, 500, toer ia masĕlangin arganing pasoe ika, ring kang aderwé. Mwah wong katiban oeloe, jèn tanpasadoe ring rama désa, liwar sawĕngi, wĕnang karasing awigawig sisipé. Mwah tingkahing anaban pasoe dèn prajatna angikĕt, amoe-

gĕrang, jèn ana kang adĕrwé pasoe, ika kang tinaban, tan ana angodalang, dadia misésa ngambĕl pasoe kang tinaban, wĕnang kang angambil dosa arta, 500, toer nĕboes malér. Mwah tingkahing anaban pasoe, jèn tan ana wong angèlingin pasoe kang tinaban liwar tigang dina, wĕnang kang anaban masadoe ring désa, béndjangan ana mangélingin pasoe ika wĕnang panĕboesnja, 500, panĕboesé kadi kotjap ring ajoen, jèn liwar sapoeloeh dina, malih sadoewang ring désa, prasida kang adĕrwé pasoe ika, dèn kang anaban. Mwah jèn amidik anglalahang papagĕran, anglalahang poendoekan, salwirnja panglalahé, dosa goeng arta, 2500, toer kang pinidik sami mantoek ring kang adĕrwé moela. Mwah kalanira asĕpèn ring désa, jèn ana wong salit toenggal amoeroeg sasĕpènira, dosa goeng arta, 2500. Saprakara ika apadoe ring désa, jèn mangas toetoeré, wĕnang dinéwagama kabakangbakangan kalih, anggawa toh, 250, mandjing ring désa, apan désa angrawosin. Mwah jèn ia njolong siwan, jèn satjihna, dosa goeng arta, 2500, mandjingnja sakadi ngajoen

Awigawig wong désa ring Batoedingding, angadkang tatadjèn, jèn ana babotoh makĕmbar salih toenggal, manganggap, jèn ia ada ngatĕngahang ka saja, saja manaoerin, sajané olih panikĕl, malih jèn saja angadakang sasipatan, jan babotoh malalèbangan ring wanĕng bawak, salih toenggal, tong dadi marĕkang tong dadi ngahadang, wĕnang kasipat olih saja, njamboet ajam sadjĕroning kalangan, wĕnang tjampoeloengan, jèn ajam pada koeroe, jèn sami salah paliat, saja mwang babotoh di paroepoetan kanggé pangangkĕn sajané, nanging saja ika katjorotan, né njorotin danda, 1000, malih jèn ajam bah aoekoed lamoen ia karo, sarĕng ĕntoednjané, prasida ĕbah, malih jèn maroepoet mĕdal ajam ring paroepoetan doeroeng mamoenji kĕmong, wĕnang malih paroepoet, malih jèn masasamboetan ajam sadjĕroning kalangan, tong dadi manjĕwak ajamé né lawang makĕmbar, wĕnang danda, 1000, malih jen tingkahing di paroepoetan, mwah ring wanĕng bawak jen balimbinané lĕkĕd ka tanahé, prasida ia ĕbah, jèn njaĕntoed soekoe karo prasida ia bah, malih jèn

ada bahotoh, ngatĕngahang salih toenggal, apang adjaka né ngatĕngahanga ka saja, jèn bah pindo prasida kalah, tingkah né towara mangadoe oeran, né di Pagajaman kaidih nja ban Pan Bahar, tĕkaning désané, né twara mangadoe, sida kasinampoera olih désané, nanging mawatĕs, sapisan, doeké mandjoemoehin, ngadajang tatadjèn, prasida désané mawèh sapisan.

— —